

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**HATEMİ DÖNEMİ TÜRKİYE-İRAN
İLİŞKİLERİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Nurhan KOCATÜRK**

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Kemal İNAT

MAYIS-2006

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**HATEMİ DÖNEMİ TÜRKİYE-İRAN
İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nurhan KOCATÜRK

Enstitü Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler

Bu tez 18/09/2006 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Nurhan KOCATÜRK

18.09.2006

ÖNSÖZ

“Hatemi Dönemi Türkiye-İran İlişkileri” konusu, 1997’den sonra İran yönetiminde reform yönünde meydana gelen gelişmelerin, iki ülke arasındaki ilişkilere etkisini incelemektedir. Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Kemal İnat’a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca bu günlere ulaşmamda emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim aileme de şükranlarımı sunarım. Yetişmemde katkıları olan tüm hocalarıma da minnettar olduğumu ifade etmek isterim.

Nurhan KOCATÜRK

18.09.2006

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
TABLO LİSTESİ	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER...	5
1.1. Tarihi ve Kültürel Faktörler	5
1.2. İdeolojik Faktörler.....	9
1.3. Güvenlik Faktörü	11
1.4. Dış Faktörler.....	13
1.4.1. Türkiye-İran İlişkilerinde ABD'nin Etkisi:	13
1.4.2. Türkiye-İran İlişkilerine Rusya'nın ve Avrupa Devletlerinin Etkisi.....	17
BÖLÜM 2: 1997 ÖNCESİ TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ	20
2.1.1979 öncesi Türkiye-İran İlişkileri.....	20
2.2. İslam Devrimi Sonrası Türkiye-İran İlişkileri.....	23
2.2.1. Humeyni Dönemi.....	23
2.2.1.1. İran Devrimi ve Sonuçlarının Türkiye-İran İlişkisine Etkisi.....	23
2.2.1.2. İran-İrak Savaşı'nın Etkisi.....	29
2.2.2. Rafsancani Dönemi.....	31
2.2.2.1. Soğuk Savaş Dönemi Sonrasında Ortaya Çıkan Türki Cumhuriyetleri'nin Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi.....	32
2.2.2.2. 1991 Körfez Savaşının Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi.....	39
2.2.2.3. Türkiye'deki İslamcı Hareket ve Kürt Sorununun Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi.....	41
 	53
BÖLÜM 3: HATEMİ DÖNEMİ TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ	
3.1. Hatemi Dönemi Siyasi İlişkiler.....	54
3.1.1. İç Siyasi Gelişmelerin Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi.....	55

3.1.2. Cumhurbaşkanı Sezer'in İran Ziyareti.....	58
3.2. Hatemi Dönemi Güvenlik İlişkileri.....	60
3.2.1. PKK'nın İki Ülke İlişkilerine Etkisi.....	60
3.2.2. Hizbullah Meselesinin Türkiye ve İran Arasında Yarattığı Gerginlik.....	65
3.2.3. Uluslararası ve Bölgesel Alanda Meydana Gelen Gelişmelerin Türkiye ve İran İlişkilerine etkisi.....	70
3.2.3.1. 1998 Irak Krizinin İlişkilere Etkisi.....	70
3.2.3.2. Türkiye-İsrail İşbirliğinin İlişkilere Etkisi.....	71
3.2.3.3. Hazar Denizi ve Azeri Konularında Meydana Gelen Gelişmelerin İlişkilere Yansıması.....	74
3.2.3.4. 11 Eylül Saldırısının İkili İlişkilere Etkisi	80
3.2.3.5. ABD'nin Irak'a Saldırma İhtimali ve Her İki Ülkenin de Bu Duruma Bakışı.....	84
3.2.3.6. 1 Mart 2003 Tezkeresinin Reddi ve Irak Savaşına Karşı Her İki Ülkenin Tutumu.....	88
3.2.3.7. Irak Savaşı Sonuçlarının Türkiye ve İran İlişkilerine Yansıması.....	93
3.2.3.8. İran'ın Nükleer Enerji Elde Etme Çabalarının İki Ülke İlişkilerine Etkisi.....	99
3.3. Ekonomik Gelişmelerin Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi.....	107
BÖLÜM 4: SON DÖNEM TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ.....	120
4.1. Son Dönemde Meydana Gelen Gelişmelerin, İki Ülkenin Siyasi ve Güvenlik İlişkilerine Etkisi.....	120
4.2. İran'daki Nükleer Gelişmelerin İki Ülkenin Ekonomik İlişkilerine Yansıması...	128
SONUÇ.....	132
KAYNAKÇA.....	137
ÖZGEÇMİŞ.....	147

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AB	: Avrupa Birliği
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
AUBP	: Azerbaycan Ulusal Bağımsızlık Partisi
BDT	: Bağımsız Devler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BOP	: Büyük Ortadoğu Projesi
<u>BOTAS</u>	: Boru Hatları ile Taşımacılık A.Ş.
BTC	: Bakü Tiflis Ceyhan Boru Hattı
CENTO	: (Central Treaty Organization) Merkezi Antlaşma Teşkilatı
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DHKP-C	: Devrimci Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemesi
DYP	: Doğru Yol Partisi
D-8	: (Developing- 8) Gelişmekte Olan Sekizler
ECO	: (Economic Cooperation Organization) Ekonomik İşbirliği Örgütü
GAMOH	: Güney Azerbaycan Ulusal Uyanış Hareketi
GSM	: (The Global System for Mobile Communications) Global Mobil Haberleşme
HDİT	: Hazar Denizi İşbirliği Teşkilatı
IAEA	: (The International Atomic Energy Agency) Uluslar arası Atom Enerjisi Ajansı
ILSA	: (International Law Students Association) (Uluslararası Yasalar kurumu)
İKDP	: İran Kürdistan Demokrat Partisi
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
<u>IMF</u>	: (International Monetary Fund) Uluslararası Para Fonu
İYDK	: İslam Yüksek Devrim Konseyi
KADEK	: (Kurdistan Freedom and Democracy Congress) Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi

KDP	:Kürdistan Demokrat Partisi
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KHDP	: Kürdistan Halkı Devrim Partisi
<u>KOBİ</u>	: Küçük ve Orta Boy İşletmeler
KYB	: Kürdistan Yurtseverler Birliği
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MOSSAD	: (İsrail Secret Intelligence Service) İsrail Gizli Servisi
MTN	: (The Minneapolis Television Network) Minapolis Televizyon İstasyonu
NATO	: (North Atlantic Treaty Organization) Kuzey Atlantik Anlaşma Örgütü
<u>NIOC</u>	: (National Iranian Oil Company) İran Milli Petrol Şirketi
NPT	: (The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons) Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması
OAKC	: Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri
OPC	: (Operation Provide Comfort) Huzur Operasyonu
OPEC	: (The Organization of the Petroleum Exporting Countries) Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PETKİM	: Petro Kimya Holding Anonim Şirketi
PKK	: (Partiya Karkeraan Kurdistan) Kürdistan İşçi Partisi
PJAK	: Kürdistan için Özgür Yaşam Partisi
RP	: Refah Patisi
SAVAK	: İran Gizli Polisi
SCIRI	: (The Supreme Council for the Islamic Revolution in Iraq) Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
<u>TÜPRAS</u>	: Türkiye Petrol ve Rafineri Anonim Şirketi
UAEK	: Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi:
(Varsayılan) Times New Roman, 12
nk, Kalın

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: [Türkiye-İran Arasındaki Dış Ticaretin Yıllara Göre Dağılımı](#).....108

Tablo 2: Son Bir Yıllık Ham Petrol Fiyatları.....129

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi:
(Varsayılan) Times New Roman, 12

Biçimlendirilmiş: Aralık Önce: 9
nk, Sonra: 6 nk, Satır aralığı: 1.5

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi:
(Varsayılan) Times New Roman, 12

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi:
(Varsayılan) Times New Roman, 12

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi:
(Varsayılan) Times New Roman, 12

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi:
(Varsayılan) Times New Roman, 12

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi:
(Varsayılan) Times New Roman, 12

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi:
(Varsayılan) Times New Roman, 12

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi:
(Varsayılan) Times New Roman, 12

Tezin Başlığı: Hatemi Dönemi Türkiye-İran İlişkileri	
Tezin Yazarı: Nurhan KOCATÜRK	Danışman: Yrd. Doç. Dr. Kemal İNAT
Kabul Tarihi: 18 Eylül 2006	Sayfa Sayısı: VII (ön kısım) + 147 (tez)
Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler	Bilim Dalı: Uluslararası İlişkiler
<p>“Hatemi Dönemi Türkiye-İran ilişkileri” iki ülke ilişkilerinde sürekli bir sorun olarak gösterilen ideoloji konusunun, aslında ilişkileri çokta olumsuz etkilemediğini, dönem dönem bu sebepten kaynaklandığı söylenen problemlerin de aslında Türkiye ve İran’ın kendi iç politikalarından kaynaklandığını ve kamuoyuna da ideolojik çerçevede yansıtıldığını anlatmaktadır.</p> <p>1979 yılına kadar uluslararası ve bölgesel alanda herhangi bir problemle karşılaşmayan İran özellikle Humeyni önderliğinde gerçekleşen 1979 İran devrimi neticesinde kendi kabuğuna çekilerek yalnızlaşma politikası takip etmiştir. Bu tarihten itibaren İran’ın, ulusal çıkarlarını sağlamak için, dış politika söyleminde İslam’a çok fazla vurgu yapması, Türkiye’de İslam’la bağdaştırılan her türlü konun arkasında, öyle olmasa bile, İran’ın görülmesi sonucunu doğurmuştur. Çünkü Türkiye’nin ideolojik yapısı laikliğe dayanmaktaydı. Doğal olarak bu süreç içerisinde Türkiye-İran ilişkileri sürekli dalgalanmalar göstermiş, çok kaygı verici olmamakla birlikte iki kez büyükelçilerin gönderilmesi ile sonuçlanmıştır.</p> <p>Zamanla rejim kendi içinde inandırıcılığını yitirmeye başlamış, bunun üzerine Humeyni ve taraftarları rejimi meşrulaştırabilmek için halk üzerindeki baskılarını arttırmış ve halkın zaman içerisinde reform ihtiyacı duymasına sebep olmuştur. Tabii bu durum 1997 yılında yapılan İran seçimlerini, reform yanlısı Hatemi’nin kazanması sonucunu doğurmuştur. Ancak İran’daki <i>Velayet-i Fakih</i> sistemi, ulema yönetiminin meşruiyet temeli olarak kalmış, yönetim, sivil toplum ve yargı üzerinde sürekli varlığını hissettirmiş reformcu kesimin istediği reformları gerçekleştirmesine engel olmuştur. Ancak yinede tam anlamıyla olmasa bile yönetimde meydana gelen bu değişiklik, Türkiye-İran ilişkilerindeki iyileşmeyi gözle görülür şekilde arttırmıştır. İran’ın artık dış politika söyleminde İslami öğelere çok fazla vurgu yapmaması, Türkiye’nin, İran’a yönelik ideolojik kaygılarının azalmasını ve bu doğrultuda her alanda işbirliğinin gündeme gelmesini sağlamıştır.</p> <p>Ancak son dönemde İran halkının değişime yönelik umutlarını kaybetmesi ve aradığını reformcu kanatta bulamaması sonucu muhafazakar kanattan aday olan Ahmedinecat’ı cumhurbaşkanı olarak seçmeleri ve Ahmedinecat’ın da nükleer güç elde etme konusunda, Batıya yönelik uzlaşmaz tavırları, Türkiye-İran ilişkilerini ileriki dönemde zora sokacağı benziyor.</p>	
Anahtar Kelimeler: Türkiye ve İran İlişkileri, İran Devrimi, İdeoloji, Reform, Nükleer Güç	

Sakarya University Institute of Social Sciences Abstract of Master's Thesis

Title of the Thesis: Turkey-Iran Relations Term of Khotemi	
Author: Nurhan KOCATÜRK	Supervisor: Asist. Prof. Dr. Kemal İNAT
Date: 18 September 2006	Nu. of pages: VII (pre text) + 147 (main body)
Department: International Relations	Subfield: International Relations
<p>“Turkiye-Iran Relations Term of Khotemi” tells that the ideology subject, which is continuously shown as a problem in relations of both countries actually does not affect the relations in a very negative way, those cyclical problems which are told to be sourced from this reason are actually sourced from Turkish and Iranian domestic policies and it is reflected to the public opinion in ideological frame.</p> <p>Iran had not meet with any international and regional problems till 1979 and as the result of the 1979 Iran Revolution which is carried out especially in the Khomeini’s leadership it has crept into its own skin and followed up an isolated policy. From that date forward, Iran’s emphasizing the Islam too much in the foreign policy for its own benefits, brings forth the result of Iran being at the back of all the subjects reconciled with the Islam in Turkiye, even if it is not so. Because Turkish ideological structure leans on the secularism. Naturally within this period Turkiye-Iran relations continuously showed fluctuations and notwithstanding that it is not a matter of concern, it is resulted with sending back the ambassadors twice.</p> <p>In the course of time, the regime had began to lost its plausibility within itself and hereupon Khomeini and his supporters increased the pressures on people for legitimizing the regime and caused people to need reform by the time. Of course this situation brought forth the result of Khotemi’s, who supports the reform, winning the Iran elections in 1997. However, the <i>Velayet-i Fakihi</i> system in Iran has remained as the legitimizing base for the government of body of mullahs, always made its existence felt by the government, non-governmental organizations and judgment and disrupted the radicals to realizes their reforms. But nevermore it is not in the proper sense, this change occurred in the government crudely increased the improvements in Turkiye-Iran relations. Iran’s not emphasizing the Islamic items too much in its foreign policy expressions anymore provided the Turkish decreasing Iran oriented ideological anxieties and bring up full cooperation.</p> <p>However, as result of Iranian people surrendering their hopes towards the change and reformists’ not being able to meet their needs, electing Ahmedinecat, who is candidate of conservatives, as the president of republic and his uncompromising attitudes towards the West on having nuclear power seems to make Turkiye-Iran relations difficult in the future.</p>	
Keywords: Turkiye and Iran Relations, Iran Revolution, Ideology, Reform, Nuclear Power	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

“Hatemi Dönemi Türkiye-İran İlişkileri” adlı tezde 1997 yılında İran yönetimine Hatemi önderliğinde ki reformcuların geçmesi ile ilişkilerde meydana gelen değişimler ve gelişmeler incelenmektedir.

Çalışmanın Önemi

Çalışmada, dünya politikasında önemli bir yere sahip olan Türkiye ve İran’ın yaşadığı iç gelişmeler ve bu gelişmelerin dış politikalarına yansımalarının gerek dünya ve bölgesel ülkelerle olan ilişkiler, gerekse birbirleriyle olan ilişkileri açısından önemi ele alınmaktadır.

Çalışmanın Amacı

Hatemi Dönemi Türkiye-İran ilişkilerinin incelenmesindeki temel amaç, toplumsal, kültürel ve ekonomik alanda ideolojiyi ön planda tuttuğu ve dış politikasını ideolojisini yaymaya yönelik oluşturduğu söylenen İran’ın, aslında ideolojiyi bir amaç olarak değil bir araç olarak kullandığını göstermektir. Bu doğrultuda İran’ın, dış politikasını, özünde ülke çıkarları üzerine kurduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Hatemi öncesi dönemde, İdeolojiyi bir araç olarak kullanıp, sadece söylemde bile ön planda tutmak, İran’ın kendi bölgesinde ve uluslararası camiada yalnızlaşmasına, genelde Batı’yla ve çevresindeki ülkelerle, özelde ise Türkiye ile olan ilişkilerinde sıkıntı yaratmasına sebep olmuştur. Hatemi öncesi yaşanan bütün bu sıkıntılar ele alınırken, sonraki süreçte Hatemi’nin önderliğindeki reform yanlılarının izlediği realist politikaların, dış politikaya yansımaları neticesinde, Batı ülkeleri, bölge ülkeleri ve Türkiye ile geliştirilen iyi ilişkiler de incelenmiştir. Yapılan bu çalışma ile özellikle bu noktadan referansla, sistemde var olmanın, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda zenginleşmenin yolunun, söylemde dahi ideolojiden sıyrılarak daha realist bir politika izlemekten geçtiği anlatılmak istenmiştir. Bunun ise uluslararası ve bölgesel camiayı dışlamadan, diyalog süreçlerini ve işbirliğini sürekli hale getirme ile mümkün olacağı, örnekler ile gösterilerek, uluslararası ilişkiler bilimi literatürüne katkıda bulunma hedeflenmiştir.

Biçimlendirilmiş: Girinti: İlk satır: 0 cm, Aralık Önce: 9 nk, Sonra: 6 nk, Satır aralığı: 1.5 satır

Çalışmanın Kapsamı

Çalışmanın birinci bölümünde, Türkiye-İran ilişkilerini etkileyen tarihi, kültürel, bölgesel, ideolojik, güvenlik ve dış faktörler ele alınarak, ilişkilerin biçimlenmesinde etkili olan bu unsurlar kısaca incelenmektedir. Bu iki ülke ilişkilerinin seyrini anlamak için, bütün bu unsurları bir bütünlük içinde ele almak gerekmektedir. Tarih boyu her iki devletin ilişkilerinde etkili olan bu unsurlar, onların küresel sistemdeki konumlarını, bölgesel vizyon arayışlarını ve ikili ilişkilerini ciddi şekilde etkilemiştir.

Geçmiş yıllarda Türkiye yüzünü batıya dönmüş, İran ise kendi bölgesine ve Körfez'e dikkatini yoğunlaştırmıştı. Sovyetlerin dağılmasından sonra, pek çok Batılı yazar Orta Asya ve İran'da bir Türkiye-İran rekabeti üzerinde durmuşlarsa da, İran'ın bu bölgedeki faaliyeti daha ziyade tepkisel bir politika olarak tanımlanmaktadır. Kuzeyde Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet haline gelmesi ve yakın gelecekte petrol varlığı dolayısıyla büyük bir zenginliğe kavuşacak olması, İran'da bir Azeri milliyetçiliği endişesi yaratmıştır. Bu endişe şah döneminde de mevcut olup, İran Türkiye'nin Azeri milliyetçiliğini teşvik etme ihtimalini sürekli olarak göz önünde bulundurmuydu. Bu endişe, İran'ı Kafkasya'daki Ermeni-Azeri ihtilafında Ermenistan'ın yanında yer almaya sevk etmiştir.

İslamın İran'da yönetim biçimi haline gelmiş olması ve devrimin Türkiye'ye ihraç edilmeye çalışıldığına yönelik düşünceler ise Türkiye-İran ilişkilerini etkileyen ideolojik bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

İran'da ve Türkiye'de yaşayan Kürt nüfusun fazlalığı her iki ülkeyi de güvenlik açısından benzer sorunlarla karşı karşıya bırakmakta, Bağdat'ın Kuzey Irak'taki etkisini azaltmak ve bu bölgede yaşayan Kürtleri kontrol altına almak için her iki ülkenin de gösterdikleri çabalar, onları sürekli birbirlerine karşı tetikte olmaya sevk etmektedir.

Bütün bu faktörlerin yanında bölgesel ve uluslararası dış etkenler de, her iki ülkenin birbirlerine karşı yürüttükleri politikaları etkilemektedir. Örneğin Türkiye'nin İsrail ile geliştirdiği iyi ilişkiler İran açısından hoşnutsuzluk yaratırken, İran'ın devrim sonrasında ABD (Amerika Birleşik Devletleri) ile olan ilişkilerini düzeltmemesi ise,

Türkiye açısından hoşnutsuzluk yaratmakta, bu durum her iki ülkenin de birbirlerine yönelik politikalarını olumsuz etkilemektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise, 1997 öncesi Türkiye-İran ilişkileri ele alınmakta, 1979 yılında ortaya çıkan İran devrimine kadar iyi giden siyasi ilişkilerin, devrimin ilanından sonra gerilediğine değinilmektedir. Bu durumun nedeni, her iki devletin de birbirini kendi iç işlerine karışmakla suçlamasıdır. Bu dönemde Türkiye sık sık İran'ı, İslamî köktendinci grupları desteklemekle suçlamış; İran ise, Türkiye'yi, Halkın Mücahitleri gibi muhalif grupları barındırmak ve İran içindeki Azeri azınlığı ayrılıkçılığa teşvik etmekle itham etmiştir.

İkinci bölümde ayrıca, Türkiye'nin İran'a yönelttiği, İran'ın PKK ve İslami kökten dinciliği desteklediğine ilişkin iddialar ve bu iddiaların yarattığı gerginliğin ilişkilere yansması ele alınmaktadır. Bu konunun yanı sıra, Orta Asya'daki eski Sovyet cumhuriyetleri için en iyi modelin hangi ülke olacağı konusunda iki ülke arasındaki rekabete, her iki ülkenin de söz konusu bölgeyi etkileri altına alabilecek kaynaklara sahip olmadığına ve Orta Asya ülkelerinin, Türk ya da İran modelini seçmekten çok, ilişkilerini çeşitlendirmeye hevesli gözüktüklerine değinilmektedir. İran'ın pan-Türkizm'e ve pan-Türkizm'in İran'daki Azeri azınlık üzerindeki etkisine yönelik korkusu da ele alınmakta ve son olarak da Körfez savaşına değinilerek, her iki ülkenin savaşta takındıkları tavrın birbirleriyle olan ilişkilerine etkisi kısaca incelenmektedir.

Üçüncü bölümde ise, Hatemi dönemi Türkiye-İran ilişkileri, değişen koşullar çerçevesinde ele alınmaktadır. Her iki ülkenin de iç siyasetinde meydana gelen gelişmeler onların dış politikalarını, buna bağlı olarak da aralarındaki ilişkiyi etkilemiştir. Bu doğrultuda İran'da, ılımlı bir lider olarak ortaya çıkan, reform yanlısı Muhammed Hatemi'nin 1997'de cumhurbaşkanı seçilmesiyle, İran'ın, bir nebze olsa ideolojik çerçeveden kurtulup, daha rasyonel politikalar takip ettiğine değinilmektedir. Ayrıca 2002 yılında Türkiye'de yapılan seçimlerde, AKP'nin (Adalet ve Kalkınma Partisi) tek başına iktidar olmasıyla, Türk dış politikasının "komşularla sıfır problem" ve "aktif politika" çerçevesinde şekillendiğine ve İran'la da ilişkilerin bu doğrultuda yürütüldüğüne değinilmektedir. Her iki ülkenin de politikalarında meydana gelen bu değişimler doğrultusunda, ABD'nin Irak'a müdahalesinin ikili ilişkilere yansması da bu bölümde incelenmektedir.

Bu bölümde ayrıca, İran'ın 1997'den itibaren biri muhafazakarlar, diğeri reformcular olmak üzere iki başlı bir yönetim ile karşı karşıya bulunmasından ve bu durumun devlet kurumlarında belirsizlik ve güvensizlik ortamı oluşturmasından bahsedilmektedir. Bunu takiben, reformcuların, halkın da genel desteğini alarak, daha etkili olmaya başlamalarına rağmen, son dönemde muhafazakarların kontrolü ele alarak, 2005 yılının Haziran ayında Ahmedinecat'ın cumhurbaşkanı seçilmesi konusu da ele alınmaktadır.

Son bölümde ise, özellikle Ahmedinecat'ın yönetimi devralmasıyla, İran'ın kitle imha silahlarına sahip olmak istediğine dair iddiaların artmasına ve İran'ın, kimyasal ve biyolojik silahları çok uzun mesafelere taşıyabilme kabiliyetine sahip füzelerinin bulunmasına değinilmektedir. Bu çerçevede, bunların menzillerinin daha da arttırılma çabalarının bölgede istikrarsızlık kaynağı olarak değerlendirilmesi konusu ele alınmakta, son olarak da böyle bir tehlikenin Türkiye-İran ilişkilerini nasıl etkileyeceği konusu incelenmektedir.

BÖLÜM 1: TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Türkiye ve İran; coğrafi konum, tarih, jeopolitik, nüfus ve kültürel kimlik itibariyle bölgenin en önemli ülkeleri konumundadırlar. Söz konusu durum, her iki ülkeye bölgesel olaylarda kendine özgü etkinlik olanağı sunmaktadır. Aynı bölgede etkin olma mücadelesi veren bu iki ülkenin ilişkileri günümüze kadar çeşitli faktörler çerçevesinde şekillenmiştir ve bu nedenle de karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu karmaşık yapıyı anlayabilmek için, bu faktörler bütüncül bir çerçevede incelenmelidir. Bu bölümde bütüncül bir bakış açısıyla, Türkiye-İran ilişkilerinde etkili olan tüm unsurlar analiz edilmeye çalışılacaktır. Bu doğrultuda tarihi ve kültürel faktörler, ayrıca iki ülke ilişkilerinde etkili olan ABD ve İsrail gibi dış etkenler, İran siyasal sistemindeki reformcu-muhafazakar çatışması ve Türk siyasal sistemindeki laiklik konusu, Ortadoğu güvenlik sistematiği, bölgesel güç rekabeti ve PKK sorunu ele alınacaktır.

1.1. Tarihi ve Kültürel Faktörler

İran, Türkiye'nin 450 km. uzunluğunda kara sınırının bulunduğu doğu komşusudur. 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşmasının ardından iki ülke sınırlarında (kısa dönemler hariç) sürekli barış ortamı hakim olmuş ise de, iki ülkenin merkezleri sürekli dostluk ve işbirliği heyecanı veya kriz ve gerginlik gibi çelişkili eğilimler içinde olmuştur. Tarih boyu, iki taraf da derin bir işbirliği hissetse de, istenilen ilişki düzeyine ulaşmayı başaramamışlar (Keskin, 2004b:59) ve sürekli bölgesel hegemonya mücadelesi ve rekabeti içinde olmuşlardır. Bu hegemonya mücadelesinin, Osmanlı ve Safevi hanedanlarının çatışmasından başlayan çok derin tarihi kökenleri vardır. Osmanlı ve Safevi Hanedanları Türk olmalarına rağmen, Şii ve Sünni mezhepleri çerçevesinde farklı kimlik tanımlamaları içinde birbirlerine düşman ve rakip konumda olmuşlardır. Bu farklı kimlik tanımlaması ise (Keskin, 2004a:22) İran'ın, yoğun Türk nüfusuna sahip olmasına rağmen, Abbasi halifeliğinin doğu topraklarında kontrolü kaybetmesi sonucu ortaya çıkan, yeni Farsçanın edebiyat ve yönetim dili olarak kullanıldığı ve etnik yönden karışık bir Müslüman toplumunu barındıran Fars kültürüne sahip olmasından kaynaklanmaktaydı (Bingöl, 1999:179-180). İran, tarih boyunca Fars dili ve Şii kimliği etrafında kendini tanımlamıştır. Söz konusu durum, Türkiye ve İran arasında tarihi kökenlere dayanan; etnik, kültürel ve mezhepsel farklılığı öne çıkaran, ancak aynı coğrafi alanı içeren iki farklı kültürel havzanın doğmasına neden olmuştur.

İran, Fars ve Şii merkezli bir kültürel havza tanımı yaparken Türkiye, Türk kültür merkezli bir havza algılamasına sahip olmuştur. Bu durum, hem iki ülkenin hegemonya mücadelesini derinleştirmiş, hem de bu mücadeleye yeni bir boyut katmıştır.

Türkiye ve İran'ın iki farklı kültür havzası tanımlaması, onların Ortadoğu, Orta Asya, ve Kafkasya politikasının belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu kültürel havzanın unsurları siyasal sistemde de temsil edilmeye başlandığı zaman, iki ülke arasında sorunlar açıkça ortaya çıkmıştır. Bu durumun ortaya çıkardığı en belirgin örneklerden birisi, 1979'daki İran Devrimi'dir. Bu dönemde, Şii kimliği siyasallaşmıştır. İran'da Şiiliğin siyasallaşmasıyla, farklı kimlik tanımlamasına sahip bu iki ülkenin ilişkileri gerginleşmiştir. Ayrıca 1991'de Sovyetlerin yıkılması sonrasında, Orta Asya ve Kafkaslarda gelişen olaylar iki ülkenin farklı kültürel havzaya sahip olduklarının açık bir göstergesi olmuştur. Orta Asya ve Kafkasya'da Türk milliyetçiliğinin yükselmesi İran-Türkiye arasında sorun yaratmıştır (Keskin, 2004a:23).

Köklü Devlet Geleneğinin Getirdiği Bölgesel Güç Rekabeti

İran ve Türkiye ilişkilerinin belirlenmesinde, Orta Asya ve Kafkasya önemli rol oynamaktadır. İran'ın içinde yoğun Türk nüfusu bulundurması nedeni ile, kendi içindeki Türk varlığını Türkiye için potansiyel kültürel ve siyasal nüfuz alanı olarak gördüğü söylenmektedir. Türkiye'nin, kendi sınırları içinde bulunan Türkler üzerindeki olası etkilerini düşünen İran, tarihten gelen bölge üzerindeki rekabetin etkisi ile, Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk nüfusu varlığına birinci derecede önem vermekte, bu bölgede Türkçülüğün siyasi bir olgu olarak ortaya çıkmasından endişe duymaktadır (Keskin, 2004a:24).

1991'den önce İran'ın kuzeyinde sadece SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) varken, bu ülkenin çöküşünün ardından 8 yeni devlet ortaya çıkmıştır. Bu yeni ülkeler SSCB'den büyük farklılıklar sergilemektedir. Ortaya çıkan bu farklılıklar İran için Orta Asya'da yeni politikalar belirlemeyi zorunlu kılmıştır. Yeni ülkelerin bu farklılıkları, İran için bir taraftan sevinç diğer taraftan tereddüt kaynağı olmuştur.

SSCB'nin çöküşü ile beraber komünizm ideolojik tehdit olmaktan çıkarken, OAKC'nin (Orta Asya Kafkasya Cumhuriyetleri) ortaya çıkması ile İran, yeni bir nüfuz alanı kazanmıştır. İran'ın bölge ile olan tarihi ve kültürel bağları her tür yakınlaşma için İran'a önemli fırsatlar sağlamıştır. İran, bu bölgenin büyük bir kısmını kendi tarihi parçası ve "İran Kültür Havzası" içinde tanımlarken, (Bayır ve Aslanlı, 2001:47-48) Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetlerin bağımsız olmaları, Türkiye için de yeni hareket alanları oluşturmuştur. Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki tarihi, etnik, kültürel, psikolojik yakınlık, Türkiye'nin bu cumhuriyetleri kendisinin tabii müttefikleri olarak kabul etmesine yol açmış ve kendi kültür havzası içinde tanımlamasına neden olmuştur (Kuloğlu, 2001:73). Türkiye model olarak da Kafkaslarda ve Orta Asya'da İran'ın rakibi olarak görüldüğü için, bu alternatif olma niteliği İran tarafından kendi rejimi için bir tehdit olarak algılanmıştır. Ayrıca dünya ekonomisine entegre edilmeye çalışılan Orta Asya ve Kafkas petroleri ile ekonomik zenginliklerinin Türkiye üzerinden taşınmak istenmesi, İran'ın Türkiye'yi kendisine potansiyel bir rakip olarak görmesinin diğer bir nedeni olarak görülmektedir (Özcan, 1999:340-341).

Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerde endişeye sebep veren bir diğer konu ise, Azeri sorunudur. İran resmi makamları tarafından da desteklendiği söylenen bir düşünceye göre Pan-Türkistler, Türkiye'nin desteğini alarak İran'ı parçalamak ve Büyük Azerbaycan kurmak istemektedirler (Bayır ve Arslanlı, 2001:49). İran'ın kuzeyinde yaşayan 15 milyonluk Azeri kökenli halkın bağımsız Azerbaycan ile yakın kan, dil ve din bağları olduğu bilinmekte ve Azerbaycan'daki milliyetçi çıkış İran'ı ürkütmektedir. Türkiye kaynaklı milliyetçi etkilerle "Büyük Azerbaycan" fikrinin gündeme gelmesi, İran için değişik bir tehdidi gündeme getirmektedir. İran, bu nedenle Azerbaycan-Türkiye yakınlaşmasından tedirginlik duymakta, Azerbaycan'ın sekülerliğinden ve batıya doğru yönelmesinden memnun kalmamakta, Azerbaycan ise İran'ın ülkesindeki propagandaya dönük faaliyetlerinden şikayet etmektedir (Çolak, 1999:213-216).

Aslında, gerek Azerilerin, gerekse Farsilerin Şii mezhebine mensup olmaları ve İran'da da, Şii mezhep yapısına dayalı bir devlet düzeninin bulunması, bu ülkede etnik ayırımı en alt düzeye ve Azerilerin devlet yönetimine katılımını en üst düzeye

çıkarmıştıdır. Azeri kökenli din adamlarının statükoyu korumakta ısrarcı davrandıkları göz önüne alınacak olunursa, bunun sebebinin, devlet yönetiminde meydana gelecek bir yumuşamayla ortaya çıkabilecek laik bir devlet yapısının, ülkede etnik bölünmelere yol açabileceği endişesi olduğu söylenebilir. İran'ın, ülkesindeki Azeri ve diğer Türk soylu nüfusun gelecekteki bağımsızlık isteklerinden korktuğu, ve böyle bir girişimde Türkiye'nin önemli rol oynayacağını ön gördüğü için, Türkiye'ye yönelik örtülü hareketlere destek verdiği söylenmekte (Özcan, 1999:340) ayrıca Azerbaycan'da Türk milliyetçiliğine dayalı bir hükümetin kurulmasından ciddi rahatsızlık duyacağı belirtilmektedir (Bayır ve Arslanlı, 2001:55).

Ermeni konusu ve Ermenilerin etnik dağılımı ise, sadece Anadolu ve Azerbaycan Türklüğünün değil, aynı zamanda İran yönetiminin de gündemindeki meselelerindedir. Bu nedenden dolayı Ermeni konusunun Türkiye ile İran'ın, bölgeye ve birbirlerine yönelik politikalarını belirleyen diğer bir unsur olduğu söylenebilir (Kalafat, 2001:237).

Özellikle Güney Kafkasya'da İran'ın etkinlik mücadelesi, Türkiye ve Azerbaycan karşıtı bir zeminde cereyan etmektedir. Bunun en önemli nedeni ise, Güney Azerbaycan'da yaşayan Azerbaycan Türkleridir. Bu sebepten dolayı İran, Avrasya coğrafyası üzerinde nüfuz kazanabilmek için, kendine stratejik müttefikler aramaktadır. Denize çıkışı bulunmayan kapalı bir ülke olan Ermenistan'ın dış dünyaya açılma noktalarından birisinin İran olması, bu iki ülkenin çıkarlarının uyuşmasına ve birbirlerini müttefik olarak görmelerine neden olmuştur. Ermenistan'ın iyi komşuluk ilişkilerinde Türkiye'ye bağımlı olmamasının nedenlerinden biri ise, alternatif olarak İran seçeneğinin varlığıdır.

Erivan'ın, Karabağ Savaşı ve soykırım iddialarıyla birlikte Ankara ile sorunlarının iyice derinleşmesi, Azerbaycan ile teknik olarak hala bir askeri çatışma halinde bulunması, ekonomik, askeri, enerji konularında tümüyle Rusya'ya bağlı kalmama düşüncesi, Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan'a uyguladığı sınır ambargosu ile bölgesel ulaşım projelerinden ve ilişkilerinden dışlanmış olması gibi nedenler, Ermenistan'ın İran ile ilişkilerini hızla geliştirmesinin başlıca sebeplerini oluşturmaktadır (Gül ve Ekici, 2002:37-39).

Rıza Şah döneminde, tarihi ve kültürel faktörlerin iki ülke ilişkilerinde herhangi bir olumsuz etkisi görülmezken, özellikle soğuk savaş döneminin sona ermesiyle ortaya çıkan bağımsız cumhuriyetler üzerinde Türkiye ve İran'ın güç mücadelesine girmesi, bu faktörün o dönemde ön plana çıkmasını sağlamıştır. Soğuk savaşın bittiği ilk yıllarda, İran'ın bu bölgeyi kendi tarihi ve kültürel havzası içinde görmesi, onun bölge üzerinde Türkiye ile nüfuz elde etme mücadelesine girmesine sebep olmuştur. Türkiye'nin de bölgeyle olan ortak kültürel faktörleri ve milliyetçiliği ön plana çıkararak bölge üzerinde öncelikli konuma yükselmek istemesi, her iki ülkenin ilişkilerinde bir rekabet durumunu ön plana çıkarmıştır. Fakat bu durum fazla uzun sürmemiş, bir süre sonra Rusya'nın bölgeye tekrar geri dönmesiyle, Türkiye ve İran'ın bu bölge üzerindeki rekabeti yerini işbirliğine bırakmıştır.

1.2. İdeolojik Faktörler

Türkiye ile İran arasında problem teşkil eden önemli sorunlardan birisi de, rejim sorunudur. İki ülke arasındaki rejim farklılığı, 1979 İran İslam devriminin ortaya çıkışı ile birlikte iyice belirginleşmiştir. İran, dünyadaki Müslümanların çoğunluğunu temsil eden Sünni geleneğinin dışında yer alan, İslam'ın Şii yorumuna dayanarak bir Şeriat devleti kurmuş ve İslam, bu devletin temel ve belirleyici unsuru haline gelmiştir. Türkiye ise, laik bir devlet kurmuş ve laikliği siyasal sistemin vazgeçilmez bir parçası olarak görmüştür. Bunun yanında Türkiye, kendini Batılı ve Batı kültürü içinde tanımlarken İran, kendini İslam dünyası içinde tanımlamış, Batı'yı kötülüğün kaynağı olarak görmüş ve bu sebepten dolayı kendisini Batı kültürü içinde gören Türkiye'yi kendisine karşıt olarak yorumlamıştır. Bu nedenlerden dolayı iki siyasal sistemin varlık nedenlerinin birbiri ile zıt olduğu söylenebilir (Keskin, 2004a:23-24).

Ayrıca, Türkiye'nin dış politikası incelendiğinde, laik sistemin savunucusu olarak görülen askeriye'nin dış politika üzerindeki etkisinin sadece MGK (Milli Güvenlik Kurulu) aracılığıyla yaratılan kurumsal etki ile sınırlı kalmadığını, Askeri yetkililerin değişik biçimlerde gerçekleştirdikleri dolaysız müdahalelerle, dış politika kararlarının oluşum ve uygulama aşamalarını etkileyebildikleri görülmektedir.

Özellikle 1996-1997 döneminde, Başbakan Necmettin Erbakan'ın ülke dış politikasına kendi ideolojik eğilimleri doğrultusunda yön verme isteği sonrasında yaşanan süreç, dış politikada çok başlılık sorununun yaşanmasının somut bir göstergesi olarak

nitelendirilmiştir. Bu dönemde Cumhurbaşkanlığı, Genel Kurmay Başkanlığı ve Dışişleri bakanlığı ile RP (Refah Partisi)-DYP (Doğru Yol Partisi) koalisyon hükümeti arasında, öncesinde benzeri görülmemiş gerginlik ve çekişmelerin yaşandığı gözlemlenmiş, Genel Kurmay Başkanlığının, “28 Şubat Süreci” olarak bilinen bu dönemde, iç ve dış politika alanlarında fiili etkisini bir biçimde sergilediği görülmüştür (Özcan, 2002:20-28).

İran’ın siyasal yapısı incelendiğinde ise, ülkenin toplumu, kültürü ve ekonomisi üzerinde sıkı bir denetimde bulunmak isteyen muhafazakar kesim ile reformcu kesim arasında mücadele olduğunu, askeri kesimin dış politika üzerinde pek de etkili olmadığı görülmektedir (Rubin, 1999:85).

Humeyni önderliğindeki 1979 İran İslam Devrimiyle birlikte İran’da bir yönetim biçimi haline gelen Siyasal İslam’ın özelliklerine baktığımızda (Keskin, 2004:6):

- 1- Velayet-i¹ Fakih makamı sistemin önemli bir parçasıdır. Devletin bütün davranışlarında ideolojik davranılmaktadır.
- 2- İslam dini, hayatın bütün alanlarında yürürlüğe koyulmaya çalışılmaktadır.
- 3- Batı ve Doğu’dan uzak durularak, dünya emperyalizmi ortadan kalkana kadar mücadele edileceği anlayışı yer almaktadır.
- 4- İktisadi alanda her tür yabancı yatırıma karşı çıkılmaktadır.

Türkiye’yi endişelendiren nokta, devrimle birlikte İslam’ın İran’da yönetim biçimi haline gelmiş olması değil, devrimin bölge ülkelerine ve Türkiye’ye ihraç edilmeye çalışıldığı düşüncesidir (Saray, 1999:158). Özellikle Türkiye’de İslami yönü ağır basan Refahyol hükümetinin başa geçtiği 1990’lı yılların ikinci yarısında, ideolojinin çok fazla ön plana çıkarılmasının İran ve Türkiye ilişkilerini olumsuz etkilediği görülmektedir. Türk güvenlik yetkilileri defalarca, İran’ı, İslam propagandasının

¹ Humeyni, bu kuramla Mollaların aracılığıyla İslam dininin siyasal iktidara gelmesini savunuyordu ve devrimden sonra hazırlanan anayasanın yürürlüğe girmesi sonucunda da Velayet-i Fakih (imamet) kuramı anayasal bir kurum halinde somutlaştı. Anayasa’ya göre Velayet-i Fakih en üst kurumdur; İslam hükümeti meşruiyetini bu kurumdan alır. Görev ve yetkileri çok geniştir: Yasama, yürütme, yargı erklerini denetlemek, Genelkurmay başkanını atamak, Cumhurbaşkanını onaylamak ya da azletmek, alınan kararları yürürlüğe sokmak...vb görevleri arasındadır. Velayet-i Fakih kurumu İran siyasal sisteminin bel kemiğini oluşturur; bunun sonucunda devletin diğer karar alıcı mekanizmalarının hareket alanları sınırlanarak Liderlik Makamı’nın görüşlerinden çok farklı kararlar alamaz ve uygulayamaz hale gelmiştir.

dozunu arttırmakla suçlamışlar, İran'ın Türkiye'deki Hizbullah gibi terör örgütlerini desteklemek suretiyle Türkiye'nin laik sistemini yıkmaya yönelik çabaları olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu iddialar ise, zaman zaman diplomatların karşılıklı olarak geri gönderilmesine neden olmuştur (Cankara, 2005:209). Ancak 1997 yılında ılımlı bir lider olarak bilinen Hatemi'nin başa geçmesiyle, İran dış politikasında meydana gelen değişimler doğrultusunda Türkiye'nin bu kaygıları azalmış, 2002 yılında ise muhafazakar yönü ağır basan ve aktif bir dış politika izleyerek komşularıyla iyi ilişkilere önem veren AKP hükümetinin tek parti olarak Türkiye'de yönetimi devralması, bu iki ülkenin ilişkilerini çok daha olumlu bir seviyeye çıkarmıştır.

1.3. Güvenlik Faktörü

Türkiye-İran ilişkilerine etki eden önemli faktörlerden birisi de, Türkiye'nin hem kendi içinde yaşadığı, hem de İran ile paylaştığı Kürt sorunudur. İran'da 5 milyon dolayında Kürt'ün nüfusun yaşadığı tahmin ediliyor. Günümüzde ağırlıklı olarak İran'ın kuzeybatısında son derece kötü koşullarda yaşamakta olan Kürt nüfus, 1945 yılında İKDP'nin (İran Kürdistan Demokrat Partisi) kurulmasıyla, eskiye nazaran daha az olmakla birlikte rejimle çatışmıştır (Özkan, 2003:19).

İki ülkede de var olan bu problemin nedeni, aslında, Türkiye'nin ve İran'ın Kürtlere yönelik politikaları değil, bu ülkelerin bölgede yaşayan Kürtleri kontrol altına almak için gösterdikleri çabalardır. Türkiye'nin en büyük endişesi, Bağdat'ın eskiden olduğu gibi Kuzey Irak'ı kontrol edemeyecek olması ve KDP (Kürdistan Demokrat Partisi) veya KYB'nin (Kürdistan Yurtseverler Birliği'nin), İran-Irak savaşının ilk yıllarında Kuzey Irak'ta ve Kuzey İran'da üstlenmiş olan PKK ile iş birliği yapacak olmasıdır. 1983'ten beri KDP ve PKK'nın, ortak düşmanlarına karşı birlikte hareket edeceklerine dair söz verdikleri "Birlik İlkeleri Anlaşması"nı imzalamış oldukları göz önüne alınırsa, Ankara'nın bu konudaki endişesinin yersiz olmadığı görülmektedir (Olson, 2004:13).

Aslında, Ankara'nın endişesi PKK-KDP anlaşmasının öncesine dayandığı için Türkiye, 26 Mayıs 1983'te, 800-1000 askerle Kuzey Irak'taki PKK üslerine saldırmış, Irak'ın 40 km içine kadar girmiş ve birkaç yüz PKK militanını ele geçirmişti. İran, Bağdat'ın bu harekate onay vermiş olmasından oldukça rahatsızlık duymuş, Türkiye'nin petrol bölgelerini koruması için NATO'ya (North Atlantic Treaty

Organization) (Kuzey Atlantik Anlaşma Örgütü) destek olduğunu ve böylece ABD çıkarlarına yardımcı olduğunu iddia etmişti. Ancak bu rahatsızlığa rağmen İranlılar, 28 Kasım 1984'te her ülkenin kendi topraklarında diğer ülkenin güvenliğine yönelik hareketlere izin vermesini engelleyen bir güvenlik anlaşması imzalamışlardır. Böyle bir anlaşmanın yapılmasının nedeni bölgede tehdit doğuran unsurların var olması idi. Türkiye için tehdit, PKK idi; Türkiye'deki Kürt sorunu konusunda geniş bir çalışma yapan Fred Halliday ve Henri Barkey'e göre, Türkiye'nin Kuzey Irak'taki asıl meselesi, Kürtleri bağımsızlık veya özerklik istemeye cesaretlendirecek herhangi bir etkiyi ortadan kaldırmaktı. Bu nedenle, Türkiye PKK konusunda çok itinalı davranmaktadır. İran içinse tehdit, özellikle "Halkın Mücahitleri Hareketi" başta olmak üzere Türkiye'deki muhalif hareketlerdi. Öyle ki, 1989'da Türkiye'de, İran'ın kendi politik faaliyetleri konusunda endişe ettiği 1 veya 1.5 milyon İranlı olduğu sanılmaktaydı (Olson, 2004:14).

1984 yılında imzalanan bu anlaşmaya rağmen, Ankara'daki askeri yetkililer İran'ı, sınırlarını PKK faaliyetlerine karşı korumak konusunda yaptıkları anlaşmanın gereklerine uymamakla ve bu yüzden Türk milli güvenliğini tehlikeye atmakla suçlamışlardır. Bu suçlamalar, iki ülke arasındaki buzların bir nebze de olsa erimesini sağlayan Rafsancani-Hatemi değişikliğinde bile dinmemiştir. İran'ın uzun bir süre PKK terör örgütünü desteklediği ve Türkiye'nin bütün istek ve baskılarına rağmen bu destekten vazgeçmediği ileri sürülmüştür (Cankara, 2005:211). Hatta Tahran'ın, Şam'ın PKK'ya yaptığı yardımı, PKK'nın Kuzey Irak'ta KDP'ye karşı etkisini arttırması için desteklediği ve bu desteğin KDP'nin 1992'de Ankara ile olan ittifakını güçlendirmesi ile daha da arttığı belirtilmiştir (Olson, 2004:19).

Öte yandan, ABD'nin Irak'ta çıkmaza düştüğü, İsrail'le birlikte İran'a yönelik tehditlerini arttırdığı ve muhtemel bir saldırı için meşruiyet zemini oluşturma çabalarını yoğunlaştırdığı, Türk-İsrail ilişkilerinin sorgulandığı ve Iraklı üst düzey yöneticilerin başta İran olmak üzere bölge ülkelerini düşman ilan ettiği son dönemde, Başbakan Erdoğan Temmuz 2004'te İran'a bir ziyaret düzenlemiş ve bu ziyarette güvenlikle ilgili bazı önemli adımlar atılmıştır. Bunlar:

- İran, PKK'yı terör örgütü olarak kabul ederken, Türkiye de İran rejimine karşı Irak üzerinden mücadele veren Halkın Mücahitleri Örgütü'nü yakın takibe alıp

istihbarat bilgilerini paylaşmayı kabul etmiş ve terörle mücadelede işbirliği konusunda iki ülke arasında mutabakat zaptı imzalanması kararlaştırılmıştır.

- Siyasi, askeri ve istihbarat ile ilgili işbirliğini koordine edecek üç ortak komitenin kurulması kararı alınmıştır.

Alınan bu kararları takip eden günlerde, İran güvenlik güçleri ve PKK terör örgütü elemanları arasında meydana gelen sınır çatışmaları, İran'ın PKK konusunda tutum değişikliğine girdiğini göstermiştir (Cankara, 2004:214). 1993'ten itibaren Türkiye ve İran (Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti görmek istemeyen Irak ve Suriye de dahil), Kürt devletinin ortaya çıkmasını engellemek için bir takım protokoller imzalamışlar ve böyle bir politik yapının ortaya çıkmasının, kendi çıkarlarına ters olduğu konusunda hemfikir olmuşlardır. Ancak bugün hem Ankara hem, de Tahran, Amerika'nın ve Avrupa'nın Kuzey Irak'ta özerk bir Kürdistan için verdikleri desteğe rıza göstermek durumunda kalmışlardır (Olson, 2004:21).

1.4. Dış Faktörler

1.4.1. Türkiye-İran İlişkilerinde ABD'nin Etkisi:

Türkiye ve İran'ın ABD ile olan ilişkileri, iki ülkenin ilişkilerine etki eden önemli bir faktörü oluşturmaktadır. Türkiye'nin İran'a yönelik siyasi bakışında, İran'ın küresel sistemdeki konumu önemli yer tutmaktadır. Bu sistem içerisinde İran, ABD ile ciddi sorunlar yaşamaktadır. ABD'nin İran'a yönelik politikası, İran'ı bölgesel ve uluslararası sistemde zayıflatmak, onun siyasal davranışlarını değiştirmek ve İslami rejimin yıkılması çerçevesinde şekillenmektedir (Keskin, 2004a:24). Ayrıca ABD, ekonomiden doğalgaza, petrolden su alanındaki projelere kadar bir çok konuda İran'ın konumunu zayıflatmak için Türkiye'nin İran'ın bölgedeki rolüne karşı denge unsuru olmasını sağlamaya çalışmakta, bu durum da zaman zaman Türkiye ve İran'ın karşı karşıya gelmesine neden olmaktadır.

Türkiye ve ABD'nin İran politikalarının bazı örtüşen alanları olsa da, mahiyet itibarıyla birbirinden farklılık arz etmektedir. Bu farklılığın temel nedeni ise, iki ülkenin de bazı bölgesel konularda fikir birliği içinde olmamalarıdır. ABD'nin ve Türkiye'nin siyasi amaçlarının bazı alanlarda farklı olduğunun en somut örneği Kuzey Irak'taki Kürtler konusunda takınılan tavidir. ABD, bölgede etnik temelli jeopolitik

bir değişime olumlu bakarken, Türkiye böyle bir oluşuma ciddi şekilde karşı çıkmaktadır (Keskin, 2004a:24).

Şu an işgal altında olan Irak'a ve bütün Ortadoğu'ya ABD ve müttefikleri yerleşmiş durumdadır. Türk-İsrail eksenini ile İran ve Suriye'yi hedef alan Türkiye, Irak işgalinden sonra İran ve Suriye ile ciddi bir yakınlaşmaya girmek durumunda kalmıştır. ABD, İngiltere ve İsrail'in, Irak ve bütün Ortadoğu'ya yönelik projeleri üç ülkeyi de tehdit etmektedir. Tehlikenin bu denli büyümesinde Türk-İsrail ekseninin oluşturulmasının büyük etkisi olduğunu ileri süren görüşler bulunmaktadır (Yenişafak, 27 Mayıs 2004:18). Türkiye'nin böyle bir eksenin içinde yer almasının sebepleri arasında, İsrail'in ekonomik bağlantılarından yararlanma ve İsrail bağlantısı ile ABD'deki ve Avrupa'daki imajını daha olumlu hale getirme düşüncesi sayılabilir. Ancak bu eksenin özellikle son dönemde Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerin de etkisiyle Özellikle Kuzey Irak konusunda Türkiye'yi sıkıntıya soktuğu bilinmektedir.

Tabii bunun yanı sıra ABD ve Türkiye'nin İran bağlamında ortak rahatsızlıkları da bulunmaktadır. Özellikle son dönemde her iki ülke de, İran'ın kitle imha silahı geliştirmek istediğine yönelik ortak endişeler taşımaktadırlar (Keskin, 2004a:25). Cenevre Üniversitesi Yüksek Uluslararası Etüdler Merkezi Profesörlerinden Mohammed-Reza Djalili, Türkiye-İran ilişkilerinin üzerinde sürekli ABD'nin gölgesi bulunmakla birlikte, iki ülkeyi ayıran ana sebeplerin ideolojik olduğunu belirtmektedir. Djalili'nin Türkiye'nin laik, AB üyeliğine aday, ABD'ye yakın iken, İran'ın İslami, ABD ve İsrail karşıtı olduğunu söylemesine rağmen (TESEV, 2001) aslında ideolojinin iki ülke arasında sorun haline gelmesinin ana sebebinin iki ülke içindeki dönemsel değişimlerin ve dış etkilerin yansması olduğunu söyleyebiliriz. İslami İdeolojinin Türkiye ve İran arasında sürekli bir sorun olarak gösterilmek istenmesine rağmen ileride de değinileceği üzere, bu durum sadece belli dönemlerde sorun olarak ortaya çıkmış, iki ülke ilişkilerini genellikle güvenlik ve ekonomik ilişkiler belirlemiştir.

Bazı konularda duyulan ortak rahatsızlıklara rağmen, ABD ve Türkiye'nin bu rahatsızlıkları giderme politikaları birbirinden farklılık arz etmektedir. ABD böyle bir İran'ı bölge ve dünya barışı için tehdit olarak görüp, köklü değişimin olmasını ve İran'a karşı sert ve radikal politikaların uygulanmasını isterken, Türkiye, ABD'nin

İran'a yönelik politikalarını onaylamamakta, rejimin iç ve dış politikada reform edilmesi esasına dayanan AB'nin İran politikası çizgisine daha yakın gözükmektedir (Keskin, 2004a:25).

ABD'nin İran'a karşı sert politikalar izlemesinin nedenlerinden biri de, İran'ın sahip olduğu petrol rezervleri, jeostratejik ve jeokültürel gücüdür. Dünyanın en önemli petrol ülkelerinden birinin, İran Devrimiyle birlikte sistemden kopmasıyla ABD petrol politikalarının aldığı yara henüz telafi edilebilmiş değildir. Bu sebepten dolayı, ABD İran'la ilişkilerin geliştirilmesini istememekte, Hazar petrollerini dışarı çıkarabilmeye yönelik bütün planlarını, boru hatlarının İran topraklarından geçmemesine dayandırmaktadır. Bu durum hatları hem daha masraflı kılmakta, hem de hatları Afganistan gibi daha az istikrarlı bölgelerden geçmeye zorlamaktadır (Cankara, 2005:200-20). Uzlaşma noktası ise, Rusya, Türkiye ve İran topraklarından geçecek birden fazla petrol boru hattının inşa edilmesiyle yakalanabilir. Çünkü Orta Asya devletlerinin petrol ve gaz potansiyeli o kadar büyüktür ki, bu maddelerin ihraç edilmesi için birden fazla boru hattı gerekecektir (Dikkaya, 1999:204).

Öte yandan, İran'ı ABD açısından Ortadoğu'da asıl sorun haline getiren konu, İran'ın nükleer silaha sahip olmak istediğine yönelik endişelerdir. Amerika ve İsrail'in iddiasına göre, İran uzun menzilli Şahab-3 füzeleri ile sahip olduğu füze gücüne nükleer başlık ilave etmeye çalışmaktadır (Cankara, 2005:200-201). İran ise bu iddiaları sürekli reddetmekte, nükleer gücü enerji üretiminde kullanmak için istediğini dile getirmektedir.

Tabi bu belirsizlik Türkiye'yi de etkilemektedir. Dünyanın en büyük konvansiyonel güce sahip ordularından biri olan İslam Devrimi Muhafızları'nı bünyesinde bulunduran İran'ın, hızla büyük bir askeri tehlikeye dönüşmesinden endişe duyulmaktadır. Bölgedeki silahlanma yarışı ve İran'ın askeri potansiyeli hakkında yapılan ve çoğu zaman gerçeklerden uzak abartılı yorumlarla birlikte, ciddi ve tehlikeli bir meseleyle karşı karşıya kalılabileceği düşüncesi Türkiye'yi ikileme düşürmektedir (Cankara, 2004:206). Bu silahlara ve taşıma sistemlerine karşı etkili bir savunmanın ancak Türkiye, ABD ve Avrupa'nın işbirliği yapmasıyla gerçekleştirilebileceği söylenmektedir (Kuloğlu, Demirtaş, 2000:86).

ABD'nin Irak'a müdahale etmesiyle birlikte Türkiye'nin, küresel aktörlerle, bölgesel aktörler arasında sıkıştığı görülmektedir. Bir yandan İran ve Suriye ile birlikte örtüşen çıkarlar için işbirliği ve temas içinde olması, bir yandan da küresel süper güç olarak ABD ile arayı iyi tutması gerekmektedir. Türkiye'nin ilişkileri iki taraflı baskı altında kalmakta, ABD'nin tehdit edip ilişkilerini gerdiği İran ve Suriye ile Türkiye'nin çok yakın bir işbirliğine girmesi mümkün görünmemektedir. Bu nedenle Ankara, İran ve Suriye ile birlikte üçlü bir blok görüntüsü vermemeye özen göstermekte, İran ve Suriye ile temasları ikili yürütmeye çalışmaktadır. Diğer taraftan savaş sonrası şekillenmeler açısından Washington'a tam güven duymasa da, bazı olasılıklara karşı bölgesel işbirliği kapısını da tamamen kapatmak istememektedir (Bila, 2003d:19).

2004 D-8 toplantısında ise, İran Dış İşleri Bakanı Kemal Harrazi, "Türkiye, ABD-İran ilişkilerini yumuşatmak için nasıl bir rol oynayabilir?" sorusu üzerine "...ABD yönetiminin, İran hakkındaki şüphelerini ve kafasındaki yanlış imgelerini brife ederek, düzeltebilir. ABD'nin kafasında yarattığı İran imajı yanlış. İran'la ilgili doğru perspektifi yok. Bu anlamda Türkiye, ABD ile olan iyi ilişkileri sayesinde Washington'u eğitebilir." diyerek, bu konuda Türkiye'den yardım istemiştir (Sabah,19 Şubat 2004:6).

ABD faktörü, Rıza Şah döneminde Türkiye ve İran arasında sorun teşkil etmezken, özellikle 1979 İran devrimiyle birlikte iki ülke ilişkilerini etkileyen en önemli faktörlerden biri haline gelmiştir. Humeyni döneminde, Türkiye İran arasındaki ilişkilerde ABD faktörü çok daha fazla ön plana çıkabilecekken, İran'ın dikkatini savaşa yoğunlaştırması ve Türkiye'nin de o dönemde liberal politikalar takip etmeye başlaması sebebi ile çıkarları gereği tarafsız politika izlemesi, bu iki ülkenin bu dönemde ABD faktörünü göz ardı etmemekle birlikte, ikinci plana atmalarına sebep olmuştur. Fakat, daha sonraki dönemlerde, özellikle Hatemi sonrası dönemde, İran'ın, ABD ile ilişkilerini iyileştirmeye yönelik çabalar içine girmesine ve politika belirlerken ABD'yi de göz önüne almak istemesine rağmen ABD'nin İran'a yönelik önyargısı, genellikle iki ülke ilişkilerini olumsuz etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmıştır.

1.4.2. Türkiye-İran İlişkilerine Rusya'nın ve Avrupa Devletlerinin Etkisi

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve onun en büyük mirasçısı olan Rusya Federasyonu'nun güney sınırında bağımsız cumhuriyetlerin ortaya çıkması ile Türkiye, İran ve Rusya bu yeni yapılanmadan farklı şekillerde etkilenmişlerdir. Rusya hem dünya ölçeğinde, hem de bölgesel ölçekte soğuk savaş dönemindeki gücünü ve etkisini başkalarıyla paylaşmak zorunda kalırken, Türkiye bu yeni coğrafi şekillenmenin en avantajlı bölge ülkesi konumuna yükselmiş, yüzyıllardan beri ayrı bulunduğu Türk topluluklarıyla yeniden ilişki fırsatını yakalamıştır. Her ne kadar bunu sağlamadaki başarısı tartışılır olsa da, sonuçta bölge üzerinde sosyal, siyasal ve ekonomik bir güce sahip olduğu söylenebilir. İran ise, bu yeni yapılanmayı, uluslararası arenada devam eden yalnızlığından kurtulabilmek için kullanabileceği bulunmaz bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Ayrıca, bir anda etkinliği ve bölge üzerindeki gücü üst seviyeye çıkan Türkiye karşısında, yeni hareket tarzları geliştirmek durumunda kalmış ve bu sebeple kendisini Rusya ile doğal bir ittifak içinde bulmuştur. Batı, özellikle ABD, yeni Türk cumhuriyetleri ile olan ilişkilerinde Türkiye'yi aracı olarak kabul edince, İran'da karşılık olarak Rusya ile olan ittifakını sıkılaştırmak zorunda kalmış, askeri alanda olduğu kadar siyasal, ekonomik atılımlarında da partner olarak kendisine Rusya'yı seçmiştir (Çolak, 1999:213). İran, Ermenistan-Azerbaycan arasındaki Karabağ sorununda da benzer bir tavır sergileyerek Ermenistan ve Rusya'nın yanında yer alarak, bu konuda Türkiye'nin karşısında olan bir tavır sergilemiştir.

Ayrıca, Türkiye ile çok da iyi ilişkiler içerisinde olmayan bir Avrupa ülkesi olan Yunanistan da, bu konuda İran'la aynı tarafta yer almıştır. Yunanistan'ın Türkiye ile bir çok noktada uzlaşmazlık içerisinde olması onu İran ve Ermenistan'a yaklaştıran en önemli unsurlardan biridir (Kalafat, 2001:244).

Türkiye ve İran'ın bölge üzerindeki rekabetleri çok da uzun sürmemiştir. Soğuk savaşın bitimini takip eden ilk yıllarda, Orta Asya ve Kafkaslarda ortaya çıkan boşluğu doldurma konusunda, Türkiye'nin milliyetçiliği ön plana çıkarması nedeni ile İran tarafından duyulan rahatsızlık, daha sonraki yıllarda, Türkiye'nin yaklaşımını değiştirmesi üzerine ortadan kalkmış, Rusya'nın da bölgeye tekrar dönmesi ile ikili ilişkiler daha yapıcı bir düzeye ulaşmıştır. Örneğin, SSCB'nin dağılmasından sonra Türkiye'nin insiyatifi ile ECO'nun (Economic Cooperation Organization) (Ekonomik

İşbirliği Örgütü) Orta Asya ülkelerini ve Afganistan'ı kapsayacak şekilde genişletilmesi, Türkiye-İran-Pakistan kuşağında stratejik bir birliktelik oluşturmuştur. Ancak bu hamleden, hem Rusya, hem de ABD'nin tedirgin olması ile, önemli bir çıkar uzlaşması olarak görülen ECO'dan tam anlamıyla istenilen verim alınamamıştır. ABD, İran'ın ECO üzerinden Avrasya sisteminde etkin bir konum kazanma ihtimalinden, Rusya da, bu adımın tarihi Türk-Rus rekabetinde Türkiye'nin stratejik potansiyelinin yükselmesi ihtimalinden tedirgin olmuştur.

Türkiye Rusya'nın tedirginliğini gidermek ve AB'ye (Avrupa Birliği) bir alternatif mesaj ulaştırmak için bu kez de KEİ'yi (Karadeniz Ekonomik İşbirliği) devreye sokmuş, tabi bu durum bu sefer de İran'ı ECO konusunda tedirgin etmiştir. Türkiye'nin bu süreç içerisinde ABD ile ortak strateji arayışları içine girmesi ve birlikte bir Orta Asya açılımına yönelmesi Rusya ile İran'ı birbirine yaklaştırmıştır (Davutoğlu, 2001:481-482). Bu ikili yakınlaşmaların yanı sıra, Orta Asya ve Trans-Kafkasya bölgelerindeki petrol ve doğal gaz boru hatlarının geçebileceği olası yollar Türkiye, Rusya ve İran arasında tartışma konusu olmuş, zaman zaman bu üç ülkeyi de birbirleriyle karşı karşıya getirmiştir (Winrow, 2002:276).

Bu üç ülke, Soğuk Savaş sonrası şartlara intibak edebilmek için birbirinden farklı üç yol takip etmiştir. Rusya, bölge ülkelerinin siyasi eliti ve kurumları üzerindeki sosyalist dönemden gelen etkisini kullanmaya dayalı bir politika izlerken, İran uluslararası sisteme rağmen, yeni kurulan cumhuriyetlere yakınlığı nedeni ile bölgesel etki kurmaya, Türkiye ise özellikle başta ABD olmak üzere uluslararası sistemik güçlerin desteğini alarak bölgeye nüfuz etmeye yönelik stratejiler geliştirmiştir. Davutoğlu'na göre Coğrafya'nın ortaya koyduğu basit bir gerçek vardır. Orta Asya ile kara bağlantısı kurmak isteyen bir Türkiye'nin Rusya ve İran ile aynı anda bir çatışmaya girmek ya da bu ülkelerden herhangi biri ile sürekli bir gerginlik yaşamaması doğru değildir. Bunun yerine hareket alanını genişleten bir diplomasi uygulaması gerekir (Davutoğlu, 2001:496-498). Bu doğrultuda 1990'ların ortalarına gelindiğinde Türkiye'nin milliyetçi duygularını ikinci planda bırakması ve bu konuda İran'ın endişelerini hafifletmesi, bununla birlikte İran'ın da bölgesel etkisini kullanarak ideolojiyi ön plana çıkartmaması, her iki ülkenin de bu etkenlerden sıyrılıp, ülke

çıkarlarını ön planda tutarak işbirliğini seçmiş olmaları, onlara dış politikalarını çeşitlendirme imkanı tanımıştır.

Orta Asya ülkeleri konusunda belli bir süre ABD'nin desteğini arkasına alan Türkiye, İran konusunda ABD'nin yaklaşımını benimsememektedir. İran ABD merkezli yalnızlaştırıcı politikaların etkisinden kurtulmak için Avrupa ile bağları geliştirmeye çalışmaktadır. Nitekim, son yıllarda Avrupa ülkeleri ile yakın ilişkiler kurma çabalarına AB ülkelerinin verdiği olumlu cevap, İran'ın politikalarının yönünün bir göstergesidir. AB ülkelerinin İran'a olumlu bakışları, onu ABD'nin yalnızlaştırıcı politikalarından korurken Türkiye'de AB ülkeleri gibi düşünmekte ve İran'a karşı AB'nin politikasını benimsemektedir (Çolak, 1999:213). Buna karşın İran, Filistin-İsrail çatışması konusundaki politikaları nedeni ile AB ülkeleri tarafından da baskı altına alınmıştır. Gerçi Avrupa ülkeleri, İran'dan Ortadoğu barış sürecini engellememesini talep etmekle birlikte, bu sorundan dolayı da İran ile ilişkilerinde gerginlik yaşamak istememiştir (Özcan, Bayır, 2002:47). Türkiye'nin bu noktada yapması gereken Batının direktifleri doğrultusunda hareket etmektense Batılı ülkelerle İran arasında bir köprü gibi hareket ederek aradaki dengenin korunmasını sağlamaktır.

BÖLÜM 2: 1997 ÖNCESİ TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

2.1. 1979 Öncesi Türkiye-İran İlişkileri

Dünyanın en kritik jeopolitik bölgelerinden birisinde yer alan İran ve Türkiye aynı zamanda bölgede köklü bir geçmişe sahiptir. İran'da güçlü Safevi yönetiminin (1502-1723) sona erışı, Osmanlı ve Rus devletlerinin İran topraklarını ele geçirmek istemelerine neden olmuş ve bu durum Nadir Şah'ın ölümüne (1747) dek devam eden savaşlara yol açmıştır. Bu tarihten sonra da İran ile Osmanlı arasında esaslı bir mücadele meydana gelmemiştir (Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu 2002:15-16-79).

20. yüzyılın başından itibaren ise İran-Türkiye ilişkilerinde Türk ve Fars ayrımı kendini göstermeye başlamış, İran'da 1924'te Fars kimliğini temel alan Fars milliyetçisi Rıza Han Pehlevi iktidara gelmişti (Keskin, 2004a:26).

Bu dönemde, Türkiye'de Cumhuriyetin ilanı ile İran'da Rıza Han'ın başbakan olması aynı zamana denk gelmişti (1921-1925). Bunun yanı sıra Rıza Han'ın ve Mustafa Kemal'in, ülkeleri için amaçları ve çıkarları da birbirleriyle uyuşmaktaydı. Milliyetçi, tam bağımsızlıkçı ve dini/mezhebi taassuptan arınmış bu iki rejimin de ortak düşmanı İngiltere iken, kısa vadeli dostu Sovyet Rusya idi. Her iki ülkede bu doğrultuda iş birliği yapmışlar ve birbirlerine manevi de olsa destek vermişlerdi. 1924 yılında Türkiye'nin de aktif destek verdiği İran'da cumhuriyetin ilan edilmesi teşebbüsü başarısız olunca, Rıza Han, Pehlevi hanedanını kurarak 1925'te Şah olmuştu (Çetinsaya, 1999:149).

Çoğu geçmişin gölgesini taşıyan meselelere rağmen, iki yeni devlet birbirlerini resmen tanımışlar ve diplomatik ilişkiye geçmişlerdi. Şah'ın ilk yıllarında ileriye yönelik işbirliği ve dayanışma için her türlü ortam mevcut gözükürken, bir süre sonra Türk ve İran milliyetçiliklerinin uzlaşmadığı bazı noktalar belirlemeye başlamıştı. İki ülkenin de birbirinden farklı çıkarları ve tehdit algılamaları vardı. Bunun yanı sıra, giderek çeşitlenen ilişkilerini bina edebilecekleri ve ortaya çıkmaya başlayan sorunları çözebilecekleri herhangi bir hukuki zeminden yoksundular. Bu eksikliği giderebilmek için iki ülke arasında 22 Nisan 1926 yılında bir antlaşma yapılmış böylelikle bu meşru hukuki zemin sağlanmıştır.

Her iki taraf için de bazı ortak temel meseleler ve karşılıklı bir güvensizlik atmosferi mevcuttu. 1926 yılında yapılan bu anlaşmanın talebi öncelikle İran'dan gelmişti. Amacı Türkiye'yi Sovyetler'den uzaklaştırmak ve Azerbaycan üzerinde Türk "irredantizmi" ihtimalini ortadan kaldırmaktı. Türkiye bakımından ise temel mesele 'Kürtler' idi. İki yeni devlet arasında gelişmekte olan iyi ve yakın ilişkilere rağmen, Türk-İran ilişkilerinde, 1925 yılındaki Şeyh Said isyanı sonrası dönemde ciddi gerginlikler ortaya çıkmıştı. Temel sebep, iki ülkenin Kürtler'e farklı yaklaşımlarıydı. Şeyh Said isyanı sonrasında Kürtler'e yaklaşım iki ülkede de değişmiş, isyan öncesinde Türkiye olumlu İran olumsuz yaklaşırken, isyan sonrasında Türkiye olumsuz İran olumlu yaklaşıma başlamıştı. Çetinsaya'ya göre, İran'ın böyle bir politika değişikliğinin iki temel gerekçesi vardı: Birincisi, Kürtler İran tarafına çekilebilirse Türkiye'ye karşı sınırı koruyabilirlerdi. İkincisi, İran yeni nüfus politikası nedeniyle Türkiye'den gelecek Kürt aşiretleri ve sığınmacılara kucak açmak tarafıydı (Çetinsaya, 1999:150-155).

1926 antlaşmasının yarattığı olumlu hava kısa sürmüş 1927 yılı itibariyle mevcut sorunlar tekrar su yüzüne çıkmaya başlamıştı. 1925-1938 yılları arasında karşılaşılan bir dizi Kürt isyanı ve Türkiye'nin 'eşkıyalığı' önlemek için yaptığı her sınır ötesi operasyon, sınırın tam olarak nereden geçtiği sorusunu gündeme getirmişti. Ayrıca, 1927 Haziranı'nın ikinci yarısında başlayan bu gerilimin kısa vadede ki sonucu, iki ülke arasında yapılması planlanan ticaret ve ikamet anlaşmalarına yönelik görüşmelerin ertelenmesi olmuştur. Görüldüğü üzere 1926 antlaşmasının meseleleri tamamen hallettiği söylenemez. İlerleyen süreçte 23 Ocak 1932'de, Tahran'da, biri Türk-İran sınır hattının tayini, diğeri de Uzlaşma, Adli Tesviye ve Hekimlik konularında ikili antlaşmanın akdi üzerine, Türkiye ile İran arasındaki sınır meselesi kesin bir şekilde halledilmiştir (Gönlübol, 1996:90).

Bu antlaşma sonucunda Milletler Cemiyeti Konseyi geçici üye seçimlerinde, İran Türkiye lehine adaylıktan çekilmiş ve Türkiye'nin kazanması için çaba göstermiştir. Türkiye'nin uluslararası camiada prestijini arttıran bir başka sonuç da, İran ve Afganistan'ın aralarındaki sınır meselesinin çözümünü Türkiye'nin hakemliğine bırakmalarıdır (Çetinsaya, 1999:169-170). Bu gelişmeler sonrasında Türkiye, Irak, İran ve Afganistan ile 21 Nisan 1937 tarihinde Sadabad ya da Tahran Paktını

imzalamıştır. Pakt, çok taraflı bölgesel bir antlaşma olup, bölgesel barışı korumak için ülkelerin aralarındaki diyalogu geliştirmeyi amaçlamaktaydı.

İki ülke arasında o tarihlerdeki olumlu havayı Atatürk'ün ölümü üzerine yaşanan gelişmelerde de görmek mümkündür. Atatürk'ün ölüm haberi İran kamuoyunda da büyük yankı buldu. Saray bir ay yas ilan ederken, İran meclisinde özel bir anma oturumu yapıldı. Basında da Atatürk, Türkiye ve Türk-İran dostluğu üzerine pek çok yazı yayınlandı. Atatürk'ün cenazesine İran yüksek düzeyde bir heyet ve bir tören kütası gönderdi (Çetinsaya, 1999:174).

Bu olayda da görüldüğü gibi, her iki liderin de birbirine karşı bakış açısı olumluydu. Hatta, Rıza Şah'ın Atatürk'ün politikalarına hayranlığı bilinmekteydi. Atatürk dönemi Türk dış politikasında, savaştan da yeni çıkmış olması nedeniyle ortaya çıkan Kürt isyanları dışında, İran'la olan ilişkilerde büyük çapta olumsuzluklar yaşanmamıştı.

Sonraki yıllarda da özellikle bölgede barışın sürekliliğini sağlamak ve ülkeler arasındaki diyalogu artırmak için antlaşmalar düzenlenmiştir. Bu çerçevede 24 Şubat 1955'te Türkiye ile Irak arasında karşılıklı işbirliğini sağlayan Bağdat Paktı kurulmuş, aynı yıl içerisinde İngiltere, İran ve Pakistan'ın da katılımıyla paktın üye sayısı beşe yükselmişti. 1958 yılında Irak'ta yaşanan devrim sonrası olaylar nedeniyle Irak'ın pakttan çekilmesiyle de, 1959 yılında Bağdat Paktı CENTO (Central Treaty Organization) (Merkezi Antlaşma Teşkilatı) olarak isim değiştirmişti.

Türkiye ile Irak arasında 24 Şubat 1955'de Bağdat'ta imzalanan pakta, İngiltere 4 Nisan 1955'de resmen katılmış, Pakistan'ın da 23 Eylül 1955'de bu pakta katılmasıyla üye sayısı dörde çıkmıştı. Şah, Sovyet tehlikesine karşı Batılıların İran'ı savunacağını düşünmüş, bu nedenle 3 Kasım 1955'te Bağdat paktına katılmaya karar vermiş, İran'ın da katılımı ile Pakt son halini almıştı. İran'ın Bağdat paktına katılması bu devletin dış politikasında yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etmişti. İran, geleneksel olarak güvenliğini bir tarafsızlık politikasıyla ve büyük devletler arasında kesin bir seçim yapmayarak, bu ülkeleri kendisine karşı tahrik etmemekle korumuştur. Ancak bu pakta katılarak tarafsızlık politikasını değiştirmiş ve Batı yanında yer aldığını göstermiştir. Paktın kurulmasından sonra yapılan milletlerarası görüşmeler Batı'nın bundan pek karlı çıkmadığını gösteriyor (Gönlübol, 1996:263-269). Gerçekten de, Bağdat Pakti askeri açıdan önemli bir savunma gücü yaratabilmiş değildir. Zaten hem İran ve Irak,

hem de Pakistan, bu paktı, Ortadoğu'nun savunmasını sağlayacak bir örgüt olarak değil, kendilerine Batı yardımı sağlayacak bir araç olarak görmüştür. Türkiye'de, bölge merkezli dış politikasını genişletmek adına katıldığı bu pakttan beklediği sonuçları alamamış, aksine Irak dışında kalan Arap devletleri ve Sovyetler Birliği ile de ilişkilerini kötüleştirmişti.

Irak'ın Bağdat Paktından çekilmesinin ardından, 21 Ağustos 1959'da yapılan bir açıklamayla, Bağdat Paktı Teşkilatı adının, CENTO olarak değiştirilmesine karar verilmiştir. ABD, 5 Mart 1959'da Ankara'da Türkiye, Pakistan ve İran ile muhtevaları tamamen aynı olan bir ikili anlaşma imzalamış, bu anlaşma ABD'yi CENTO'nun fiili üyesi yapmıştır (Gönlübol, 1996:307-308). Böylelikle, İran'ın tarafsızlık politikasında meydana gelen bu değişiklik, devrime kadar iyi gidecek olan ABD-İran ilişki sürecini de başlatmış oluyordu.

2.2. İslam Devrimi Sonrası Türkiye-İran İlişkileri

2.2.1. Humeyni Dönemi

Soğuk Savaş sırasında Sovyet tehdidi altında olan Türkiye ve İran aynı cephede idi. Fakat Bağdat Paktı ve CENTO çerçevesinde işbirliği yapmalarına rağmen, aralarında tam bir güven ve dayanışma duygusunun geliştiğini söylemek zordur. Özellikle 1979'da gerçekleşen İslam devrimi sonrasında Türk kamuoyunda çıkan haberler, devrimin Türkiye tarafından komünizm kadar büyük bir tehdit olarak algılandığına yönelikti (Milliyet, 13 Mayıs 1999:19). Ancak, şahın demokrasi ve insan haklarıyla bağdaşmayan rejiminden rahatsızlık duyan dönemin Ecevit Hükümeti, ABD'nin sadık müttefiki olan şahın bir halk hareketiyle devrilip, İran'da cumhuriyetin kurulmasını olumlu karşılamıştı (Oran, 2003a:804).

2.2.1.1. İran Devrimi ve Sonuçlarının Türkiye-İran İlişkisine Etkileri

İran devrimini hazırlayan şartlara bakıldığında, Şah'ın ABD yanlısı politikalarının önemli bir yere sahip olduğu görülür. Şah rejimine yapılan Amerikan siyasal yatırımının en önemli sonuçlarından biri, ülkede Batı ve Amerika karşıtı bir kamuoyunun oluşması olmuştur (Altay, 1997:35). Öte yandan, devrimin gerçekleşmesinde 1973 petrol krizi ve devamındaki gelişmeler de önemli rol oynamıştır. Krizle birlikte petrol gelirlerinde meydana gelen yükselme, halkın refah

seviyesinde büyük bir artış beklentisi yaratmıştır. Bu beklenti başlarda karşılanabilmiş, ancak daha sonraları petrol gelirlerinin eşit dağılmaması, sınıflar arası uçurumu büyütüştür (Arı, 1996:133). Aynı zamanda Şah'ın, kendisini destekleyenlere her türlü desteği sağlarken, muhalif olanlara çok fazla baskı uyguladığı, İran'ın istihbarat örgütü SAVAK'ın (İran Gizli Polisi) ise, bu politikanın en önemli vasıtası olduğu söylenmekteydi (Armaoğlu, 1993:751). Bu durum, muhaliflerin Şah'a olan olumsuz tutumunun giderek yükselmesine sebep olmuştur.

Bütün bu hazırlayıcı sebeplerin neticesinde, Humeyni, 1 Şubat'ta sürgünde bulunduğu Paris'ten İran'a gelerek, 11 Şubat 1979'da Bazargan'a yeni hükümeti kurma görevini vermiş, böylelikle Humeyni önderliğinde devrimin İslamlaştırılması süreci başlamıştır (Kocatürk, 2004:254). Bu devrimle İran aynı zamanda, dünyayı etkisi altına alan ve bir anlamda da tekipleştirici olarak görülen modernleşme sürecine meydan okumuştur (Peter, 2001:323).

1979 Şubat'ında Şah'ın devrilmesi, Sovyetler Birliğine karşı kurulmuş olan CENTO ve NATO paklarının oluşturduğu 'Kuzey Kuşak Sistemini' çökertmiş (İzzeti, 2005:82) sistemin çökmesiyle İran'ın, ABD ve müttefikleri için bir tehdit haline geldiği düşünülmüştü. Devrim sonrası İran dış politikasının itici motorunu "Batı karşıtlığı" ve "İslam kimliği" oluşturmuştur. Özellikle Amerika (Büyük Şeytan) ve İsrail (Siyonist Rejim) üzerine özel bir vurgu yapılmıştır. Bu nitelermeler ve oluşumlar aslında Dini Lider Humeyni'nin fikirlerini yansıtmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti'nin yeni anayasasına göre, Humeyni hem iç politikada, hem de dış politikada en önemli karar verici haline gelmiş, tüm güç Humeyni'nin ellerinde toplanmıştı. Humeyni başat güç olmanın avantajını da kullanarak yeni İran dış politikasını kolayca şekillendirmişti (Oğuz ve Çakır, 2000:36-38). Humeyni'nin 1 Aralık 1979 tarihinde İran halkına yönelik yaptığı konuşmada "Bu kutsal ayda, İslamı korumak, tiranları ve parazitleri devirmek için kanlarımızı feda ediniz" şeklindeki sözleri, aslında İslam Devrimi'nin sadece İslami nitelikte olmadığını, bir takım siyasi açılımları da beraberinde getirdiğinin göstergesidir. Bu sözleriyle Humeyni bölgedeki monarşilere ve krallıklara açık bir gönderme yapmıştır (Sander, 2002:552-553).

Olson'a göre, bu devrim İran'da özellikle 1983'ten sonra Kürt milliyetçiliğini ve Azeri milliyetçiliğini barındıran bir rejim ortaya çıkartmış ve gittikçe güçlenen Kürt

milliyetçi hareketine gem vurmuştur. Humeyni'nin bu devrimi bütün İslam ülkelerine ihraç etmek istediği göz önüne alınacak olunursa (Olson 2004:44), Türkiye'de o yıllarda bir tehdit olarak algılanan radikal solun, ancak yukarıdan ya da dışarıdan gelecek bir tehdit veya içeriden tahrik edilecek bir askeri müdahale ile egemen olabilecek olmasına rağmen, içinde Kürt milliyetçiliğini de barındıran kökten dinciliğin, tabandan yayılmaya elverişli bir akım olduğu için daha rahat egemen olabilecek olması, onun radikal soldan daha büyük bir tehdit olarak algılanmasına yol açmıştır (Milliyet, 13 Mayıs 1999:18). Bu yüzden, Humeyni döneminde güvensizliğin hakim olduğu Türk-İran ilişkileri, İran-Irak savaşının etkisi ile ekonomik ilişkilerin gelişmesine rağmen, siyasi alanda birtakım iniş ve çıkışlarla mesafeli bir yaklaşım göstermiştir.

Humeyni rejimi, sistemi koruyabilmek için içsel zaaflarını dışarıya aktarma ihtiyacı duymuş, bu doğrultuda yaptığı açıklamalar Türkiye'nin İran'ı bir tehdit olarak algılamasına neden olmuştur (Gönlübol, 1996:618-619). Türkiye'nin İran'daki İslam devrimi konusunda iki endişesi vardı: Birincisi, İslamcı akımların Türkiye'ye bulaşması; ikincisi ise, devrimin başarısız olması ve bunun sonucunda İran'ın dağılarak Kürt devletinin kurulmasına yol açması idi. Türkiye'nin İran devrimine karşı politikası, bunlardan herhangi birisinin Türkiye'nin politik yapısını etkilemesini engellemek yönündeydi. Nitekim İran'ın batısında yaşayan Kürtler, devrimin yarattığı kaostan faydalanarak siyasal taleplerini gerçekleştirmek amacıyla ayaklanmaya başlamışlardı. Mart ayında Humeyni'ye başvuran Kürtler özerklik taleplerinin kabul edilmesini istemişler, bu istekleri reddedilince de yeni rejime bağlı askerler ile isyancılar arasında yer yer silahlı çatışmalar başlamıştı (Özcan, 1999:326).

Bu nedenle, Türkiye'nin İran'a yönelik politikası son derece temkinli olmuştur. Süha Bölükbaşı, o yıllarda Ankara'nın İslam devrimine karşı tavrını üç politikanın belirlediğini söyler. Bu politikalar: 1-İran'la yan yana varlığını devam ettirmek, 2-İran-Irak savaşında tarafsız kalmak, 3-İran'la ekonomik ilişkileri geliştirmek için savaştan istifade etmektir. Bölükbaşına göre, Türkiye'nin "İran'la ilgilenmesinin amacı, onun Sovyet etki alanına girmesini engellemektir". Türkiye'nin bu endişeleri, Irak'ın, İran'a 22 Eylül 1980'de saldırması ile daha da artmıştı (Olson, 2004:11).

Aslında, 1979'da ortaya çıkan ideolojik farklılığa rağmen, ideolojik çelişki başat sorun olmayabilirdi. Ancak, 12 Eylül 1980'de Türkiye'de gerçekleşen darbe ile, askeri yönetimin Kemalizm'i en azından retorikte canlandırmaya çalışması ideolojik çelişkinin, ideolojik çatışmaya ve bazı dönemlerde de krize dönüşmesine neden olmuştur (Oran, 2003b:152). Zaten devrimden 1-2 yıl sonra, diğer devletlerdeki Şiiilerle dini bağlamda bir işbirliğine gittiğini iddia eden İran'ın söylemi, pek de inandırıcı gelmemeye başlamıştı. İran'ın asıl amacı dine hizmet etmekten ziyade maddi çıkarlarıydı. Taflıoğlu'nun da dediği gibi "Aslında İran dine değil, tersine din İran'a hizmet etmektedir" Humeyni'nin devrimi kurduğu ilk yıllarda yaptığı açıklamalarla, takip eden yıllardaki söylemleri ve politikaları birbirini tutmamaktaydı. Mesela İran'ın, Keşmir meselesine rağmen Hindistan, Dağlık-Karabağ'ın işgaline rağmen Ermenistan ve Afganistan'ın işgaline rağmen Sovyetler Birliği ile kurmuş olduğu sosyal ve ekonomik ilişkiler, İran'ın dış politikasının dini karakterden ziyade çıkar merkezli bir eksende olduğunun kanıtıdır. 1988 yılında Humeyni'nin yapmış olduğu konuşma durumu oldukça iyi anlatmaktadır. "Hükümetimiz, oruç, hac ve tüm İslami ibadetlerden daha önde gelmektedir" (Taflıoğlu, 1999:47). Bu realist politikalardan da anlaşılacağı üzere, İslam, İran'da, siyasal bir araç olarak kullanılmış, gerekli görüldükçe dış politikada bir tehdit unsuru olarak ele alınmıştır.

Türkiye'de ise, İran'daki rejimin Türkiye'yi tehdit ettiğine yönelik yaygın bir görüşün bulunmasına ve artan İslami hareketlerin İran'dan destek alarak gerçekleştirildiğinin söylenmesine rağmen, İran'daki devrimle aynı yıllara denk gelecek şekilde, bir Türk-İslam sentezinin oluşturulma çabalarının olduğuna yönelik bazı örnekler görülmektedir. İslami rejimden çekincenin yüksek olduğu böyle bir dönemde, ileriki yıllarda bu tür bir geri dönüşümünün siyasal alana yansiyabileceği göz önüne alınmadan, Türk toplumu üzerinde İslami öğelerin ön plana çıkarılarak denetim kurulmak istenmesi, Türkiye-İran arasında zaman zaman gerilimlere yol açan rejim ihracı konusunun, aslında İran'dan değil de, Türkiye'nin kendi iç politikasından kaynaklandığı düşüncesini akla getirmektedir.

Türk-İslam Sentezi, Türk sağının geleneksel iki kanadını (Oran'ın ifadesiyle İslami ve ırkçı sağ'ı) bir araya getirerek aralarındaki ayrımı ortadan kaldırma ve özellikle 1960'lardan itibaren güçlenmeye başlayan sol harekete karşı tek blok olarak ortaya

çıkarma kaygısının bir sonucu olarak 1970'lerde gündeme getirilmişti (Oran, 2003b:22). Bu Sentezin ideolojik arka planında, Türkiye'nin, iç ve dış düşmanların kültürel saldırısı altında olduğu, Atatürk'ten sonra izlenen Batılılaşma politikasında milli kültüre sahip çıkılmadığı için, emperyalizm ve çarpık kentleşmenin milli kültürü zayıflattığı düşüncesi yatmaktadır. Milli kültür çözülmüş 12 Eylül (1980) bunalımına düşülmüştür. Bunalımdan çıkmak için milli kültür planı yapılmalı ve bu plan devlet eli ve gücüyle uygulanmalıdır. "Milli kültür" ve "İslam olmak üzere iki öğeden oluşan bu yaklaşımda ağırlık, dönemin iç ve dış siyasal koşullarının etkisiyle "İslam" öğesine verilmeye başlanmıştır. Devletin dine karşı tutumu zamanla değişmeye başlamış özellikle 12 Eylül 1980 hareketinden sonra dinci akımların önündeki engeller kaldırılmış, dine hoşgörüsüyle bakılmaya başlanmıştır (Güvenç vd., 1994:43,44,58).

Toplumdaki boşluğun Türk-İslam Senteziyle doldurulma girişimleri, her ne kadar en önemli ideolojik direği daima Kemalizm olan silahlı kuvvetler için yabancı ise de, mevcut koşullar düşünüldüğünde yerine oturmaktaydı. Çünkü, bir yandan sürdürülen iktisadi politikanın hızla yoksullaştırdığı kitlelerin geleceğe yönelik umutsuzluğu, bu insanları din faktörüne sığınmaya götürüyor, diğer yandan da rejim, içteki meşruiyetini güçlendirmek için din faktörüne özel vurgu yapmayı çok pratik buluyordu. Ayrıca, bu sentez 1980'li yıllarda komünizme karşı bir toplumsal tutkal olarak algılanırken, 1990'lı yıllarda ise Kürt milliyetçiliğini dengelemek için kullanılmıştır. Bu sebeple Türk İslam Sentezi düşüncesi gerek Anayasa gibi belgelere, gerekse günlük uygulamaya girmiştir. Bu konuda ki somut uygulamalardan biri, 28 Ağustos 1982'de MEB Talim ve Terbiye kurulunun ilk ve ortaokullarda din derslerini zorunlu kılmasının ardından, liselerde de zorunlu kılınmasıdır. Tamamen o günkü koşulların gereği olarak düşünülüp uygulamaya konulan bu politika, uzun vadede bu politikanın yan etkileriyle, 1990'larda somut bir biçimde karşı karşıya kalınmış ve devlet, 12 Eylül'ün bu mirasından kurtulmak için yine ordunun 28 Şubat 1997'deki "postmodern" müdahalesine muhtaç olmuştur (Oran, 2003b:21-22). Bu doğrultuda diyebiliriz ki o dönemde Türkiye, kendi iç politikasının başarısızlığını görmezden gelerek, Türkiye'de ki İslami hareketlerin artmasının nedenini, İran İslam devrimine bağlamıştır.

Gerçekte ne İran Türkiye'ye karşı İslami ideolojiyi ön planda tutarak politikalar belirlemekte, ne de Türkiye İran'la ilişkilerini, ondan gelecek böyle bir tehdidi göz önüne alarak yürütmektedir. Bu doğrultuda, o dönem iktidarda olan Özal hükümetinin politikaları da göz önüne alınacak olunursa, gayet rasyonel hareket edildiği söylenebilir. Özal'ın dış politika anlayışına göre, Türkiye öncelikli olarak bölgesinde ekonomik işbirliğini geliştirmeli, 'karşılıklı bağımlılığı' arttırmalı, böylece çatışma risklerini en aza indirmelidir. Türkiye'nin dış politikası da dış ticaretini besleyecek şekilde düzenlenmelidir. Aynı şekilde güvenlik politikalarında ekonomik boyut ihmal edilmemeli, hatta ön plana çıkarılmalıdır (Laçiner, 2004a).

İlişkilerini İran'la da bu doğrultuda sürdüren Türkiye, Ekim 1980'de savaşta tarafsız kalacağını ilan etmiş ve savaş süresince İran'dan iki istekte bulunmuştu (Oran, 2003b:153-154):

1-İrak-Türkiye ticareti'nin zarar görmemesi: Bu istek, hem Irak petrolünün Türkiye üzerinden pazarlanmasının zarar görmemesini, hem de Türk mallarının Habur'dan sonra güvenli biçimde Kuzey Irak'tan geçebilmesini kapsıyordu. Türkiye Irak'tan da mal taşımacılığının asıl yükünü çeken Türkiye-İran demiryolu hattının vurulmamasını istedi. İran ve Irak birbirlerinin "nefes borusu" olarak gördükleri bu karşılıklı mal akımını sabote etmeme konusunda yazılı veya sözlü bir anlaşma imzalamamalarına rağmen, bazı istisnalar dışında Türkiye'nin bu isteğini yerine getirme konusunda duyarlı davrandılar.

2-PKK'ya destek verilmemesi: Ağustos 1984'te PKK, Türkiye'de silahlı eylemlere başlamış bunu üzerine bu örgütün üslendiği kuzey Irak'ta sıcak takip yapabilmek için Türkiye ile Irak arasında Ekim'de bir anlaşma imzalanmıştı. Türkiye aynı nitelikte bir anlaşmayı İran'la yapmak istemiş, İran Türkiye'nin yaptığı bu teklifi hem geri çevirmiş, hem de Irak'la yaptığı anlaşmayı tarafsızlığa aykırı bulduğunu söylemiştir. Çünkü İran'a göre Türkiye'nin Irak'ta girişeceği operasyonlar, İran'ın müttefik olarak gördüğü Kürtleri zayıflatacak bu da Bağdat'ın bölgedeki denetimini güçlendirmiş olacaktı. Ancak bu görüş ayrılığına rağmen İran, PKK'nın Türkiye'ye yönelik hiçbir hareketinde kendi topraklarını kullandırmayacağını garanti eden bir antlaşmayı Kasım 1984'te imzalayarak

Türkiye'yi rahatlatmaya amaçlamış ve savaş bitene kadar da verdiği bu söze uymaya çalışmıştır.

2.2.1.2. İran-İrak Savaşı'nın Etkisi

İran, 1981 yılına girerken bir yandan ülkedeki Kürt ayaklanması ile uğraşırken, diğer yandan da Irak'la giriştiği Savaşı sürdürmeye çalışıyordu. Rejimin henüz oturmamış olması iktidarı endişelendirirken “İslam” adına giriştiği ideolojik yayılma politikaları ile de bölgede çeşitli endişeler yaratıyordu. Bölgede politik saflar netleşirken Libya, Suriye, İran askeri ve politik bir blok oluşturmuşlar, Irak ve ABD dolayısıyla da onun müttefiki olan Türkiye'ye karşı cephe almışlardı. Batı kamuoyunda Irak'ın geleceği ve Musul-Kerkük bölgesinin durumu tartışılmaya başlanmış, petrol bölgesinin İran'ın kontrolüne geçmesi yerine, bu rolün Türkiye'ye verilebileceği yönünde haberler yer almıştı. Gerek bu durum, gerek ABD-Türkiye ilişkileri, gerekse savaş boyunca Türkiye'nin Kerkük-Yumurtalık boru hattını açık tutması İran, Suriye ve Libya'nın işbirliği yaparak Türkiye'yi karşı cephe olarak görmelerinin gerekçesini oluşturmuştur (Khalilzad, 2000:12).

İran ve Suriye'nin, Türkiye'nin güneye yapacağı bir askeri hareket konusunda endişe duymaları nedeniyle, Şam'da bulunan Öcalan'a baskı yaptığı, Öcalan'ın da, Kuzey Irak'ta bulunan grupları, eylemlere biran önce başlamaları konusunda sıkıştırdığı iddia edilmiştir. Nitekim, PKK yeniden silahlı faaliyetlerine 15 Ağustos 1984'te başlamıştı. Silahlı çatışmalar Türkiye sınırları içinde kaldığı sürece, İran tarafından yapılan resmi açıklamalarda “İran'ın Türkiye'ye yönelik terör eylemlerine izin vermeyeceği” belirtilmişti (Özcan, 1999:329-333).

Savaşın sonuna gelindiğinde, İran, Türkiye açısından istediği sonuçları elde etmiş ve sekiz yıl boyunca Türkiye'yi Musul-Kerkük petrol bölgesinden uzak tutmayı başarmıştı. Bununla da kalmamış, Türkiye'ye karşı gerektiğinde kullanabileceği Irak tecrübeleri ile zenginleşmişti. Özcan'a göre İran, Türkiye'ye yönelik sürdürülme maliyeti düşük, bastırılması pahalı olan PKK probleminin perde arkasındaki yönlendiricilerinden birisi olmuş, PKK'da aradan geçen süre sonunda bölgeyi coğrafi ve siyasi dinamikleri açısından tanımış, belli bir gelişme göstermiş ve bölge politikalarına uyum sağlamıştı (Özcan, 1999:333-337).

İran-İrak savaşı'nın ikili ilişkiler açısından en önemli sonucu, asker Kenan Evren ve din adamı Ruhullah Humeyni'nin kişiliklerinde somutlaşan Türkiye-İran ideolojik çatışmasının, ilişkileri tümüyle tahrip etmesini önlemesiydi. Türkiye'nin istikrarlı petrol alımına ve yeni bir pazara olan ihtiyacı, İran'ın da savaş sırasında ithalatını güvenli bir biçimde geçirebileceği transit bir ülkeye duyduğu ihtiyaç, iki ülkenin birbirine duyduğu güvensizliği ve bunun getirdiği sorunları dondurarak bir krizin ortaya çıkmasına engel olmuştur (Oran, 2003b:155).

PKK konusunda yaşanan olumsuz gelişmelere ve ideolojik ayırmadan kaynaklanan güvensizliğe rağmen, Özal döneminde Türkiye-İran ilişkilerinin rasyonel bir düzeyde seyrettiğini söyleyebiliriz. Türkiye'nin savaşan taraflara ihracatı 1980'den 1982'ye kadar %640 artmış, bu doğrultuda savaş döneminde, Türkiye'nin temel tüketim malları karşılığında İran'ın petrol vermesini içeren ticaret antlaşmaları imzalandıktan sonra 1985'te, Türkiye-İran ticareti yüzyılın en üst seviyesine çıkmıştır. O yıl ticaret hacmi 2 milyar dolara ulaşmıştır (Ataman, 2004:63). Bu dönemde, büyüyen ekonomik ilişkileri kurumsal bir yapı içinde geliştirme ihtiyacı ortaya çıkmış, o zamana kadar yeterince gelişme gösteremeyen RCD kimi örgütsel değişiklikler yapılarak, 29 Ocak 1985'te Tahran'da imzalanan bir antlaşma ile ECO'ya dönüştürülmüştü. ECO'nun amacı bir serbest ticaret bölgesinden ziyade, tercihli bir ticaret sistemi oluşturmaktır. Fakat, Türkiye açısından, ECO'nun Ankara'nın ekonomik ilişkilerinde etkisinin olup olmadığı tartışmaya açıktır (Kai, 2000:171).

Savaşın bitmesiyle Türkiye-İran ilişkilerinde “dondurulmuş veya geçirtilmiş” sorunlar tekrar gündeme gelmiş ve ilişkiler 1980'li yıllardaki canlılığını kaybetmiştir. Sorunları donduran başlıca sebep, iki ülkenin de birbirine duyduğu ekonomik bağımlılıktır. 1980'lerin sonuna gelindiğinde bu bağımlılık ortadan kalkmış ve dolayısıyla ideolojik ve güvenlik konuları tekrar gündeme oturmaya başlamıştı. İran için Türkiye artık tek güvenli transit yol değildi, Türkiye de, döviz sıkıntısını aşmış ve artık trampaya ihtiyaç duymadan petrol alabiliyordu. Ayrıca, Arap ülkeleri pazarına girdiği için Türkiye'nin İran pazarına bağımlılığı kalmamıştı. Bu nedenlerle savaş sonrasında ticaret hacmi oldukça azalmış ve 1985'teki miktarın %10'una kadar gerilemişti. Savaşın bitmesinden 3 ay sonra 10 Kasım 1988'de İran elçiliğinin bayrağını yarıya indirmemesi üzerine ilk kriz ortaya çıkmış, Mayıs 1989'da İran'ın

Ankara büyükelçisi Mottaki'nin geri alınmasına kadar kriz sürmüştür. Ancak ilişkilerdeki bu “kriz dönemi” yedi aydan uzun sürmemiş İslam İnkılabının lideri Humeyni'nin ölümü bu dönemi dondurmıştır (Oran, 2003b:155-157).

2.2.2. Rafsancani Dönemi

1980'de başlayan ve 1988'e kadar süren İran-İrak savaşının, Irak tarafından başlatılmış olmasına rağmen, 9 yıl gibi uzun bir süre cereyan etmesinin başlıca sebeplerinden biri de, İran'daki Humeyni rejimi olarak görülmektedir (Gönlübol, 1996:618-619). Haziran 1989'da Humeyni'nin ölümüyle daha ılımlı bir lider olan Haşimi Rafsancani yönetimi devralmıştır. Irak'la yaşanan uzun süreli savaş ve devrimin ihracı söylemi dolayısıyla İran'ın uluslararası arenadan dışlanması gibi nedenler, İran'ın radikal politikasında dönüşüme yol açmıştır. Bunun en önemli göstergesi 90'lı yılların başında radikallerin devrim ihracına yönelik taleplerinin, Rafsancani yönetimince, dış politika aracı olarak bile kabul görmemesidir (Ramazani, 1992:398).

Rafsancani dönemi, Humeyni ve Hatemi arasında bir geçiş dönemi özelliği göstermektedir. Sekiz yıl süren İran-İrak Savaşı'ndan sonra, ülkenin yeniden imarına ve ekonomik kalkınmasına yönelik çalışmalar hem iç politikada, hem de dış politikada öncelikli unsur haline gelmiştir. 1991 yılında Kuveyt'in Irak tarafından işgal edilmesinden ve Orta Asya'da bağımsız devletlerin siyaset sahnesine çıkmasından sonra, İran tüm enerjisini dış politika üzerine yoğunlaştırmıştır. Genel manada statükonun devamından yana olan İran, Rafsancani döneminde, soğuk savaşın bitimini takip eden ilk birkaç yılda Orta Asya ve Kafkasya üzerinde üstünlük mücadelesine girmiş, fakat daha sonrasında Rusya ile paralel politikalar takip ederek, durumun kendi aleyhine gelişmesini önlemeye çalışmıştır. Bunu yaparken de bölge de patlak veren krizlerde tüm devletlere eşit mesafede davranarak yapıcı bir rol oynadığı izlenimini verirken, hem Rusya'yı kızdırmak istememiş, hem de bağımsızlığını yeni kazanan bu devletlerin ABD etkisine girmesini önlemeye çalışmıştır (Akdevelioğlu, 2003:2).

İran bu ılımlı politikalarının yanı sıra, Rafsancani ile savaş sonrası toparlanma sürecine girerek, bu süreç içinde envanterine, komşularını ve batıyı endişelendiren uzun menzilli silahları da eklemiştir. Savaşın Irak'ın askeri üstünlüğü ile sona ermesi neticesinde, hiç beklenmeyen bu yenilgiden sonra İran, bir daha asla bu duruma düşmemek için silahlı kuvvetlerini yeni baştan yapılandırmaya ve alabileceği en iyi

silahları almaya başlamıştı. Rafsancani'ye göre, bu silahlara sahip olmamak saldırıyı davet edebilirdi. Bu sebeple Rafsancani, Ekim 1988'de kitle imha silahlarını geliştirme konusunda açık bir çağrı yapmıştı. O tarihlerde olmasa da, günümüzde İran'ın nükleer silah elde etme konusunda yapmış olduğu girişimler uluslararası camiada yankı bulmakta ve Türkiye'yi de zor duruma düşürmektedir (Altınbaş, 1999:250-266).

Rafsancani döneminde, Türk-İran ilişkilerine olumsuz etki yapan ilk önemli olay, Salman Rüştü'nün yazmış olduğu "Şeytan Ayetleri" isimli kitaptır. Türkiye'nin, Salman Rüştü'nün "Şeytan Ayetleri" hakkında yeterince güçlü bir tavır sergilemediğini ve bunun da İran tarafından memnuniyetsizlikle karşılandığını ifade eden İran'ın Türkiye büyükelçisi Manuşehr Mottaki sınır dışı edilmiş, bunun yanı sıra 2 Temmuz 1990'da, toplantı için Sivas şehrine gelen, çoğunluğunu Kürt ve Alevilerin oluşturduğu bir grup solcu yazar ve entelektüelin kaldığı otel, İslamcı olarak nitelenen göstericiler tarafından ateşe verilmişti. Bu olay Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin bir süreliğine ertelenmesine neden olmuştu (Olson, 2004:36-37).

Soğuk savaşın sona ermesinden sonra Ortadoğu'da Türkiye'nin güvenliğini etkileyen gelişmeler olmuş, komşu Ortadoğu ülkelerinin gelişmiş askeri kapasiteleri ve geçmişteki savaş sicilleri, Türk ulusal güvenliğine bir tehlike olarak algılanmıştı (Kuloğlu, 2001:68). Türkiye, Ortadoğu'da ordusu balistik füzelerle donatılmamış tek önemli ülkedir. Özellikle İran, Irak ve Suriye'nin, toplu imha silahları atma gücüne sahip füzelerinin olduğu iddiaları, Türk ulusal güvenliği için ciddi bir tehlike taşımaktadır. Türkiye'nin önemli nüfuz merkezlerinin, barajlarının, elektrik santrallerinin, hava üslerinin ve askeri karargahlarının bu füze sistemlerinin menzili içine girdiği iddia edilmektedir. Ayrıca, 1995'te imzalanan Rus-İran ekonomik ve askeri işbirliği anlaşması, İran'ın nükleer kapasiteye sahip olmayı isteyebileceğine dair genel kaygıları beraberinde getirmiş, bu kaygılar ister istemez iki ülkenin de dış politikalarını etkileyen unsurlardan biri haline gelmiştir (Kirişçi, 2002:157).

2.2.2.1. Soğuk Savaş Dönemi Sonrasında Ortaya Çıkan Türki Cumhuriyetleri'nin Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi

Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle beraber Türk dış politikasında görülen değişikliklerin, Türk dış politikasının temel ilkeleri, hedefleri, hatta önceliklerindeki bir değişimden kaynaklanmadığını akılda tutmak gerekir. Görülen her yenilik,

Türkiye'nin dışındaki siyasal coğrafyada ve ilişkilerde ortaya çıkan bir değişikliğin sonucuydu. Başka bir deyişle, 1990'larda Türkiye'nin statüko yanlısı dış politika çizgisinde değil, 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla, Türkiye'yi çevreleyen bölgelerin statükosunda bir değişiklik yaşanmış ve bu değişikliğe bağlı olarak Türkiye ile İran arasında bir "model ülke olma" ve "nüfuz alanı kurma" yarışı başlamıştı (Kut, 2002:14-15). Türkiye'nin kendini bir model olarak öne sürebilmesi için bazı geçerli nitelikleri vardı. Yıllardır yerleşmiş bir Cumhuriyet deneyimi, yüzlerce yıllık bir imparatorluğun kalıntıları üstüne bir ulus-devlet kurma süreci, tek parti yönetiminden çoğulcu demokrasiye, planlı ekonomiden serbest ekonomiye geçiş, bir benzeri daha olmayan laik devlet-Müslüman toplum olgusu bu nitelikler arasında sayılabilir (Sedgwick, 2004:261).

Batılı devletler de, İran kaynaklı radikal İslamî güçlerin bölgede etkin olmasını engellemek amacıyla, Türkiye'nin Orta Asya'da daha aktif bir rol oynamasını desteklemişlerdi (Winrow, 2002:271-272). Türkiye Cumhuriyeti de bu yeni devletlere ilgisini, bu ülkeleri ilk tanıyan ülke olarak açıkça göstermiş ve bu ülkelerle diplomatik girişimlerde bulunan ilk devlet olmuştur. Siyasi ilişkilerin ekonomik ilişkiler olmadan sağlıklı yürüyemeyeceği göz önüne alınarak, daha sonra ekonomik ilişkiler başlatılmıştır. Bu noktada Türkiye, Avrupa ve ABD tarafından da desteklenen model olma özelliğini de kullanarak bu ülkelere demokrasi ve piyasa ekonomisi tecrübelerini aktarmaya çalışmıştır (Karpas, 2004:550-560).

Türki Cumhuriyetleri'nin devlet başkanları da uluslararası alanda resmi olarak tanınma ve destek bulma amacı ile Türkiye'yle yakın ilişkiler geliştirmek konusunda istekli davranmışlardır. Ancak, 1992 yılının Ekim ayında Ankara'da gerçekleştirilen Birinci Türk Zirvesi sonucunda Türkiye bu konuda umduğunu bulamamıştır. Özal, üyeler arası Türki Ortak Pazarı oluşturmayı ve Türki Ticaret ve Kalkınma Bankası kurmayı planlamış, fakat Orta Asyalı liderlerin kendilerine olan güvenleri arttığı için, sadece Türki kaynaklı oluşumlarda yer almak istememişlerdi. Bu devletlerin amaçları arasında Rusya ve İran'ın da aralarında bulunduğu diğer ülkelerin siyasi ve ekonomik desteğini almak da vardı. Türkiye'nin bu ülkeler ile ortak olan noktalara aşırı derecede değinmesi, Orta Asya'da pek de hoş karşılanmamış ve bağımsızlığını yeni kazanan

Türki Cumhuriyetleri, kendi milli kimliklerini oluşturmak ve geliştirmek amacı ile hareket etmişlerdi (Winrow, 2002:271-272).

Bunun da etkisi ile Türkiye, bu ülkelerle din, dil, ırk, kültür vb. birçok yönden ortak özellik taşımasına rağmen elde ettiği avantajı kullanamamış, bölgeye yapılan genel yardım ve hibeler içerisinde payı az olmuştur. Bu bağlamda Türkiye, 1996 yılına kadar insani yardım çerçevesinde, Azerbaycan'a 51, Kırgızistan'a 18.5, Türkmenistan'a 6 milyon dolar yardımda bulunmuştur. Aynı şekilde, mal ihracı ve proje/yatırım kredisi olarak 1995'in ikinci yarısına kadar, Kazakistan'a 110, Özbekistan'a 300, Kırgızistan'a 25 ve Türkmenistan'a 88 milyon dolar kredi kullanılmıştır. Türkiye'nin iktisadi gücünün beklendiği kadar büyük olmaması, bu ülkelerin yeniden yapılanma sorunlarına Türkiye'nin devlet olarak tam karşılık verememesi, hatta bazen, bu noktada gelişen ilişkilerin duygusallıktan öteye gitmemesi, 1990'lı yılların ortalarında Türki Cumhuriyetleri'nin Türkiye'ye karşı güvenlerinin zayıflamasına neden olmuştur (Dikkaya, 1999:195-196).

Bununla birlikte, İran'ın bölgesel dış politikası 1989-91 döneminde belirgin bir dönüşüm sergileyerek, revizyonizmden uzaklaşmış ve hem iç politikada, hem de dış politikada köklü değişiklik içine girerek, rejim ihracı anlayışını terk etmiştir. İran'ın içerideki önceliği ekonominin yeniden inşası olmuş, buna paralel olarak da bölgesel istikrara yönelik uzlaşmacı bir dış politika yaklaşımı geliştirmiştir. Bu ortamda, İran'ın Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik politikası başından itibaren belirgin biçimde ideolojiden arındırılmıştır. Bunun yerine ulusal çıkar ve onun uzantısı olan güvenlik, temel politika güdüsünü oluşturmuştur. Ayrıca ideolojiden ulusal çıkara yönelik kayma, 1990'larda İran'ın genel dış politikasında belirgin olmuş ve Hatemi'nin "uygarlıklar arası diyalog" söylemiyle bu dönüşüm hızlanmıştır. Bu yeni anlayış hiçbir yerde Orta Asya'ya yönelik politika kadar netleşmemiştir. İran açısından bakıldığında Orta Asya, yeni dış politika doktrininin hayata geçirebileceği "temiz bir sayfa" olarak değerlendirilmiştir. İşbirliği ve uzlaşma üzerine kurulu ilişkilerin ortaya çıkması için gayret gösterilmiştir (Akdevelioğlu, 2003:3-4).

Bu politikalar doğrultusunda İran, önceleri bir nüfuz alanı olarak gördüğü bu cumhuriyetlere ideolojik model sunma düşüncesinden vazgeçmiş, ekonomik alanda gücünü arttırarak bölgenin önemli bir unsuru olarak dengelerde yerini alma çabalarına

girişmiştir. İran, Türk Cumhuriyetleri'ne İslami meselelerde çok dikkatle yaklaşmış, Türkiye ve Mısır gibi laik ülkelerin, Pakistan ve Malezya gibi yeni İslamcı devletlerin ve Sünni ağırlıklı Suudi Arabistan'ın kendisine göre nispi nüfuz kolaylıklarını dikkate almıştır. Ancak, buna rağmen İran'ın Türk cumhuriyetlerindeki ekonomik varlığı çok fazla tatminkar olamamış, bağımsızlık sonrası geçen sekiz yıl içinde İranlı iş adamları, sanayiciler ve girişimcilerin Orta Asya ülkelerindeki varlıkları, İran hükümetinden yeterli desteği göremedikleri için gittikçe zayıflamıştır (Çolak, 1999:214-215).

Türkiye'ye göre İran'ın imkanları daha sınırlıdır. 1979 sonrasında İran'da modernleşmenin zayıflaması, özel sektörün ciddi olarak kan kaybına uğramasına sebep olmuştur. Orta Asya'da güçlü Şii vakıfları bulunmakta olup, bunlar bölgeye ekonomik yardımda bulunuyor görünmektedir. Bununla birlikte İran, Orta Asya'nın düşük nitelikli pazarlarına mal ihraç edebilmekte ve Orta Asya pazarlarında bazı malları takas usulüyle pamuğa, metale ve petrol ürünlerine dönüştürebilmektedir. Ama İran'ın düşük nitelikli malları, aynı kalitedeki Çin mallarıyla bile rekabet edememektedir. İran, Orta Asya devletlerine çağdaş teknoloji ve ekipman da getirememiştir. Çünkü İslam Devrimi'nden sonra İran'ın ABD ve Batı'ya ideolojik ve politik olarak karşı çıkması, çok hızlı bir şekilde yerli sanayinin teknolojik seviyesinin düşmesine sebep olmuştur. İran, Orta Asya devletlerine ne yeni teknoloji, ne de finansman transfer etme gücüne sahiptir. Bu ülke, küçük ölçekli Orta Asya pazarlarında dahi rekabet edememektedir. Bu açıdan İran, ancak kıta Avrupa'sı ile Orta ve Doğu Asya arasında köprü rolü oynayabilirdi (Dikkaya, 1999:200-208). Bu doğrultuda, ABD'nin karşı çıkmasına rağmen, İran'ın dünya ticaretini ilgilendiren global planlara katıldığını, petrol ve gaz boru hatlarında olduğu gibi, ilişkilerinde son noktada siyasal ideolojinin değil, ekonominin giderek ağırlık kazanmaya başladığı görülmektedir.

Türkiye bu noktada İran'dan daha avantajlı durumdadır. Çünkü, Türkiye İslamî kimliğine ve özelliklerine rağmen, her zaman dünyanın en büyük firmalarıyla ilişkiler kurabilmekte ve bu ilişkileri geliştirebilmektedir. Türkiye, İran'ın aksine Orta Asya piyasalarını kazanmakta daha iyi bir rol oynamakta, büyük uluslararası şirket ve bankalarla işbirliği yaparak bu rolünü pekiştirmektedir. Fakat, bölgedeki Türk sermayesi belli alanlar dışında yetersiz kaldığı için, çare olarak büyük uluslararası şirketlere aracılık yapma yolunu da seçmektedir (Dikkaya, 1999:200-208).

Türkiye'nin bölgedeki etkinliğinin çok fazla olamamasına rağmen, özel girişimcilerin yaptığı ticaret ve yatırımlar, bölgedeki Türk varlığını pekiştirmiştir. İran'ın, teknolojisini ilerletememiş olması, bölge ülkelerindeki etkinliği açısından bir dezavantaj oluşturmuştur. Hammadde ve enerji kaynakları açısından oldukça verimli olan Türk cumhuriyetlerinin ihtiyacı ileri teknolojik yatırımlardır. Yatırımcılara yeterli hükümet desteğinin sağlanamamış olması da bu süreçte İran'ın dış ticaretini etkilemiştir (Çolak, 1999:223).

Bölgede Türk Cumhuriyetlerinin ortaya çıkması, İran'ın dış politikasını etkilemekle kalmamış, güvenlik dengesini de değiştirmeye zorlamıştır. İran, OAKC ve Afganistan bölgesini kendi güvenlik havzası olarak nitelendirmiş, ABD'nin Afganistan'a yerleşmesi ve OAKC'de üsler kurması İran'ı endişelendirmiş, bölgedeki dengeler İran aleyhine değişiklik göstermeye başlamıştır (Özcan ve Bayır, 2002:49). OAKC'de çoğunlukla Türklerin yaşaması İran siyasal literatüründe "Türk Cephesi" kavramını ortaya çıkarmıştır. Kendi sınırları içinde önemli oranda Türk'ü barındıran İran söz konusu durumu potansiyel bir tehdit olarak algılamaya başlamış, bu doğrultuda özellikle Azerbaycan, İran'ın tehdit algılamasının merkezine oturmuştur.

İran'ın, OAKC'deki politikalarını etkileyen en önemli problemi, uluslararası sistemdeki konumu oluşturmaktadır. Başka bir ifade ile, İran-ABD ilişkisi İran'ın bu bölgedeki nüfusunu da sınırlandırmıştır. Aynı zamanda Tahran yönetimi, ABD'nin bölgedeki ilerlemesinden rahatsızlık duymuş, Türkiye'nin bölgedeki nüfusunu da ABD nüfusunun bir uzantısı olarak değerlendirmiştir.

İran'ın bölgedeki tehdit algılaması ve uluslararası sistemdeki yeri, ona Rusya merkezli bir dış politika geliştirme zorunluluğu getirmiş, bu doğrultuda İran, Rusya'nın sınırlarını korumak ve onu BDT'de (Bağımsız Devler Topluluğu) güçlü kılma çabasına girmiştir (Bayır ve Aslanlı, 2001:48-49). Rusya'nın, İran'ın bu yaklaşımına olumlu cevap vermesinin önemli sebeplerinden biri, Batı'nın, özellikle ABD'nin bölge ile olan ilişkilerinde Türkiye ile beraber hareket etmek istemesidir. Türkiye'nin bölge ile olan tarihi kültürel bağlardan öte, derin bir milli bağı vardır. Aynı dili konuşan akraba milletlerin uzun bir ayrılık döneminden sonra Türkiye ile yakın bağlar kurmaya başlamaları, Rusya'yı alternatif stratejiler geliştirmeye itmiştir. Bu, bazı konularda Türkiye'nin bölgedeki rakibi konumunda olan İran ile ortak hareket etmek şeklinde

kendini göstermiştir. Azerbaycan-Ermeni sorununda İran ile Rusya'nın ortak tavır içinde olmaları bunun en önemli örneklerindedir (Karpat, 2004:551). Aynı şekilde, Türk Cephesini kendisine potansiyel bir tehdit olarak gören İran da, her tür Türkçü harekete karşı çıkmış ve bu bağlamda Türkiye'nin etkinliğini azaltmaya çalışmıştır. İran, bölgede istikrarsızlık nedeni olan aşırı milliyetçiliğe karşı çıkararak ve kendisi de dinsel içerikli politikaları arka planda bırakarak, OAKC zenginliğinden faydalanmak için uluslararası sisteme entegre olmaya çalışmış ve bu doğrultuda Hazar'da da etkin olmak istemiştir (Bayır ve Aslanlı, 2001:48-49).

Ancak, Türkiye ile İran'ın bölgeye nüfuz edebilme çabaları uzun sürmemiş, 1993'te bölgeye Rusya'nın tekrar ağırlığını koymasıyla, İran ve Türkiye geri planda kalmıştır. Üstelik, Türkiye'yi bu alanda destekleyen ABD de, bu sebepten dolayı desteğini geri çekmiş, İran'da Rusya ile ilişkileri bozmayı göze alamamıştır (Oran, 2003b:583).

1993'te Rusya bölgeye geri dönmeden önce, 1992'de ECO'ya tüm Orta Asya ülkeleri ve Azerbaycan da üye olmuştu. Böylelikle, ekonomik açıdan bu bölge için tek başlarına yeterli olmadıklarını gören Türkiye ve İran, Orta Asya'da rekabet yerine işbirliğini tercih ettiklerini göstermişlerdir. 1996'da, ECO ülkeleriyle ticaret, Türkiye'nin toplam ihracatının %4.9'unu, toplam ithalatının ise %3.5'ini oluşturmuştur. ECO toplamında, İran'ın payı %40 olarak gerçekleşmiştir (Roy, 2001:181-182).

Aslında İki ülkenin de işbirliği konusunda adım atabilmelerinin temel nedeni, karşılıklı kuşuların büyük ölçüde azalmış olmasıydı. İran'ın bölgeye rejim ihracında bulunmadığı ve Türkiye'nin de Pan Türkist amacı olmadığı anlaşılmıştı. Bu noktadan sonra Türkiye ve İran arasında Orta Asya'da sadece ekonomik rekabet ve işbirliği görülecektir.

Kafkasya'da ise durum daha farklıydı. 1992-93 yılları arasında Azerbaycan'da iktidarda kalan Halk Cephesi lideri Ebulfeyz Elçibey döneminde İran'ın doğrudan tehdit algılaması, Türkiye-İran ilişkilerinde yeni bir güvensizlik ortamı yaratmıştı. Aslında İran'ın bu algılamasının geçerli bir sebebi vardı. Elçibey döneminde Azerbaycan'ın dış politika hedefleri arasında, İran Azerbaycanı'nın ilhak edilmesi de vardı. İran, bu nedenle Karabağ sorununda Ermenistan yanında yer almış, Türkiye'nin Azerbaycan'a özellikle de Elçibey'e verdiği destekten kuşulanmıştır. Bu doğrultuda İran, Rusya

Federasyonu ve AB'nin desteğini de alarak Orta Asya'dan gelen enerji ve ulaşım yollarının yönünü Ermenistan'a yönlendirmişti. Ermenistan, İran'ı Batı'ya taşırken, İran da Ermenistan'ı Türk dünyasına taşımıştı (Cornel, 2000:279). İran'ın Nisan 1993'te Kuzeydoğusundaki Erdebil'i bir eyalet haline getirmesi, onun Azeri sorunu ile ilgili endişesine önemli bir örnek oluşturur. Daha önce bu şehir, Doğu Azerbaycan eyaleti içerisinde önemsiz bir bölge niteliğindeydi ve başkenti de Tebriz idi. İran Erdebil'in konumunu yükselterek, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bu bölgeye olan ilgisini azaltmak istemiştir (Olson, 2004:15).

Ayrıca, İran'ın bu konuda Türkiye'ye karşı izlediği politikalarında, PKK'yı tekrar önemli bir konuma yükselttiği iddia edilmektedir. Özcan'a göre, özellikle Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması ile ülkesindeki Azerilerin bundan etkileneceği ve Türkiye'den yardım alabileceğinin hesaplarını yapan İran, PKK'nın Van kuzeyi, Ağrı ve Kars sınırı boyunca hareketlerini özellikle destekleyerek, Türkiye-Azerbaycan bağlantısını kesmeyi hedeflemiş, gelişmeleri dikkatli takip ederek, PKK'ya desteğinin resmi alanda kendisini güç durumda bırakmasına izin vermemiştir. Özcan'a göre ayrıca İran, PKK'yı eylemlere teşvik ederken bir yandan da PKK'nın silahlı çatışmaları "gerilla" mücadelesinden üst aşamalara taşırmasını engelleyecek politikalar uygulamıştır (Özcan, 1999:338-341).

Elçibey, Haziran 1993'te bir darbe sonucu iktidardan uzaklaştırılmış, yerine Haydar Aliyev gelmişti. Haydar Aliyev İran'ı yatıştırıcı bir politika izlemiş, aşırı milliyetçi akımları engellemiş, böylelikle İran'ın Azeri-Ermeni mücadelesinde daha dengeli bir tutum sergilemesini sağlamıştır. Oran'a göre, bu durum Türkiye-İran ilişkilerindeki Azerbaycan sorununun bir nebze de olsa azalmasını sağlamış, ama bu engelin aşılması sanıldığı gibi Türkiye-İran ilişkilerinde tam anlamıyla işbirliği sonucunu doğurmamıştır. İran, Azerbaycan-Türkiye yakınlaşmasından duyduğu endişeleri devam ettirmiş, Türkiye'nin kurduğu KEİ'ye karşılık, HDİT'yi (Hazar Denizi İşbirliği Teşkilatı) kurdurmuş, Hazar'ın statüsü ve bölge petrolünün nakliyatı konularında da, zaman zaman Türkiye'nin çıkarlarıyla çelişen politikalar izlemiştir (Oran, 2003b:583).

İlerleyen süreçte, tıpkı Orta Asya konusunda olduğu gibi, Kafkasya konusunda da Türkiye ve İran'ın milliyetçi ve ideoloji temelli politikalarını bir kenara bırakarak, ekonomi temelli rasyonel politikalar belirlediklerini görmekteyiz. Bu doğrultuda

Türkiye'nin Kafkasya'ya yönelik ilgisinin daha gerçekçi temellere oturduğunu, devlet politikası olarak tekrar, Rusya'nın ve bölgenin içsel dinamiklerinin hesaba katıldığı, daha ölçülü bir dış politikaya dönüldüğünü söyleyebiliriz. Artık Türkiye'nin, bölgedeki ilişkilerini, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'daki halklarla geliştirdiği kültürel yakınlaşma çerçevesinde güçlendirdiğini, bunun yanı sıra ilgisini bölgesel ticaret ve boru hatları konusuna yoğunlaştırdığını görmekteyiz. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin bölgeye bakışı, artık, ticari çıkarları çerçevesinde tanımlanacaktır. Bu doğrultuda, Türkiye'nin yöneldiği en önemli hedef, ilk aşamada Azerbaycan petrol boru hattı olmak üzere, Orta Asya petrolerinin Ceyhan limanından çıkışının sağlanmasıydı.

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılması esnasında yaşadığı kısa bir "heyecan" dönemi dışında, etnik temel üzerinde düşünülen entegrasyon projelerinden özenle kaçınmış ve Kafkasya-Orta Asya politikalarını mümkün olduğu kadar tüm bölgesel güçlerin içinde olabileceği platformlara taşımıştır. Bunun en önemli örnekleri, üyelerini, İran, Türkiye, Afganistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Pakistan ve Azerbaycan'ın oluşturduğu ECO ve çok daha geniş sayıda ve çeşitlilikte üyeyi barındıran KEİ'dir. Dolayısıyla, Türkiye devletinin resmi dış politikasına zaten "Türklüğü" esas alan etnik bir bakış açısının hakim olmadığı, bu anlamda Türkiye'nin modern bir devlet anlayışının gereklerini yerine getirdiği söylenebilir, çünkü günümüz uluslararası ilişkiler sisteminin temelinde mutlak dostluklar yada düşmanlıklar değil, ulusal çıkar kavramı bulunmaktadır.

2.2.2.2. 1991 Körfez Savaşının Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi:

Soğuk savaş sonrası Türk dış politikası, uluslararası toplumun mutabakata vardığı tutumları destekleyen, çok yönlü işbirliğini benimseyen, temkini elden bırakmayan pragmatik bir politika olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde ortaya çıkan Körfez Krizi, Türkiye'nin, çok yönlülüğü açısından ve doğrudan taraf olmadığı çatışmalara, uluslararası yaptırımli askeri müdahaleleri destekleyen yeni politikasını göstermesi açısından önemlidir (Kut, 2002:9-15).

Ağustos 1990'da ortaya çıkan kriz Türkiye ve İran'ı birbirine yaklaştırmış, Kasım 1990'da Cumhurbaşkanı Özal, Tahran'a giderek, Rafsancani ile bir durum değerlendirmesi yapmıştır. Aralık ayında, İran Dışişleri Bakanı Velayeti Ankara'ya

gelerek, İran ve Türkiye'nin kriz karşısında ortak politika izleyebileceğinden bahsetmiştir. Daha sonraki süreçte de bu üst düzey trafik sürmüş ve Rafsancani'nin Nisan 1991'de Ankara ziyaretiyle zirveye çıkmıştır. Bu ziyaret esnasında Rafsancani Anıtkabiri ziyaret etmemiş ve Türkiye bunu anlayışla karşılamıştır (Oran, 2003b:584). Bu durum ikili ilişkilerdeki ideolojik sorunun Körfez Krizi nedeni ile dondurulduğunun ve Türkiye'nin İran'lı ılımlıları yıpratmama politikası uyguladığının bir göstergesi olmuştur.

Körfez savaşı sırasında Türkiye'nin BM (Birleşmiş Milletler) ambargosuna fiilen katılması ve ülkesindeki üsleri Irak'a karşı kullandırması nedeni ile, Türkiye-Irak ilişkilerinin kötüleşmesi, İran'ı memnun eden bir gelişme olmuştur. İran, savaş esnasında tarafsız bir politika izlemiş ve Irak'ın düştüğü bu zor durumdan faydalanarak İran-Irak savaşından kalma sorunları kendi lehine çözmeye çalışmıştır. Savaş esnasında Türkiye-İran ilişkileri üç konuda yoğunlaşmıştır (Oran, 2003b:584-585):

1-Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda her iki ülkede ortak bir tutum sergilemişti. Bu konudaki ortak tutuma rağmen, iki ülkenin de Baas rejimiyle ilişkileri farklı olmuştur. İran, Baas'ın iktidardan uzaklaştırılmasını Irak sorununun çözümü için bir ön koşul olarak görürken; Türkiye, Irak'ta otoriteyi sağladığı müddetçe Baas'a karşı çıkmamaktadır.

2-Kuzey Irak Kürtleri, Irak'ın ABD öncülüğündeki ittifak güçlerine yenilmesinden sonra yeni bir isyana daha kalkışmıştı. Irak'ın bu isyanı kanlı bir biçimde bastırmasının ardından 1.500.000 Iraklı Kürt, Türkiye ve İran'a sığınmıştı. Her iki ülkede Kürtlerin güvenli bir biçimde eve dönmelerinden yana olsa da, Türkiye'nin bu konuda ABD'yi devreye sokması ve Kuzey Irak'taki ABD varlığını Çekiç Güç ile kurumsallaştırması, İran tarafından hoş karşılanmamıştır.

3-Kuzey Irak'ta durumlar karışık bir hal aldığında, İran ve Türkiye farklı cephelerde yer alıyorlardı. Türkiye'nin önceliği bölgedeki otorite boşluğunun giderilerek PKK'nın kuzey Irak'tan çıkarılması idi. Bunun içinde her iki önemli Kürt grubunu ve Türkmenleri Bağdat ile anlaşmaya teşvik ediyor, kendisinde PKK'ya karşı operasyonlara girişiyordu. İran ise Türkiye'den bağımsız olarak Kürt gruplar üzerinde kontrol sağlamaya çalışıyor, bir yandan da bölgede

üstlenen İranlı rejim muhaliflerine karşı operasyonlarda bulunuyordu. Kürt gruplar ise aralarındaki mücadelede her iki ülkeyi de kullanarak etkin olmaya çalışıyordu. 21. yy'a girerken her iki ülkenin de birbirini kolladığı ve bölgeye ilişkin tutumlarını kuşkuyla izlediği söylenebilir.

2.2.2.3. Türkiye'deki İslamcı hareket ve Kürt sorununun Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi:

Körfez Savaşı'ndan sonra Ankara ve Tahran arasındaki en önemli sorun Kürtler ve buna bağlı olarak da, Türkiye'nin 1992, 1995 ve 1997'de Kuzey Irak'ta düzenlediği hareketlardı. Bu hareketlara katılan birliklerin sayısı, 1992'de 10.000 iken, 1997'de 50.000'e çıktı. İran, 1992'deki harekate sessiz kaldı. Fakat, Türkiye'nin Amerikan liderliğindeki müttefik güçleri ile olan ittifakından dolayı, hareket konusunda şüpheleri vardı. Her iki ülke de, sınırlarına geniş bir Kürt göçünü engellemek amacıyla idi. İran, Barzani'nin veya Talabani'nin, savaştan sonra isyan etmeleri muhtemel Şiiilerle işbirliği yapmasını engellemeye çalıştı. Ayrıca Tahran, Kürtlerin kendisine, Halkın Mücahitlerini Irak'taki üslerinden atmak için yardım etmesini istedi. Ankara'da, Irak'taki Kürt sorununun, Türkiye'deki Kürtleri etkilemesini önlemekten yana idi. Bu nedenle Ankara, Kuzey Irak'taki Kürtler için "güvenli bir cennet (safe heaven)" sağlamaya çalıştı; bu öneri, ilk olarak Başbakan Turgut Özal tarafından ileri sürülmüş, daha sonra da İngiliz Başbakanı John Major tarafından desteklenmişti (Olson, 2004:20).

İranlılar, "güvenli cennet" konusunda çok da emin değillerdi ve bu nedenle onunla gelen OPC (Operation Provide Comfort) (Huzur Operasyonu) adı verilen bir askeri harekate karşı çıktılar. Tahran, OPC'nin halihazırda körfez ülkelerini işgal etmiş olan Amerika'ya, bölgeye girmesi için ekstra bir neden vereceğini düşünmekteydi. OPC, 36. paralelin kuzeyinde, Irak'a ait uçakların uçuşunu yasaklayan bir kapalı saha sağladı. Olson'a göre İran, ayrıca "güvenli cennetin" İran karşıtı gruplar, özellikle İran Kürdistan Demokratik Partisi için özel bir bölge olmasından korkmuş ve Amerika'nın, 36. paralelin kuzeyinde kalan topraklardan İran topraklarına yapılan saldırıları desteklediğine inanmıştı. Sonuç olarak, 1995 baharı ve yazı boyunca İran, uçuşa kapalı saha içindeki İKDP kamplarını bombaladı. 1993'ten 1995'e kadar, Ankara, İKDP'ye

verdiği desteği, İran'ın PKK'ya verdiği desteği engellemek için kullanmıştır (Olson, 2004:21).

PKK faktörünün yanı sıra 90'lı yıllarda, İslami ideoloji iki ülke arasında sorun olmuş, özellikle 1993 yılında ideolojik çatışma farklı bir boyut kazanmış, İslamcı gruplara yönelik tepki, kendisini laikliğe adanmış bir yazar ve gazeteci olan Uğur Mumcu'nun 24 Ocak 1993'te bombalı bir suikast sonucu öldürülmesi ile birlikte artmıştı. Suikastın sağcı İslamcı bir örgüt tarafından tertip edildiğine ve Mart'ta ise bu işin İranlılarla işbirliği içinde olan kişilerce yapıldığına dair söylentiler ortaya çıkmış ve Ocak'ta DGM Başsavcısı tarafından, Uğur Mumcu'yu öldürenlerin İran'la bağlantısı olduğuna dair resmi bir açıklama yapılmıştı (Oran, 2003b:581).

Mumcu'nun cenaze törenine gelenler, tepkilerini “Türkiye İran olmayacaktır” “Mollalar dışarı” ve “Şeriata hayır” demek suretiyle göstermişlerdi. Şubat 1993'te, Mumcu'nun ölümünden birkaç hafta sonra, Türk polisi, 19 radikal İslamcı Türk'ü yakalamıştı. Yakalanan kişilerin üzerinden, onların İran'a sık sık gittiklerini gösteren pasaportlar ve İran güvenlik güçleri ile 1970'lerden itibaren bağlantıları olduğunu gösteren belgelerin çıktığı iddia edilmişti. Bunun üzerine, Türkiye-İran ilişkileri bir kez daha gerilmişti. Türk dışişleri daha önce İran'ın PKK'ya verdiği desteği ispatlamak için yaptığı gibi, bu konuda da teröristlerle İran arasındaki bağlantıyı göstermek için, onlarla ilgili belgeleri ve kanıtları İran Dışişleri'ne sunmuş ve İran Dış İşleri, daha önce olduğu gibi, İran'ın teröristlerle hiçbir bağlantısı olmadığını ileri sürmüştü (Olson, 2004:27-28). ABD Dışişleri Bakanlığı da Mumcu cinayetine İran'ın karışmış olabileceği konusunda Türkiye'nin teziyle hemfikir olduğunu söylemiş, Refah partisi ise, bu durumun, Türkiye-İran ilişkilerinde 1992'nin ortalarında başlayan olumlu tavırları baltalamak isteyen ABD'nin komplosu olduğunu ileri sürmüştü (Oran, 2003b:581).

Humeyni dönemi bölümünde de değinildiği üzere Türk-İslam Sentezi vasıtasıyla, Kürt sorununu İslam'la çözme yöntemi, 1990'ların başında, Türkiye'nin içte ve dışta en büyük baş ağrısı haline gelecek olan Hizbullah sorununu ortaya çıkarmıştır (Oran, 2003b:23-24). Daha sonraki bölümlerde de güvenlik ilişkileri anlatılırken, ayrıntılı bir şekilde değinileceği üzere, Türk kamuoyunda, özellikle 90'lı yıllarda, İran'ın İslami rejimini yaymak istediğine dair çıkan haberlere rağmen, Türkiye'de ki bu sorunu,

sadece İran'a yıkmak ve Türk iç siyasetinde izlenen politikalarının olumsuz sonucunu görmezden gelmek yanlış olacaktır.

1990'larda Türkiye ve İran'ın Kürt sorunu ile başa çıkmalarını zorunlu kılan, bu nedenle de birbirlerinin işbirliğine ihtiyaç duydukları üç ana konu vardı: 1) Petrol ve gaz kaynaklarının dağılımı konusundaki ortak çıkarları 2) Her iki ülkenin de, birbirlerinin Azeri sorunu konusundaki politikalarından uzak durma istekleri 3) Kuzey Irak'ta birbirlerinin nüfuz alanları konusunda anlaşmaya varma ihtiyaçları. En son konu, Türkiye'nin Kuzey Irak sınırında bir kontrol bölgesi oluşturmamasını ve yine Türkiye'nin Kuzey Irak'taki politikaları aracılığıyla "Azeri" kartını oynamamasını gerektiriyordu. Bunun karşılığında ise, Ankara Tahran'ın, Kuzey Irak'ta güçlü bir Kürt bağımsızlığına meydan verecek politikalara destek vermemesini ve böylece Türkiye'deki Kürtleri de aynı şeyleri istemeye teşvik etmemesini bekledi. Bu doğrultuda Türkiye ile İran arasında yapılan ulusal güvenlik anlaşmaları, birkaç yönden oldukça önemli idi: 1) Her iki ülke için Kürt milliyetçiliğinin, özellikle Türkiye için PKK'nın ciddi bir tehdit olduğunu ortaya koymuştu. 2) Ankara ve Tahran'ın özellikle Batıda, Kafkasya, Azerbaycan, Ermenistan ve Nagorno-Karabağ meselelerinde işbirliği konusunda daha istekli olduklarını göstermişti. 3) İki ülkenin Orta Asya ülkeleri ile ilgili politikalarında daha büyük bir işbirliğine hazır olduklarına işaret etmişti. 4) Son olarak da, Kuzey Irak'ta, her iki ülkenin de bağımsız bir Kürt devleti kurulmasını engellemek için birbirleriyle yakın iş birliğini koruma ihtiyacını ortaya koymuştu (Olson, 2004:19-25).

Türkiye'nin Mart 1992'de Kuzey Irak'a düzenlediği harekattan sonra, Eylül 1992'de Tahran'da, Türkiye-İran Güvenlik ve İşbirliği antlaşması imzalanmış ve içişleri bakanları düzeyinde ortak bir güvenlik komitesi kurulması kararlaştırılmıştı. Bu yumuşamanın ardından İran, Türkiye'ye birkaç PKK militanını teslim ederken, Ekim'de Cumhurbaşkanı Demirel Tahran'a giderek ilişkilerdeki düzelmeyi somutlaştırmıştı (Oran, 2003b:582).

Bu İkili anlaşmaların yanında, Ankara ve Tahran, Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin kurulmasını engellemek ve Orta Doğu ile Avrupa'daki Kürtçü hareketlerin rejimlerini tehdit etmelerini önlemek için, Şam'la da bir dizi güvenlik protokolleri imzalamışlardı: 1992 sonrasında ilk protokol, 30 Kasım 1993'te Ankara'da imzalandı. Protokolü

imzalayan ülkeler, topraklarında PKK vb. hiçbir terörist organizasyona izin vermeyeceklerini taahhüt etmişlerdi. İran'ın Rafsancani tarafından onaylanmış temsilcisi Golam Hüseyin Bolandijan, İran'ın PKK'ya karşı bir dizi önlemler alacağını ifade etmiş "İran'ın PKK üniformaları giysinler yada giymesinler veya kaçakçı olsunlar yada olmasınlar bütün PKK üyelerinin vurulmasını emrettiğini" bildirmişti (Sabah, 7 Aralık 1993:19). Bu gelişmelerin devamında 4 Mayıs 1994'te, Türk İç İşleri Bakanı Nahit Menteşe, İran'ın Türkiye'ye 10'u ölü 28 PKK üyesini teslim ettiğini açıklamış, 16 Haziran'da ise Türk basını, İran'ın sınırlarına yakın bölgedeki PKK üslerini bombalamak için Türkiye'ye izin verdiğini duyurmuştu. Taraflar, üç nokta üzerinde anlaşmaya varmışlardı: 1) PKK üyelerinin Kuzey Irak'tan İran'a geçişleri engellenmelidir. 2) PKK üyelerinin Ermenistan'a, oradan da Rusya'ya geçişlerine izin verilmemelidir. 3) PKK'nın İran'daki kamplarını takviye etmek amacıyla, savaş malzemeleri taşımak için kullandığı İran'daki yollarını, Türkiye'nin bombalamasına izin verilmelidir (Olson, 2004:22-23).

15-17 Temmuz 1994'te Tahran'da Cumhurbaşkanı Demirel'in Rafsancani'yle yaptığı toplantıda, özellikle Kürtler konusunda iki ülkenin ulusal güvenlik sorunları dile getirilmişti. Bu ziyaret, bir Türk Cumhurbaşkanı'nın yıllardır İran'a yaptığı ilk resmi ziyaret olmuştu. Konusunu Kürt'lerin oluşturduğu bu toplantı öncesinde yapılan basın röportajlarında Rafsancani, İran'ın PKK'ya karşı Türkiye ile tam bir işbirliği içerisinde olduğunu ve bir Kürt devleti kurulmasının "mümkün" olmadığını ifade etmişti (Hürriyet, 22 Temmuz 1994:20). Ancak, Ağustos 1994'te Ankara'nın, İran'ı PKK'yı desteklemekle suçlaması üzerine, ilişkiler yine gerilmiş, bir Türk delegasyonu, İran'ın desteği ile Türkiye'de ve Türkiye'ye karşı yapılan PKK operasyonları hakkında bilgiler ve kanıtlar içeren bir dosya ile Tahran'a gitmişti. Türk tarafının elinde fotoğraflar, kasetler, teypler ve yakalanan PKK militanları tarafından sağlanan, PKK'nın İran istihbarat servisi ve *Pasdaran* (devrimci muhafız) birlikleri ile bağlantısı olduğunu gösteren belgelerin olduğu, PKK silah depolarının, eğitim merkezlerinin, irtibat bürolarının ve İran'daki kamplardan ve hücrelerden sorumlu kişilerin isimleri ve yerlerini belirten dosyaların bulunduğu söylenmekteydi (Olson, 2004:28).

Türkiye'nin Kuzey Irak'ta 20 Mart-2 Mayıs 1995 tarihinde gerçekleştirdiği en büyük harekattan sonra yine aynı sorunlarla karşılaşılmasını önlemek için, Türkiye'nin

baskısı ve Amerika'nın desteğiyle, KYB ve KDP'nin uzlaştırılmasına yönelik Dublin toplantıları düzenlenmeye başlanmıştı. Dublin sürecinin önce İran, sonra da Suriye tarafından dinamitlenmek istendiği iddia edilmiş, bu doğrultuda İran'ın, topraklarında barındırdığı Irak yönetimine muhalif Şii Irak İYDK (İslam Yüksek Devrim Konseyi) lideri Dr. Bakr Hakim ile KYB lideri Talabani'nin anlaşmasını sağlayarak, on bine yakın İYDK milisinin Kuzey Irak'a gönderilmesine sebep olduğu, bu arada Şam'ın da boş durmayarak, Suriye Devlet Başkanı Yardımcısı Abdülhalim Haddam başkanlığında Abdullah Öcalan ile Celal Talabani'yi bir araya getirerek, İran'ın girişimine destek verdiği iddia edilmiştir. Bu sıralarda ise, Türkiye'ye Hatay üzerinden PKK sızmaları da artmıştır (Gönlübol, 1996:663).

Haziran 1995'te Ankara, İran'ı, Türk'lerin baharda 35.000 asker ile gerçekleştirdiği harekattan sonra kaçan PKK militanlarının Kuzey Irak'ta yeni üsler kurmalarına izin vermekle suçlamıştı (Hürriyet, 10 Haziran 1995:19). 1995 sonunda, İran ve Türkiye arasındaki çekişme, KDP tarafından kontrol edilen bölgenin Türkiye tarafından kontrol edilen ekonomik ve politik bir nüfuz alanı haline gelmesine yardım etmişti. Aynı zamanda, TSK (Türk Silahlı Kuvvetleri) ve KDP, PKK'ya karşı bu bölgede ortak hareketler düzenlemişlerdi. KYB tarafından kontrol edilen bölge ise, İran'la ekonomik ve politik iş birliğini her geçen gün biraz daha arttırmıştı. Ankara, İran'ın Kuzey Irak'ta varlığının artmasıyla, PKK üyelerinin İran aracılığıyla direkt olarak Avrupa'dan Kuzey Irak'a seyahat etme fırsatına sahip olduğunu ve PKK'nın Rus ve Orta Asya silah pazarlarından silah almasının kolaylaştığını düşünmüştü. Ankara, İran'ın Kuzey Irak'ta artan bu varlığının, bölgede Körfez Savaşı'ndan 1995'e kadar Türkiye'nin lehine olan güç dengesini değiştirdiğine inanmıştı (Olson, 2004:26-31).

Türkiye ve İran arasında PKK kadar önemli bir sorun olarak görülen dini lobi hareketlerinin, özellikle 1996 yılının ortalarından 1997 yılının ortalarına kadar Türk dış politikası üzerindeki etkinliğini arttırdığı söylenebilir. 24 Aralık 1995'te yapılan parlamento seçimlerinde Necmettin Erbakan'ın liderliğindeki RP, oyların % 21.3'ünü alarak seçimlerden en güçlü parti olarak çıkmış, uzun görüşmelerden sonra 8 Temmuz 1996'da, Tansu Çiller başkanlığındaki DYP ile bir koalisyon hükümeti kurmuştu. Tahran, Erbakan'a oldukça olumlu bakmakta idi. Tahran'a göre Erbakan, İran'daki

İslamcı rejimin, büyük bir destekçisi ve hayranı olup, ABD'ye şüphe ile yaklaşmakta idi (Olson, 2004:30).

Refah Partisi lideri ve Başbakan Necmettin Erbakan, Endonezya, İran, Libya, Malezya ve Pakistan gibi ülkeleri ziyaret etmiş, fakat Orta Asya ve Azerbaycan'a resmi ziyaretlerde bulunmamıştı. Geleneksel olarak batı yanlısı ve laik bir çizgi izlemiş olan Dışişleri Bakanlığı ise İran ve Libya ziyaretlerinden rahatsızlık duymuştu. Erbakan Türki dünyadan çok İslam dünyasına ilgi göstermiş, gezilerini ilk bu devletlere yapmıştı. Erbakan'ın başa geçtiği dönem, Türki devletlerde laiklik yanlısı yönetimlerin iş başına gelmesiyle aynı döneme rastlar. Bu devletler, Tacikistan ve Afganistan kaynaklı radikal İslami hareketlerin yayılmasından çekinen devletlerdi. Erbakan hükümeti, Ekonomik İşbirliği Organizasyonu aracılığı ile Türkiye'nin Orta Asya'da daha aktif bir rol oynaması gerektiğini belirtmiş, bu yaklaşım ise, Türkiye ve İran'ın daha yakın bir işbirliği içine girmesini öngörmüştü. Halbuki, daha önce işbaşına gelen yönetimler, İran'ın, Ekonomik İşbirliği Organizasyonu'nu İslamî bir ortak pazara dönüştürmesini engellemeye çalışmışlardı (Winrow, 2002:275).

Erbakan hükümeti 1996 yılında gelecek 23 yıl boyunca 23 milyar dolarlık gaz almak üzere İran'la bir anlaşma imzalayarak bu işbirliğini fiiliyata dökmüştür. Bu anlaşmayla İran, Türkiye için ikinci büyük gaz sağlayıcısı olmuştur. 1999 yılı ortalarında bir boru hattının faaliyete geçmesi öngörülmüş, ama mali problemler ve Amerikan muhalefeti bu hattın faaliyete girmesinin ertelenmesine neden olmuştur. Buna ilaveten, Türkmenistan'dan gelip Türkiye-İran boru hattıyla birleşmesi öngörülen başka bir hattın inşası için, Türkiye Aralık 1997'de İran ve Türkmenistan'la üçlü bir anlaşma imzalamıştı. Yapımına 1998 Kasım'ında başlanan bu hattın 2001 yılında gaz pompalamaya başlaması planlanmıştı. Bu anlaşmayı imzalayan ülkelerin bir beklentisi de, bu yolla Türkmen gazının Avrupa'ya ulaştırılmasıydı. Bu durum, bu ülkeler tarafından toplanan transit geçiş ücretlerini de artıracaktı (Sasley, 2002:331-332).

Bu anlaşmayla hattın, Türkiye'ye yılda ortalama 3 milyar metreküp gaz getirmesi planlanmaktaydı. Bu miktarın 2005'e kadar 10 milyar metreküpe çıkarılması hedeflenmekteydi (Dilip, 2001:220). Bu tasarılar, ABD'nin eleştirilerine neden olmakla birlikte, nihayetinde Washington tarafından kabul görmüştü. Hattın, Türkmen doğalgazı için kullanılabilmesi önerisi de tartışıldı. Bu projelerin de gösterdiği gibi,

İran ekonomik olarak Türkiye açısından gerek ihracat pazarı, gerek enerji kaynağı, gerekse de Orta Asya'ya açılan kapı olarak göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir ülkedydi (Hale, 2002:48).

Erbakan tarafından tercih edilen politika, önceki hükümetleriyle belirgin bir zıtlık içeriyordu. Şubat 1996'da yapılan Türk-İsrail askeri işbirliği anlaşması, Arap milletlerinde önemli bir tepki çekmiş ve özellikle Mısır, Suriye, Irak ve de İran hükümetlerinden gelen sert eleştirilere yol açmıştı. Erbakan muhalefette iken bu antlaşmaya son vermeyi, İslami bir Ortak Pazar ve kendi deyimiyle İslami bir NATO kurma fikri ile İslam ülkeleriyle olan ilişkileri güçlendirerek, geleneksel Türk dış politikasını değiştirmeyi taahhüt etmişti.

Erbakan'ın bu çabaları Başbakan olduğu dönemde, ekonomik cephede Bangladeş, Mısır, Endonezya, Malezya, İran, Nijerya, Pakistan ve Türkiye'den oluşan D-8 diye adlandırılan bir grup kurma fikrini ortaya atmasına ve bunu gerçekleştirmesine yol açmıştır (Heinz, 2000:95). Söz konusu sekiz ülke değerlendirmeye alındığında, bu oluşumu belirli kriterler aracılığıyla tanımlayıp sınıflandırmanın kolay olmadığı anlaşılır. Gelişmişlik durumları da birbirinden farklı olan üç ayrı kıtaya dağılmış bu ülkelerin en belirgin ortak özellikleri, hepsinin Müslüman olmalarıdır (Canbolat, 1999:169). İran dışında diğer yedi ülkenin tümünün Türkiye'nin 1995'teki dış ticaretindeki toplam payı sadece %3.9'dur. Toplam ihracatındaki payı %3.3, toplam ithalatındaki payı ise %4.2'dir. Bu ülkeler arasında sadece İran önemli bir ticaret partneridir. Müslüman ülkeleri bir araya getirmekte, romantik söylemlerin haricinde yeterli ortak çıkarlar bulunmadığı için, Türkiye'nin "İslami açımdan" elde edeceği fazla bir şey olmadığı söylenmektedir (Hale, 2002:47). Avrupa Birliği'nin dışında, ama gümrük birliği ile onun denetiminde bir ülke olarak Türkiye'nin, D-8 gibi oluşumlara başarıyla öncülük etmesi mümkün olmamıştır.

İran'ın Erbakan iktidara geldikten sonra Türkiye ile bu derece yakın olmasının en önemli sebeplerinden biri, Erbakan hükümetinin, ne İran'ın, ne de Suriye'nin PKK'yı desteklediğine dair bir beyanatta bulunması idi. Erbakan, bu suçlamaları CIA tarafından İslam ülkeleri arasındaki iyi ilişkileri bozmak için üretilmiş bir propaganda olarak değerlendiriyordu (Olson, 2004:29). Türk bürokrasisi, İran ile ilişkilerin bu düzeyde seyretmesinden rahatsızlık duyuyordu. Bunun üç temel sebebi vardı:

Birincisi, 1996 yılında İsrail’le imzalanan Askeri İşbirliği Anlaşmasıyla hızla gelişen Türk-İsrail ilişkilerinden rahatsızlığını her fırsatta dile getiren İran ile yakınlaşma mümkün görünmüyordu. Üstelik İran, Türkiye-İsrail yakınlaşmasına karşı Suriye’ye yaklaşmaktaydı. İkincisi, Türkiye’de Çetin Emeç suikastinin İran ile bağlantısı olduğuna dair kamuoyunda genel bir kanı oluşmuştu. Üçüncüsü, İran’ın PKK’ya verdiği iddia edilen desteğin yarattığı kronik sorun hala devam etmekteydi (Oran, 2003b:580).

İran’ın, Türkiye’deki ordunun ve laik çevrelerin, Refahiyol hükümetiyle temsil edilen İslami kesimle mücadele ettiğini düşündüğü ve varsaydığı bu çatışmada İslami kesime destek vermeye çalıştığı ileri sürülmektedir. Başbakan Erbakan, Tahran ile ticari ilişkileri geliştirmek ve PKK’yı etkisiz hale getirmek adına İran’la işbirliği yapmak yolunda önemli adımlar atmış, iktidara geldikten sonraki yaklaşık altı hafta içerisinde, ilk dış gezisini 10-11 Ağustos 1996’da İran’a yapmıştı (Kirişçi, 2002:29).

Erbakan’ın PKK’yı dize getirmek istemesinin bazı dahili nedenleri vardı. RP’nin 11 Kürt milletvekili, başbakanla yaptıkları bir Temmuz toplantısında, eğer Kürtlerin, Kürtçe eğitim, iş imkanları, Kuzey Irak’ta bir Kürt televizyonunun açılması ve adil yargılama gibi istekleri yerine getirilmezse, Güneydoğu Anadolu’dan seçilen 25-45 kadar milletvekilinin RP’den ayrılacağını bildirmişti. 33 milletvekilinin ayrılması bile, RP’nin % 25 küçülmesi demektir. Böyle bir küçülme, RP’nin sonu olabilirdi. PKK’nın Güneydoğu Anadolu’da etkinliğini artırması ise Kürt milliyetçiliğini körükleyeceği ve bu durumdan RP’deki milletvekili sayısı etkileneceği için, PKK, önü alınması gereken dahili bir sebep olarak görülmüştü. Tahran, Ağustos görüşmeleri sırasında Türk başbakanının nazik dahili pozisyonunu ve RP’deki Kürt milletvekillerinin önemini göz önüne almıştı. Ancak 31 Ağustos 1996’da Bağdat’la ittifak yapan KDP’nin, Tahran tarafından desteklenen KYB’ye saldırısı İran tarafından şaşkınlıkla karşılanmış, Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin bozulmasının bir sonraki nedeni olmuştu (Olson, 2004:32).

Türkiye, bu iki grubu uzlaştırmaya çalışmış, bu çabanın sonucunda Ekim 1996’da “Ankara süreci” olarak da bilinen süreç başlamıştır. Süreç ABD, Türkiye ve İngiltere’nin, KDP-KYB arasındaki savaşı sonlandırmak için bir takım arabuluculuk çabalarına sahne olmuş, fakat başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ankara sürecinin başarısız

olmasının nedenlerinden biri, İran'ın karşıtlığı olmuştur. İranlılar, ABD politikalarını şiddetle kınamışlar ve “görüşmelerin amacının, bölgedeki planları gerçekleştirmek için burada bir istihbarat üssü oluşturmak olduğunu” ileri sürmüşlerdi. Ayrıca Tahran, ABD'nin, Kuzey Irak'ta bir İsrail yaratmak istediğine dair suçlamalarını devam ettirmişti (Olson, 2004:34).

Ankara ve Tahran'ın Kuzey Irak'taki Kürtlere yönelik politikalarındaki farklılıklar, bu iki başkent arasında 1997'de biraz daha geri planda kalmıştır. Bu tarihte Ankara'yı esas endişelendiren konu, İran'ın Türkiye'deki İslamcı hareketlere destek verdiği yönelik şüphelerin olması ve İslamcı hareketlerin, Türk toplumunun laik, batılı, uluslararası kapitalist kesimine karşı tehdit oluşturabilecek olmasıydı. Erbakan'ın politikaları, Türkiye'de belirli çevrelerde önemli derecede kaygıya neden olmuş ve dış siyaset ile güvenlik politikalarında geleneksel olarak karar alma sürecinde büyük etkileri bulunan Dışişleri Bakanlığı ve ordu ile çatışmasına yol açmıştır.

1997 yılında Genel Kurmay Başkanı Yardımcısı Çevik Bir'in, ABD ziyareti sırasında İran'ı, Türkiye'deki İslami kökten dinciliği kışkırtmak ve aktif olarak PKK'yı desteklemekten dolayı sert bir biçimde eleştirmesi ve terörist devlet olarak suçlaması ile gerilim daha da artmıştı. Bu eleştiriler, iki ülke arasındaki yakın ilişkilerin yoğunlaştığı döneme rastlamıştır (Kirişçi, 2002:169-171). Tam da bu dönemde Sincan'da RP'li belediye başkanının ev sahipliğini yaptığı Kudüs gecesine davetli olarak katılan, İran'ın Ankara büyükelçisi Muhammed Rıza Bakeri'nin yaptığı konuşmada İsrail'i, “İngilizler bu gayr-i meşru çocuğun doğumuna izin verdiler ve Amerikalılar da onu büyüttüler, Amerikalılar hala çocuğun büyümesine yardım ediyorlar ve destek sağlıyorlar. Araplarla yaptığı savaşta, eğer Amerika korumasaydı, bu gayr-i meşru çocuk yaşamayacaktı” şeklindeki sözlerle eleştirmiş (Hürriyet, 3 Şubat 1997:19), bu davete katılan kişilerin radikal olarak adlandırılmaktan korkmamaları gerektiğini söylemiş ve şeriatı takip etmelerini önermişti. Bakeri'nin Türkiye için laikliğin yerine İslam hukukunu savunması, ordu ve Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin sert tepkisine neden olmuştu. Şubat 1997'de ordu hükümetten İslami köktendinci teşkilatlara karşı acil önlemler almasını istemiştir (Olson, 2004:35).

TSK ağır basmış ve 19 Şubat 1997'de Muhammed Rıza Bakeri ve İstanbul'daki İran konsolosu Muhammed Rıza Raşit, istenmeyen kişiler ilan edilmiş ve Türkiye dışına

çıkarılmışlardı. Tahran, kısa bir süre geçtikten sonra iki diplomatın Türkiye'ye döneceğini açıklamış fakat bu iki isim, Türkiye'ye hiç dönmemiştir. Bunların yanı sıra Erzurum'daki İran konsolosu Sait Zare de 1 Mart'ta sınır dışı edilmiştir. Zare, Şubat başında Washington'da düzenlenen Türk-Amerikan İş Konseyi'nde konuşan Genel Kurmay Başkanı General Çevik Bir'in "İran, terörizmi destekleyen bir devlettir" sözlerini eleştirmişti. İran, diplomatlarının Türkiye'den sınır dışı edilmelerine karşılık olarak, Türkiye'nin İran büyükelçisi Osman Korutürk ve Urmiya'daki Türk konsolosu Ufuk Özsancağ İran'dan çıkarılmıştı (Olson, 2004:35-36). Türkiye'nin ve İran'ın karşılıklı olarak birbirlerinin diplomatlarını sınır dışı etmeleri, esasen Ankara'nın politik İslam'ın ve "İslamcı sermaye"nin giderek büyümesinden duyduğu endişeden kaynaklanmış, Sincan olayı ise, TSK'nın Erbakan'ı tasfiye etmesi için teşvik edici bir rol oynamıştı. Şubat sonunda ve Mart'ta diplomatların sınır dışı edilmeleri, 1979 İslam Devrimi'nden sonra bu türde gerçekleşen ikinci olay olmuştu (Kai, 2000:169). İlk örnek olarak, Türkiye'nin, Salman Rüşdü'nün "*Şeytan Ayetleri*" adlı kitabı hakkında yeterince güçlü bir tavır sergilemediğini ve bunun da İran tarafından memnuniyetsizlikle karşılandığını ifade eden İran'ın Türkiye büyükelçisi Manuşehr Motaki sınır dışı edilmiştir.

Daha öncede vurgulandığı üzere, Türkiye'nin, 1980'lerde o zamanın şartları düşünülerek en uygun yöntem olarak görülüp, pratik olarak uygulamaya konan Türk-İslam sentezinin, ekonomik ve sosyal politikalarla desteklenmemesi, yan etki olarak İslam'ın belli bir süre sonra politik alanda da kullanılmaya başlanması sonucunu doğurmuştur. Bu durum bazı çevrelerde laikliğin ve Kemalizmin tehlikeye düştüğü endişesini doğurmuş, bu doğrultuda yönetim biçimi İslam olan İran ise, Türkiye'de ki İslamcı akımlara destek vermekle suçlanmış ve yine bu çerçevede Türkiye'deki iç politikanın bir aracı olarak kullanılmıştır.

10 Nisan 1997'de bir Alman mahkemesi tarafından verilen Mykonos kararı, İran-Türkiye ilişkilerinde hiçbir bozulmaya neden olmamıştır. Mykonos, Berlin'de, 4 suikastçının, İKDP'nin 54 yaşındaki genel sekreteri Sadık Şerafkandi, partinin Avrupa temsilcisi Fattah Abdulî ve partinin Alman temsilcisi Homayum Ardalan'ı öldürdüğü restoranın ismidir. Bu olaydan sonra 4 İranlı muhalefet lideri öldürüldü (Olson, 2004:36-38). Mykonos olayı ve kararı AB, ABD ve İran ilişkilerinde gerginliğe sebep

olmuş, her ne kadar Türkiye, Mykonos kararını “terörizmi” kınamak için kullandı ise de Ankara-Tahran ilişkilerine olumsuz bir etkisi olmamıştı.

Mayıs 1997’de Türkiye-İran ilişkilerinde baskın olan konu, Mykonos kararı değil, yine PKK idi. 13 Mayıs’ta, Türkiye, PKK üslerini vurmak için Kuzey Irak’a bir hareket daha düzenlemiş 10.000 KDP peşmergesi de harekate destek vermişti. Ankara, Türkiye’nin ve KDP’nin yaklaşık 300 PKK militanını yakaladığını, onların bütün silah depolarını ve mağazalarını ele geçirdiğini açıklamıştı (Olson, 2004:39).

TSK’nın bu hareketinin genişliği ve derinliği, Tahran’ı endişelendirmiş ve önceki hareketler sırasında sorulan, “Türkiye’nin Irak’taki varlığını arttırıp arttırmayacağı ve Körfez Bölgesini etkileyip etkilemeyeceğine” yönelik sorular, tekrar gündeme gelmişti. Tahran’ın en son istediği şey, Körfez Bölgesine dahil olmayan başka bir ülkenin, bu bölgenin politikalarına karışması idi. Eğer KDP Türkiye’nin direkt kontrolü altında, ona bağlı olursa, Tahran, Türkiye’nin Kuzey Irak’taki veya onun aracılığıyla gerçekleşecek petrol dağıtım işini kontrol edebileceğini veya etkileyebileceğini düşünüyordu. Tahran’ın endişesinin nedeni, Irak sınırında bu kadar geniş bir Türk ordusunun olması ve İran’ın Azeri ve Kürt nüfuslarının hemen onun yanında bulunması idi. İran’la iyi ilişkiler kurulmasını amaçlayan Başbakan Erbakan, Mayıs-Haziran boyunca TSK ve Genel Kurmay Başkanı Karadayı’dan sürekli, birliklerin İran sınırına yaklaşmayacağına dair güvence istemiş ve bu isteği yerine getirilmişti (Olson, 2004:39).

Mayıs sonu boyunca, TSK ve Türk basını Başbakan Erbakan’ı, İran’ı yeterince eleştirmemekle ve neredeyse PKK ile olan mücadelesinde TSK’ya yardımcı olmamakla suçlamışlardı. 15-16 Haziran’da İstanbul’da toplanacak olan D-8 toplantısıyla ilgili olarak ise Mesut Yılmaz, Erbakan’ın “toplantıyı İranlı kardeşlerine övgüler yağdırmak için kullanacağını” iddia etmiş ve “bunun affedilemeyecek, hatta ülkeyi isyana sürükleyecek bir durum olduğunu” ileri sürmüştü. 18 Haziran 1997’de D-8 toplantısından hemen iki gün sonra TSK, Erbakan hükümetini tasfiye etmişti. (Olson, 2004:40).

4 Haziran 1997’de Ankara, PKK’nın muhtemelen İran’dan aldığı düşünülen Rus yapımı SAM-7B hava füzeleriyle iki Türk helikopterini vurduğunu ve 13 personelin hepsini öldürdüğünü açıklamış ve bu açıklamayla birlikte iki ülke arasındaki tansiyon

tekrar yükselmişti. 1997 Haziran ve Temmuz'undaki ilişkilere, helikopterlerin düşürülmesi ve Ankara'nın İran'a yönelik suçlamaları damgasını vurmuştu. Ankara, Ağustos 1997'de, 50 teröristin Dambat'ta sınırı geçtiğini ve sorgulama sırasında yakalanan teröristlerin, yaptıkları operasyonları durdurmak için İran'ın hiçbir şey yapmadığını, hatta kendilerine yardım sağladığını itiraf ettiklerini belirtmişti (Olson, 2004:40-42).

Tahran, Türkiye ve İsrail arasındaki yakın ilişkilerin 1996'da imzalanan Askeri işbirliği Antlaşması ile gelişme göstermesi üzerine, Bakü ve Kudüs arasındaki yakın işbirliğinin artmasından endişe duymuştu. Tahran, Türkiye-İsrail paktının, İsrail'in Kafkasya ve özellikle Azerbaycan'a girişini sağlayacağını düşünmüştü (Roger, 2000:116). Başbakan Netanyahu'nun, 29 Ağustos 1997'de, Doğu Asya'dan bir seyahatinden dönerken, Bakü'yü ziyaret etmesiyle İran'ın endişeleri somutlaşmıştı. Netanyahu ve Aliyev, İsrail'in, yapımı tamamlandığı zaman Ceyhan boru hattı aracılığıyla Bakü'den petrol alması ihtimali üzerinde konuşmuşlardı (Olson, 2004:89).

İsrail, Azerbaycan ve dolayısıyla Türkiye arasındaki diyalog bu dönemde ister istemez İran'ı tedirgin etmişti. Ayrıca 1990'lı yıllarda Kürt sorunu bağlamında da, Türkiye ile İran'ın ilişkileri çok yakın olmamış, buna rağmen, zaman zaman bu iki ülke jeostratejik ve jeopolitik düzeyde işbirliğine girmek durumunda kalmışlardı. Haşimi Rafsancani, cumhurbaşkanı seçilmeden önce, kendi ekonomik gelişmeleri ile İran Körfezi'ndeki istikrar arasında bir bağ olduğunu ve komşularla olan barışçıl bir politikanın, bölgedeki bir çok sorunu İran lehine çözeceğine inanmıştı. Bu doğrultuda genel olarak bakıldığında, onun 8 yıllık cumhurbaşkanlığı süresince Tahran'ın, özellikle Türkiye ile olan ilişkileri ve Kürt sorununa yaklaşımı bağlamında bu politikayı benimsediği söylenebilir.

BÖLÜM 3: HATEMİ DÖNEMİ TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

1979 yılının Şubat ayına kadar monarşi ile yönetilen İran'da, halkın, yönetimin emperyalizme hizmet ettiği düşüncesiyle şah'a karşı ayaklanmasıyla, monarşi rejimi sona ermiş İran İslam Cumhuriyeti kurulmuştu. Ancak, kurulan yeni rejim, halkın devrimden beklentileri olan işsizlik, ekonomik buhran, yaşam koşulları, bireysel ve sosyal yaşamda özgürlük gibi sorunları çözmeye yetmemişti. Bu durum halkı rejim içinde yeni arayışlara yöneltmiş, yenilikçi ve reformcu kimliğiyle ön plana çıkan Seyid Muhammet Hatemi, 4 Ağustos 1997'de yapılan İran seçimlerinde büyük bir oy farkıyla Cumhurbaşkanı olmuşt (Yeşiltuna, 2000).

Bu seçim sonuçları, Türk kamuoyunda olumlu karşılanmış, İran'da liberal düşüncelerin öne çıkması sevindirici bir durum olarak değerlendirilmiştir. İran'ın artık geriye dönülemeyecek bir sürecin içerisine girdiği ve dış politika bakımından İran'la Batı dünyası arasında başlamış olan normalleşmenin ivme kazanacağı düşünülmüştü. Özellikle ABD ile İran ilişkileri alanında yeni bir devrin başlayabileceği belirtilmişti (Hürriyet, 22 Şubat 2000:13).

Ancak Cumhurbaşkanı Hatemi, devlet yönetimindeki iki başlılık sorunu nedeni ile, kendisini cumhurbaşkanlığına taşıyan halkın beklentilerine tam anlamıyla olumlu cevap verememiş, bunun sonucunda da, uluslararası ve bölgesel alanda ilişkileri beklenen olumlu düzeye taşıyamamıştır. Etrafında toplanan sivil toplumun, baskıcı rejime karşı mücadele vermesine rağmen, devletin çarkları, özellikle yargı, polis, ordu, radyo ve televizyon, yürütmeden sorumlu cumhurbaşkanının değil, Rehber-i Muazzam sıfatını taşıyan Hamaney'in ve mollaların elinde olduğu için (Türkmen, 1999:21) özellikle gençler ve kadınlar tarafından büyük destek gören bu değişim hareketi, çok fazla bir değişim yaratamamıştı. Temelinde, rehber denilen ruhani lider olgusunun var olduğu ve 12 kişilik üyesiyle birlikte seçilmişlerden oluşan bu sistemde, Cumhurbaşkanı Hatemi çok fazla söz hakkına sahip değildi. Bu kadro ordu, yargı ve devlet televizyonu gibi kurumları denetimine almanın yanı sıra, meclisin çıkardığı yasaları onama yetkisini de elinde bulunduruyordu (Yeşiltuna, 2000).

Bugün bile başında Ayetullah Ali Hamaney'in bulunduğu bu muhafızlar gurubunun büyük söz hakkına sahip olduğunu görmekteyiz. Bu nedenle Hatemi'nin başa

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın Değil

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın Değil

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın Değil

geçmesini sağlayan seçimler malesef halkın isteğini ifade etmekten öteye gidememiştir.

3.1. Hatemi Dönemi Siyasi İlişkiler

Hatemi dönemi dış politikasının temelinde, içeride reform, dışarıda barış anlayışı yer almaktaydı. Hatemi “medeniyetler arası diyalog” çağrısıyla bütün dünyada ilgi uyandırmış ve Humeyni’nin aksine toplumlar ve ekonomiler arasında “bağımlılığı” kabul etmiştir. İran dış politikası artık, İslamcı/ideolojik olarak tanımlanan çıkarların ve hedeflerin değil, ulusal çıkarların belirleyici olmaya başladığı, dış dünya ile çatışmacı söylemin terk edildiği bir politika haline gelmişti. Bu dönemde İran, Körfezdeki Arap komşularıyla ilişkilerini geliştirirken, Kafkasya ve Orta Asya’da yapıcı roller üstlenmiş, Avrupa ülkeleriyle ilişkilerini düzeltmiştir (Sinkaya, 2005:63). Hatemi, iç muhalefetten fırsat buldukça, İran dış politikasını; medeniyetler arası diyalog, komşularla iyi ilişkiler kurma, uluslararası örgütlerle işbirliği temelinde yönlendirmiş, Türkiye ile ilişkilerini de bu çerçevede yürütmeye çalışmıştır (Roy, 2001:173).

Reformcu bir lider olarak Hatemi’nin İran’da yönetimi devraldığı dönem, Türkiye’de İslami kimliği ile ön plana çıkan Refah-Yol hükümetinin, sancılı bir süreçten sonra tasfiye edildiği döneme rastlamaktadır. 1997’den 2002’ye kadar üç koalisyon hükümeti değişmiş, bu durum Türkiye’de siyasi istikrarsızlığa neden olmuş, dolayısıyla aktif bir dış politika takip edilmesini engellemiştir. Ancak yinede Türkiye’nin bu dönem dış politikasının, Türkiye-İran ilişkilerine yansımaları, gerek bölgesel, gerekse uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler sebebi ile, yaşanan ufak krizler dışında olumlu olmuştur. Özellikle İran’da reformcu Hatemi’nin başa geçmesi, Türkiye’de ki askeri ve siyasi çevrelerin İran’a bakışını değiştirmiş, İran’la ilişkilerin daha rasyonel bir düzeyde seyretmesini sağlamıştır.

1998’e gelindiğinde Abdullah Öcalan’ın Ekim ayında Suriye’den sınır dışı edilmesi, Şubat 1999’da yakalanması ve bunu takiben 29 Haziran’da ölüm cezasına çarptırılması, Türkiye’nin, terörizme verdiği destek ve PKK’ya verdiği sığınma izninden dolayı İran’ı daha çok hedef alacağına dair bir kanı ortaya çıkarmıştı. Ancak, her iki ülkenin de çakışan jeopolitik ve jeostratejik çıkarlarının olması, iki ülkenin birçok konuda işbirliği yapmalarını gerektirmiş, ne Ankara, ne de Tahran

Silinmiş: Bu doğrultuda, ¶

kendi değişken iç siyasetlerinin, aralarındaki güvenlik, ticaret, gaz ve petrol boru hattı görüşmelerini etkilemesini istemiştir.

Yine bu doğrultuda ilişkilerin yumuşaması sonucu, Sincan olayı sebebiyle kesilen diplomatik ilişkiler bir yıl aradan sonra 14 Mart 1998’de tekrar başlamış, Türk Dış İşleri Bakanı İsmail Cem 16 Mart 1998’de Doha, Katar’daki Dış İşleri bakanları toplantısına katılmış ve bu toplantıda İranlı meslektaşı Kemal Harrazi ile, PKK terörist hareketine karşı ortak hareket etme ve bu doğrultuda işbirliğinin bütün alanlarda geliştirilmesi kararı almışlardı (Hürriyet, 6 Mayıs 1998:7).

3.1.1. İç Siyasi Gelişmelerin Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi

Türkiye-İran ilişkilerini olumsuz etkilememekle birlikte, kısa süreli gerginliğe yol açan Merve Kavakçı olayı, Türkiye’deki “başörtü” meselesini tekrar gündeme getirmiştir. Nisan 1999’daki seçimlerde, FP’den milletvekili seçilerek meclise giren ve İslamcı bir kadın olan Merve Kavakçı, meclisteki yemin törenine başörtülü olarak katılmış ve olumsuz tepkilerle karşılaşmıştı. Türk kamuoyu İslam konulu her sorunda olduğu gibi bu konuyu da İran’la bağdaştırmış, hatta Başbakan Bülent Ecevit basına yaptığı açıklamada, İran’ın İdeolojisini Türkiye’ye ihraç etmeye çalıştığını ve Merve Kavakçıyı ayrılıkçı gruplar ile fundamentalist örgütlerin desteklediğini söylemişti (Akşam, 3 Mayıs 1999:15). Bu süreç içerisinde İran’da Merve Kavakçı’ya destek amaçlı yapılan küçük çaplı gösterilere, Türkiye Dışişleri Bakanlığı’nın tepkisi sert olmuştu. İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi bu tepkiler üzerine Ankara’ya “iki ülkenin gelişmekte olan ilişkilerine gölge düşürecek açıklamalar yapmaktan kaçınması” çağrısında bulunmuştu (Milliyet, 12 Mayıs 1999:18). Kavakçı’nın aynı zamanda Amerikan vatandaşlığına sahip olduğunun ortaya çıkması sonucu bu konu etkisini biraz yitirmiş, Bakanlar Kurulu kararıyla Türk vatandaşlığından çıkarılan Kavakçı, parlamentodaki koltuğunu kaybetmişti (HR-NET, 13 Mayıs 1999).

Yine bu dönemde İslami hareketlerin önüne geçmeye yönelik olarak, Ecevit hükümeti, Cumhurbaşkanı Sezer’e TSK ve polis yetkilileri tarafından İslamcı harekete ve Kürt milliyetçiliğine sempati duyan kamu çalışanlarını kapsayan 18 önlemin listelendiği bir kanun hükmünde kararname göndermiş, Cumhurbaşkanı Sezer ise kararnameyi imzalamamış, onun parlamento tarafından kabul edilen bir yasa olmadığını, bu nedenle anayasal kabul edilmeyeceğini ileri sürmüştü (Hürriyet,

- Biçimlendirilmiş:** Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk
- Biçimlendirilmiş:** Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk
- Biçimlendirilmiş:** Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk
- Biçimlendirilmiş:** Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk
- Biçimlendirilmiş:** Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk
- Biçimlendirilmiş:** Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk
- Biçimlendirilmiş:** Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk
- Biçimlendirilmiş:** Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk
- Biçimlendirilmiş:** Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk
- Biçimlendirilmiş:** Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk
- Silinmiş:** .

[23 Ağustos 2000](#):15) Hizbullah olaylarının da gündemde olduğu bu dönemde, İslami hareketlerden duyulan bu kaygı, Türk kamuoyunun sık sık İran'ı rejimini ihraç etmekle suçlamasına neden olmuştur.

Türk iç politikasında, İslami kesimin yönetimde ağırlığını hissettirmeye başlaması, Laikliğe yönelik bir tehdit gibi algılanıp, önüne geçilmesi gereken bir sorun olarak görülmüştür. İran'ın da İslami bir yönetime sahip olması, Türk bürokrasisinin onu her defasında bir iç politika aracı olarak kullanmasına ve İran'ın Türk kamuoyunun hedefi haline gelmesine neden olmuştur. Oysaki, İran'ın artık kendi rejimini ihraç etme gibi bir çabası yoktur. Öyle ki, [22 Haziran 2001](#)'de Anayasa [Mahkemesi](#), [Fazilet Partisini yasaklamış ve bu olay İran hükümeti ve basını tarafından yorumsuz bırakılmıştı. Tahran'ın Türkiye'deki en geniş İslamcı parti ve en büyük üçüncü politik partinin kapatılması karşısındaki sessizliği, 17 ay önce Refah Partisi'nin kapatılmasına karşı gösterdiği sessizlikten daha büyüktü. Haziran 2001'de İran, Türkiye'nin politik meselelerine medya aracılığıyla bile olsa katılmama yönünde stratejik bir karar verdiğini. Sincan günlerinin artık geçmişte kaldığını göstermiştir.](#)

Türkiye'nin İran'a karşı Hizbullah ile ilgili [iddiaları](#) sık sık [ileri sürdüğü](#) dönemde, Mayıs 2001'de [İran'da](#) gerçekleşen [seçimler](#)de, reform yanlısı [Hatemi](#)'nin [ezici bir üstünlükle tekrar Cumhurbaşkanı seçilmesi](#), halkın hala reform yanlısı bir yönetim isteğinin göstergesiydi. Tabi bu durumdan da anlaşılacağı üzere Türkiye'nin o dönemde İslami ideolojiyi ön plana çıkararak, İran'a karşı suçlamalarda bulunması çokta tutarlı bir davranış olarak değerlendirilemez.

[2001](#) yılının [ilk altı ayı boyunca](#) İran, [muhafazakarlar ve reformcular arasındaki iktidar mücadelesine sahne olmuş, Muhammet Hatemi'nin Mayıs'ta yeniden Cumhurbaşkanı seçilmesi, mücadeleyi daha da sertleştirmiştir. Ayrıca İran'ın kötü işleyen ekonomisi, Tahran'ı meşgul eden diğer bir konu idi. Ekonomik durgunluk dışında 2001'de İran ayrıca son yılların en kötü kuraklığı ile karşı karşıya kalmıştı.](#) Aynı şekilde, Türkiye'de de koalisyon hükümeti içerisinde sürekli iç çekişmeler yaşanmakta, bu durum Türkiye'nin iç ve dış politikasını zora sokmaktaydı. [Kısacası, 2001 yılı boyunca İranlı ve Türk politikacıları meşgul eden sorunlar genellikle hükümetlerinin ve partilerinin ayakta kalması idi \(Olson, 2004:107\).](#)

Biçimlendirilmiş: Normal, İki Yana
Yasla, Girinti: İlk satır: 0 cm, Sağ:
0.27 cm, Aralık Önce: 9 nk, Sonra: 6
nk, Satır aralığı: 1.5 satır

Daha sonraki süreçte Türkiye'nin iç siyasetinde meydana gelen gelişmeler, 3 Kasım 2002 seçimlerinde AKP hükümetinin, tek parti olarak iktidara gelmesi sonucunu doğurmuştu. AKP hükümetinin yönetimi devraldığı dönem, çözülmemiş dış politika sorunlarının olduğu bir dönemdi. Sorunlarla dolu bir dış politikanın mirasçısı olarak kendinden çok şeyler beklenen AKP'nin, beklentileri tam olarak karşılamamasına, özellikle sahip olduğu muhafazakar demokrasi ideolojisinin bugün, dış politika, demokratikleşme, haklar ve özgürlükler, kültürel çeşitlilik ve iyi yönetim alanlarında, performans düşüşüyle karşı karşıya olmasına rağmen, dış politikadaki başarılarını küçümsemek de doğru değildir (Keyman, 2006:14).

Bu doğrultuda Türkiye'nin, medeniyetler arası çatışmaya karşı medeniyetler arası diyalog söylemini gündeme getirmek konularında başarılı olduğu söylenebilir. Örneğin; Avrupa Birliği'ne biraz daha yaklaşmış, AB uyum yasaları çıkartılarak demokratikleşme yolunda önemli adımlar atılmıştır. Hükümet Kıbrıs sorununun Annan Planı çerçevesinde müzakere yoluyla çözülmesi için bir eğilim içine girmiş, stratejik ortaklığın sona ermesine rağmen ABD ile ilişkilerde önemli iyileşmeler kaydedilmişti. Türkiye, Irak'taki ihalelerde öncelikli ülkeler listesine girmişti. Suriye ile işbirliğini önemli ölçüde geliştirmiş, terörle mücadele konusunda diğer yabancı ülkelerle de işbirliğini ilerletmişti.

[AKP Hükümetinin](#), ılımlı İslam+muhafazakâr demokrasi modeli çerçevesinde belirlemeye çalıştığı bu dış politikasının, Türkiye-İran ilişkilerine yansımalarının olumlu olduğunu söylemek mümkündür. [İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin işbaşına gelmesinden sonra, dış politika alanında uygulamaya koyduğu diyalog ve gerginlikleri giderme politikası](#) ile AKP'nin medeniyetler arası diyalog söylemi çerçevesinde yürüttüğü politikalar birbiriyle uyum içerisindeydi. Ayrıca her iki hükümetinde ılımlı muhafazakar kimliklerini ön plana çıkarmaları, [özellikle Hatemi'nin son dönemlerinde, ilişkilerde büyük gelişmeler kaydedilmesine neden olmuştu.](#)

Özellikle [sınır güvenliği ve terörizmle mücadele konusunda iki ülkenin oluşturduğu ortak komite ve komisyonların çalıştırılmaya başlanması sonucu, bu alandaki sorunlar büyük ölçüde giderilmişti.](#) Uluslararası ve bölgesel alanda meydana gelen gelişmeler ise iki ülkeyi daha çok birbirine yaklaştırmış, ortak hareket alanlarını

arttırmıştır. Irak savaşı esnasında ABD'nin Türkiye ile yaptığı görüşmeler (Milliyet, Almanak 2001) İran kanadında endişe ile karşılanmış, İran'ın Ankara Büyükelçisi Firuz Devletabadi, basına yaptığı açıklamasında, ABD'nin Irak'a düzenleyeceği operasyon hakkında bir yandan ABD'yi uyarılmış, bir yandan da Türkiye-İran işbirliğinin bugün ve gelecekte, bölgenin belirleyici faktörü olabileceğini vurgulamıştı. İran Büyükelçisi, ABD'nin Irak'a girmesi halinde maddi ve siyasi maliyetini kolayca karşılayamayacağı bir sorunla karşı karşıya kalacağını söylemiş, ancak bununla birlikte Irak'ın silahsızlandırılması gerektiğini ve bölgede istikrarın sağlanması konusunda aynı görüşte olduğunu belirtmeyi de ihmal etmemişti. Ayrıca, ABD'nin Irak'ta uzun süre kalmasından, İran ile Türkiye'ye yeni bir "komşu" konumuna gelecek olmasından rahatsızlık duyulmuş ve İran Büyükelçisi, basına yaptığı açıklamada "biz komşuları severiz ama meşru olmaları koşuluyla" diyerek, bunu belirtmişti (Bila,2003a).

İlerleyen süreçte, ABD'nin Ortadoğu ve İran'a bakışı ile AB'nin bu sorunlara bakışının farklılık arz etmesi ve Türkiye'nin de, özellikle AKP hükümeti'nin dış politikası çerçevesinde, AB ile ortak hareket etmesi, İran'la olan ilişkilerine de yansımıştır. Bu doğrultuda, ABD'nin güç kullanmaya yönelik politikaları değil de, AB'nin daha uzlaşmacı ve diplomatik işbirliğini benimseyen politikaları çerçevesinde hareket edilmiştir.

3.1.2. Cumhurbaşkanı Sezer'in İran Ziyareti

Türkiye, tüm komşularının hem kendisiyle hem de birbirleriyle dostluk ilişkileri kurarak tüm bölgenin refah ve güvene kavuşmasını istemekte, bu çerçevede stratejik önemi fazla ve bölgesel bir güç olan İran'la da ilişkilerini mümkün olan en üst düzeye getirmek istemektedir. Bu doğrultuda, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, 17 Haziran 2002 yılında İran'a bir ziyaret gerçekleştirmiş, bu ziyaret, Türkiye ve İran'ın gündemine oturmuştu. Verilen mesajlar, atılan adımlar ve kurulan sıcak diyalog Türk-İran ilişkileri için "yeni bir dönem"in başlangıcına işaret ediyordu. Sezer'in İran ziyaretinin en önemli sonucu iki Cumhurbaşkanı arasında sıcak bir diyalogun başlaması olmuştur. Sezer'in, "iç kamuoyundaki yüksek prestiji" burada çok etkili olmuştur. Hatemi, Türkiye'nin en hassas olduğu konuda, teröre karşı mücadelede çok

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

net mesajlar vermiş, daha önce tabu olan bazı konular rahatça konuşulmuştur (Küçükaya, 2002a).

11 Eylül saldırılarının ardından tüm dünyada güvenlik endişelerinin tırmandığı ve terörizme karşı uluslararası işbirliği öneminin arttığı bir döneme girilmiştir. Bu konjonktür içinde, Türkiye ile İran arasında özellikle terörizme karşı mücadele etmek üzere kurulan ortak güvenlik mekanizmalarının önemi bir kat daha artmıştır. Sezer, yaptığı bu ziyaret sırasında, "Türkiye'nin, diğer komşularıyla olduğu gibi İran ile de karşılıklı olarak içişlerine karışmama temelinde, ticari, ekonomik ve siyasi ilişkileri ilerletme konusunda kararlı olduğunu", dile getirmiş, İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi de, "güvenliğe muhtaç iki uygar ülke olarak içişlerine karışmama ve karşılıklı saygı temelinde ilişki talep ettiklerini" söylemiştir. Ayrıca Sezer ve Hatemi, görüşmelerde ikili ilişkilerin yanı sıra Irak, Afganistan, terörizm ve ticari ilişkileri ele almışlar, "Irak'ın toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi" gerektiği konusunda aynı görüşü paylaştıklarını vurgulamışlardır. Her iki Cumhurbaşkanı da BM Güvenlik Konseyi kararlarının gereğinin Irak tarafından yerine getirilmesi ve böylelikle Irak halkının sıkıntılarının biran önce sona ermesini temenni etmişlerdir. İki Cumhurbaşkanı ayrıca, Afganistan ve Orta Doğu'daki gelişmeler üzerinde fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Ayrıca bilim ve kültür alanında da Cumhurbaşkanı Sezer'in ziyareti olumlu sonuçlar doğurmuş, İran ile ilişkilerimizin kültürel boyutunun geliştirilmesi çabalarının bir ürünü olan, Allame-i Tabatabai Üniversitesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı bölümü kurulması fikri, Cumhurbaşkanımızın ziyareti sırasında yapılan açılış töreniyle hayata geçirilmiştir. 1959 tarihli Kültür Anlaşması kapsamında 2001 yılında imzalanan Kültür Değişim Programı gereğince açılan bölüm, Türkiye'de halen dört üniversitede eğitim vermekte olan Fars Dili ve Edebiyatı bölümleriyle birlikte iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin geliştirilmesine önemli katkı sağlayacaktır. Tahran Terbiyeti Müderris Üniversitesi'nden akademisyenler Kasım ayında Türkiye'de çeşitli üniversiteleri, Türk öğrenci ve öğretim üyelerinden oluşan 20 kişilik bir heyet de, Temmuz ayında başkent Tahran, Tebriz, Meşhed ve İsfahan kentlerinde bilimsel ve akademik merkezleri ziyaret etmişti (<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz>).

Biçimlendirilmiş: Normal, İki Yana Yasla, Girinti: İlk satır: 0 cm, Sağ: 0.27 cm, Aralık Önce: 9 nk, Sonra: 6 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

[Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in İran ziyaretini yorumlayan, İran'ın eski Ankara büyükelçisi, Muhammed Hüseyin Lavasani, Hatemi'nin yumuşama politikasının iki ülke ilişkilerindeki gerginlikleri azaltmakla kalmadığını, aynı zamanda iki ülke yetkilileri arasında da bir güven ortamı oluşturduğunu](#) söylemişti. Ayrıca [böyle bir ortamda Türkiye Cumhurbaşkanının İran ziyaretinin, iki ülke ilişkilerinde ileriye dönük yeni fırsatlar ve işbirliği olanakları yaratması açısından faydalı](#) olduğunu dile getirmişti (Hürriyet, Almanak 2002).

3.2. Hatemi Dönemi Güvenlik İlişkileri

Hatemi dönemine kadar her iki ülke ilişkilerini belirleyen öncelikli unsur ideoloji iken, Hatemi sonrasında değişen uluslararası ve bölgesel dengeler nedeni ile ilişkilerde rasyonalite göz önüne alınarak, önceliği güvenlik unsuru almıştır. Bu doğrultuda, Türkiye-İran arasındaki güvenlik ilişkilerini etkileyen önemli olaylar arasında; Türkiye'nin bazı dönemlerde yüksek sesle gündeme getirdiği, İran'ın PKK ve Hizbullah terör örgütlerini desteklediğine dair iddialarını ve İran'ın bunu reddini, ayrıca 11 Eylül sonrası uluslararası ve bölgesel alanda meydana gelen değişikliklerin ilişkilere yansımaları sayabiliriz.

3.2.1. [PKK'nın İki Ülke İlişkilerine Etkisi](#)

Türkiye ile İran arasında önemli sorunlardan biri olan ve iki ülke arasında büyük tartışmalara sebep olan PKK konusu, Türkiye'nin, İran'ın PKK'yı desteklediğine yönelik suçlamaları karşısında, İran'ın bunu reddetmesi çerçevesinde şekillenmiştir. Bu hususta Türk basınında çıkan haberlerde, üst düzey Türk yetkililerin yaptıkları açıklamalar hep bu yönde olmuştur. Karşılıklı yapılan açıklamalar doğrultusunda konuyu inceleyecek olursak:

[PKK'ya yönelik yeni güvenlik anlaşmalarına rağmen](#), bu konuda yaşanan bazı olumsuz gelişmeler akabinde, [Türkiye İran'ı uyardı](#) devam etmiştir. Emniyetin [yayınladığı bir rapora göre İran Haber Alma Teşkilatının başkanı olan Ali Fallahiyan, PKK, Hizbullah, Hamas ve İslami Cihad örgütleri tarafından düzenlenen toplantıya katılmıştı. Ayrıca raporda İran'ın silah ve uyuşturucu kaçakçılığına yardımcı olarak terörist eylemleri desteklediği ve PKK terörist örgütüne çalışma kampları, kalacak yer, silah, sağlık ve lojistik destek sağladığı belirtilmiştir \(Cumhuriyet, 12 Mayıs](#)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: İki Yana Yasla, Girinti: İlk satır: 0 cm, Sağ: 0.27 cm, Aralık Önce: 9 nk, Sonra: 6 nk, Satır aralığı: 1.5 satır

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

1999:15). TSK, İran'ın, Osman Öcalan ve birkaç diğer PKK komutanına onay verdiği açıklamış, Türk medyası, İran'da eğitim aldıklarını itiraf eden birkaç PKK'lı gerillanın hikayesini yayınlamıştı, 22 Mayıs 1999'da, İran basını bu iddialara cevap vermiş, Türk sınırındaki askerlerin, Türkiye'ye girmeye çalışan 45 İranlı'dan 9'unu öldürdüğünü ve cesetlerini sınır çitlerine yakın bir yere attıklarını iddia etmişti, Van valisi Necmettin Kalkan ise sınırdan geçmeye çalışanların, TSK ile PKK arasındaki çatışmaların ortasında kalanlar olduğunu belirtmişti (Olson, 2004:54). 27 Haziran'da Türk basını, İran'ın para ödediği PKK gerillalarının, İslam Cumhuriyeti'ne muhalefet eden KHDP'nin (Kürdistan Halkı Devrim Partisi) sekiz üyesini öldürdüğünü ileri sürmüştü (Hürriyet, 27 Haziran 1999:16).

Silinmiş: dı.

Silinmiş: dı.

Silinmiş: ti.

Silinmiş: ¶

¶

¶

¶

Silinmiş: PKK'ya yönelik yeni güvenlik anlaşmalarına rağmen, Türkiye yine de, şartlar el verdiğinde İran'ı eleştirmeye devam etmiştir.

28 Temmuz 1999'da ise Türk basını, Türk istihbarat servislerinin, İran'ın Türkiye'yle olan sınır bölgelerinde, canlı bomba eğitimi de veren, çok sayıda teröristin üslendiği 10 PKK kampının saptadığını bildirmişti. Bu kamplarda eğitilen, biri İran uyruklu dört canlı bombanın Hakkari ve Van'da gerçekleştirdiği eylemlerde 17 asker, 10 sivil yaralanmıştı (Milliyet, 28 Temmuz 1999).

Bütün bu karşılıklı iddialar her iki ülkenin ticaretini de olumsuz etkilemiş, Türk Hava Kuvvetleri'ne bağlı F-16 savaş uçaklarının, İran topraklarını vurduğu iddiaları ve sınırı geçen iki Türk askerinin tutuklanması üzerine gerginleşen Türk-İran ilişkileri, sınır kapılarını ve bu kapılardan yapılan sınır ticaretini vurmuştu. Hakkari'nin Yüksekova ilçesine bağlı Esendere ile Ağrı'nın Doğu Beyazıt ilçesine bağlı Gürbulak Sınır kapılarında giriş çıkışlar azalmış, mazot ticaretinde aksamalar başlamış, sınır ticareti yapılan kapılarda ticaret yapmaya giden Türk tüccarlar, İran güvenlik güçlerinin kendilerini İranlı tüccarlarla görüştürmediğini ileri sürmüştü (Milliyet, 29 Temmuz 1999).

Silinmiş: İran sınırına giren PKK teröristlerinin peşine düşen

Bu olay neticesinde İran, Türkiye'yi kendi sınırlarına kasten saldırmakla suçlamış, Dış işleri yetkilileri bu durum karşısında kendilerinin misilleme yapma haklarının olduğunu, Türkiye tazminat ödeyinceye kadar da, yakaladıkları iki Türk askerini serbest bırakmayacaklarını bildirmişlerdi. Türkiye, İran'ın, "Türkiye'nin İran'ı işgal ettiği suçlaması" da dahil bütün iddialarını reddetmişti. Ecevit işgal ile ilgili suçlamaya "eğer İran'ı işgal etmeye niyetimiz olsaydı, bunu iki askerle yapmazdık" ifadesiyle cevap vermişti. İran'ın bu suçlamalarına Türkiye'nin Genel Kurmay

Biçimlendirilmiş: Girinti: İlk satır: 0 cm, Sağ: 0.27 cm, Aralık Önce: 9 nk, Sonra: 6 nk, Satır aralığı: 1.5 satır

Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu ise, “Türkiye, İran’daki toprakları bombalamamıştır; aksine bombalama Irak’ta gerçekleşmiştir; üstelik, Türk pilotlarının bir hedefi şaşırımları mümkün değildir, çünkü bütün saldırılar bilgisayarda belirleniyor. Hata yapmak olanaksızdır” sözleriyle yanıt vermişti. Kıvrıkoğlu, bombalanan alanın bir PKK üssü olduğunu, vurulmuş olan İran askerlerinin bombalamanın yapıldığı Irak bölgesine girmiş olabileceğini ve bombalamaya yakalanmış olabileceğini belirtmişti. Ayrıca Kıvrıkoğlu, 1639’dan bu yana arada hiç savaş olmamasına rağmen hiçbir zaman güçlü bir Türkiye istemeyen İran’ın, bu suçlamaları yaparak Türkiye’yi saldırgan bir ülke olarak tasvir etmeye çalıştığını ve Türkiye’yi yıpratmak istediğini belirtmişti (Hürriyet, 20 Temmuz 1999:16).

1 Ağustos’ta, her iki ülke, bombalanmış alanlara geniş bir askeri delegasyon gönderdiler. Her iki ülke de, sorunu daha da uzatmanın ülke çıkarlarına uygun olmadığını fark etmişti. Türkiye, bombalarının kazara İran topraklarını vurmuş olabileceğini kabul etmiş, İran da bombalamanın bir kaza olduğuna ikna olmuştu. 9 Ağustos’ta İran, yakaladığı iki Türk askerini Türkiye’ye iade etmiş, 10 Ağustos’ta, Ankara’ya gelen İran delegasyonunun başkanı olan İran İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Golam Hüseyin Bolandijan, “Bütün dünyanın, Türk-İran ilişkilerinin geliştiğini bilmesini istediğini ve söz konusu sorunun kapandığını” belirtmişti. Bunun üzerine 11 Ağustos’ta Türkler ve İranlılar yeni bir sınır güvenlik antlaşması imzalamışlardı. Bombalama olayının halledilmesinden bir hafta sonra, Türkiye’de çok yıkıcı bir deprem meydana gelmişti. 17-20.000 kişinin hayatını kaybettiği 17 Ağustos depremi, iki ülke arasındaki propaganda savaşını bir süreliğine ertelemiş olmasına rağmen (Olson, 2004:59) Türkiye’nin, İran’ın PKK’ya verdiği desteği sürdürdüğüne dair şüpheleri, bu iki ülke ilişkilerinde bir sorun olmaya devam etmişti. Eminzade’nin ziyaretinden birkaç hafta sonra, Genel Kurmay Başkanı Kıvrıkoğlu, İran’ın, Türkiye’ye söyledikleri ile yaptıklarının farklı olduğunu söyleyerek, İran’a karşı birkaç suçlamada bulunmuştu: 1)İran, PKK’nın Urmiya ve Ushnu bölgelerinde kamplar kurmasına izin verdi 2)İranlı yetkililer, hapisteki PKK liderinin kardeşi ve PKK güçlerinin komutanlarından biri olan Osman Öcalan ile görüşmeye devam etti 3)İran, PKK militanlarının İran-Irak sınırını geçmesine göz yumdu 4)İran, Ermenistan’dan PKK’ya silah akışını kolaylaştırmaya devam etti (Hürriyet, 5 Eylül 2000:17).

Türkiye'nin, İran'a yönelik bu suçlamaları devam ederken, Mart 2002 sonunda Türkiye, PKK'nın liderlerinden biri olan Cemal Bayık'ın İran'da olduğuna dair deliller bulunduğunu belirtmiş, İran ise bu suçlamaları reddetmişti. Ankara, bir terörist uğruna iki ülke ilişkilerini riske etmeye değmeyeceğini vurgulamış, eğer Bayık'ı teslim ederse bunun İran için, Amerika'nın "terörizme karşı açtığı savaşa" katılmak bağlamında önemli bir jest olacağını belirtmişti (Hürriyet, 8 Nisan 2002:14). Ancak, İran bu olay karşısında kendisinden beklenilen aksine bir tavır takınarak, bu konudaki haberlerin "hayal ürünü ve asılsız" olduğunu açıklamıştı. Hüseyin Lavasani, İran'ın her zaman için bu konuların takibini ciddiye aldığını, yakın zamanda İran sınırında İran güvenlik güçleri ile PKK arasında çatışmaların olduğunu, PKK'dan bir kişi öldüğünü İran'ın bunu Türkiye'ye hemen bildirdiğini, yakalananlardan bazılarını da gözaltına alıp Türkiye'ye iade ettiğini ifade ederek, İran'ın bu davranışının terörizm karşıtlığının bir göstergesi olduğunu belirtmişti (Radikal, 3 Nisan 2002:13).

Türkiye'nin Cemal Bayık üzerinde bu kadar durmasının sebebi PKK lideri Abdullah Öcalan'ın tutuklanmasının ardından, fiili lider konumuna geçmiş olmasıydı. PKK'yı kuran 18 kişi arasında yer alan ve son dönemde örgütün aldığı kararların birçoğunun mimarı olan Bayık, 1996'dan bu yana Kuzey Irak'taki kampların sorumluluğunu da yürütüyordu. Öcalan sonrası dönemde PKK'nın en büyük kamplarından birisinin İran'da olduğu, örgütün bu ülkede hastanesi bile bulunduğu kamuoyuna yansımıştı. Böbrek hastası olduğu duyumu alınan Bayık'ın da bu ülkede tedavi olmak istediği bilgisi dile getirilmişti (Milliyet, 4 Nisan 2002:16).

Basında çıkan haberlere göre İran'da bulunan Cemal Bayık, Halil Ataç ve 2 PKK'lının Türkiye'ye iade edilmemesi için terör örgütü PKK İran'ı tehdit etmişti. PKK, İran sorumlusu Rıza Altun aracılığıyla gönderdiği mesajda Bayık'ın iadesi durumunda, örgütün İran aleyhine faaliyete başlayacağı uyarısında bulunmuş, isterirse İran'da bulunan Kürtleri Tahran aleyhinde örgütleyebilecekleri konusunda İran'ı tehdit etmişti. Ayrıca istihbarat örgütü Savama, Devrim Muhafızları ve Ayetullahların da Bayık'ın iadesine karşı çıktığını bildirilmişti (Milliyet, 6 Mart 2002:13).

Biçimlendirilmiş: Girinti: İlk satır: 0 cm, Sağ: 0.27 cm, Aralık Önce: 9 nk, Sonra: 6 nk, Satır aralığı: 1.5 satır

Halkın oylarıyla seçilmiş, halka karşı sorumlu olan meşru Hatemi hükümeti, Türkiye ile iyi geçinmek, doğalgaz ticaretini geliştirerek ekonomik açılımlar yapmak adına teröristleri iade etmeyi İran'ın lehine bulurken, "İran derin devleti" bu teröristleri kirli işlerinde kullandığı için onları iade etmeme taraftarıydı. İran'daki durumun özelliği ise, iki ayrı meşruiyetin bulunmasıydı: Biri, halk iradesiyle, halkın katıldığı seçimlerle oluşmuş parlamento, hükümet ve Cumhurbaşkanlığı, yani İran'ın demokratik kurumlarıken diğeri, totaliter teokratik resmi ideolojiyi temsil eden kuruluşlardı: Dini liderlik, Velayet-i Fakih, Devrim Muhafızları, Devrim'in kendine göre oluşturduğu istihbarat ve "özel ordu". İran'da teröre, PKK'ya destek verenler de bu kurumlardaki unsurlardı (Akyol, 2002).

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi:
(Varsayılan) Times New Roman, 12
nk, Kalın Değil

İran, Türkiye'nin yakalanıp iade edilmesini istediği PKK'nın ikinci ismi Cemal Bayık'la ilgili ilk resmi yanıtını Ankara'ya göndermiş. Bayık'ın varlığı reddedilmezken, süren araştırma için ayrıntılı bilgi istenmiş, ilgili makamlarca yapılan araştırmaların henüz sonuçlanmadığı belirtilerek konu muallakta bırakılmıştır (Milliyet, 11 Mart 2002:14). Bayık olayı, İran'da olsun ya da olmasın Bayık'ın Türkiye'ye teslim edilmemesi ile sonuçlanmıştı. Bu olay, İran'da, hala meşru devletten ziyade, derin devletin söz hakkına sahip olduğu izlenimi bırakmıştı.

Türkiye'deki bazı medya gruplarının ve bazı kesimlerin, İran'ı sürekli olarak PKK'ya verdiği destekten dolayı suçlamalarına karşın, İran tarafı bu iddiaları sürekli reddetmekte ve İran'ın geniş bir ülke olması nedeni ile PKK'nın, İran üzerinden Türkiye'ye yönelik herhangi bir saldırısı varsa, bunun sebebinin o bölgeyi kontrol etmenin güçlüğünden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Devrim sonrasında komşularıyla ilişkilerini düzeltmeye çalışan İran'ın, Türkiye ile de arayı düzeltmek istediği göz önüne alınacak olursa, PKK'yı destekleyerek Türkiye'nin tepkisini çekmek istemeyeceği, bu doğrultuda İran'ın PKK'yı desteklediğine yönelik iddiaların sorgulanması gerektiğini söyleyebiliriz.

Ashında yukarıda yaşanan süreci Türkiye-İran güvenlik ilişkilerinin bir özeti olarak da değerlendirilebiliriz. Şöyle ki; Her iki ülke arasında güvenlik konusunda yaşanan gerginlik, askeri çevreler arasındaki iddialarla ya da medya vasıtasıyla başlayıp, kamuoyuna yansıyor gelişmiş, iki ülke çıkarlarını ön planda tutan üst düzey devlet yetkililerinin devreye girmesiyle son bulmuştur. Bu tür krizlerin, yapılan güvenlik

anlaşmalarına rağmen, üst düzey siyasi çevrelerde sona erdirilmesi, iki ülkenin güvenlik güçleri arasındaki iletişim eksikliğini aklı getirmektedir. Ayrıca üst düzey yetkililerin karşılıklı diyalogları arasındaki çelişkiler göz önüne alınacak olursa, öncelikle karşılıklı suçlamalarla başlayan iddialar, bir süre sonra, her iki ülkenin de çıkarları gereği zorunlu işbirliği nedeniyle diplomasiyi ön plana çıkartmaları ve daha rasyonel politikalar takip etmeleri ile sonuçlanmaktadır.

3.2.2. Hizbullah Meselesinin Türkiye ve İran Arasında Yarattığı Gerginlik

Türkiye-İran ilişkilerine olumsuz yansıyan bir diğer gelişme, Türkiye'nin, 1990'lı yıllar boyunca ve 2000 yılının başında işlenen aydın cinayetlerinin arkasında, İslamcı Hizbullah örgütünün yer aldığına ve bu örgütün İran tarafından desteklediğine dair iddialarda bulunmasıdır. Bu dönemde, bu konu iki ülke ilişkilerini fazlasıyla meşgul etmiş ve Türk medyası bu konuda bir çok haber yayınlamıştı. Bu iddialara göre, [Türkiye'nin tanınmış profesörlerinden ve Kemalizm'e bağlı gazetecilerinden biri olan Ahmet Taner Kışlalı, İran'da eğitim aldığı iddia edilen 92 Hizbullah üyesinin yakalanmasından bir gün sonra 21 Ekim'de arabasına konulan bir bomba sonucu öldürülmüştü. Bunun üzerine, basında Tahran'ın yalnız PKK'yı değil, 1990'lar boyunca Güneydoğu'da bağımsız bir Kürt-İslam devleti kurmayı amaçlayan İslamcı Hizbullah örgütünü de desteklediğine dair haberler yayınlanmıştı \(Olson, 2004:60\). Bu olay esnasında Türkiye'de bulunan İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi ise basında çıkan bu iddialara yönelik olarak İran'ın bu suikaste karıştığına yönelik olarak yapılan suçlamaları reddetmiştir.](#)

[Buna rağmen bu tür iddialar kamuoyunun gündemini meşgul etmeye devam etmiş, Eski Genel Kurmay Başkanı ve eski Cumhurbaşkanı Kenan Evren basına yaptığı açıklamada, Hizbullah'ın İran'ın işi olduğunu belirtmiş ve "İran, bizim için her zaman bir sorun teşkil etti ve Türkiye'ye asla yardım etmedi. Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren, bize karşı oldu. Hizbullah büyüdü ve 1980'lerde politik bir tehdit haline geldi. Politikacıları bu tehlikeye karşı uyardım fakat onlar alacakları oyları düşündüler ve bu nedenle Hizbullah da, diğer sorunlar gibi, büyüdü" demıştır \(Hürriyet, 24 Ocak 2000:16\).](#)

[Olağanüstü Hal Bölge Valisi Gökhan Aydın ise, Hizbullah'ı, yaptıkları gerilla saldırıları ve düzenledikleri suikastlar dışında, İran için ajanlık yapmakla da](#)

Biçimlendirilmiş: Girinti: İlk satır: 0 cm, Sağ: 0.27 cm, Aralık Önce: 9 nk, Sonra: 6 nk, Satır aralığı: 1.5 satır

suçlamış, Hizbullah'ın taktikleri, operasyonları ve metotlarının İran'dakilere benzediğini ve Hizbullah'ın, Türkiye'de İran'dakine benzer İslami bir rejim kurmak istediğini ileri sürmüştür. Bu iddiayı destekleme yönünde, Ankara Emniyet Müdürü Kemal İskender yaptığı açıklamada Ankara'daki operasyonlardan Hizbullah liderlerinin sorumlu olduğunu ve ele geçirilen silahların ve aldıkları eğitimin bu kişilerin İran'la bağlantısı olduğunu ortaya koyduğunu belirtmiş, bu kişilerin askeri ve teorik eğitimler için İran'a gittiğini, İran Gizli Servisinin de bu işin içinde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İskender, Hizbullah'ın Uğur Mumcu suikastına da karıştığını iddia etmiştir (Hürriyet, 21 Ocak 2000:16).

Mayıs 2000 başında, Hizbullah'a karşı yapılan polis operasyonları neticesinde bir çok hücre evi açığa çıkarılmış, İstanbul Beykoz'da Hizbullah'ın villasına yapılan baskında, villada bulunan belgeler ve bilgiler üzerine Türkiye'nin dört bir yanında mezar evler açılmaya başlanmış, bu arada Hizbullah liderlerinin İran'da çekilmiş fotoğrafları, oradan alınmış kimlik kartları vs. basına sızdırılmıştı. Türk medyası, 17 ünlü Türk gazetecinin, politikacının, profesörlerin ve diğer kişilerin katillerinin tutuklandığını açıklamış, tutuklananlar, Pasdara'nın (İran Devrim Muhafızları) bir uzantısı olan Kudüs Mücahidin Örgütü'ndeki İran istihbarat ajanları tarafından destek ve eğitim aldıklarını itiraf etmişlerdi. Bu açıklamalar, İran-Türkiye ilişkilerinde önemli bir krize neden olmuştu. İşte bu ortamda yapılan 20 Nisan 2000 tarihli Milli Güvenlik Kurulu Toplantısında İçişleri Bakanı Sadettin Tantan İran'a karşı mutlaka yaptırım uygulanması gerektiği fikrini savunmuştu. Tantan'a göre İran'a, Suriye'ye yapılan benzeri bir baskı uygulanabilir, bu ülke vatandaşlarına vize konabilir, ambargo benzeri eylemlere girişilebilirdi (Berkan, 2000).

Bu toplantıda Hizbullah ve Umut operasyonlarında İranlı ajanların bağlantılarının kanıtlanmış olması da göz önüne alınarak, İran'a yönelik 6 maddelik sert yaptırımlar paketi gündeme gelmiş, bu söz konusu paketin içinde şu kararlar yer almıştı (Zaman, 19 Ağustos 2000:18):

1-İran'ın rejimi ihraç çabalarına yardımcı olmak amacıyla düzenlediği eğitim faaliyetlerine Türkiye'den katılımın önlenmesi.

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın Değil

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın Değil

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın Değil

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın Değil

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın Değil

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın Değil

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın Değil

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın Değil

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın Değil

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Normal, İki Yana Yasla, Girinti: İlk satır: 0 cm, Sağ: 0.27 cm, Aralık Önce: 9 nk, Sonra: 6 nk, Satır aralığı: 1.5 satır

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

2-İran'ın radyo-TV ve basın Türkiye'deki rejimi ve Atatürk devrimlerini hedef alan yayınlarına İran'daki mevcut rejimi ve uygulamalarını hedef alan yayınlarla karşılık verilmesi.

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

3-Türkiye'deki İran temsilciliklerine personel kotası getirilmesi.

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

4-İran'ın Türkiye'deki misyonlarına bağlı şekilde çalışan, yan kuruluşların faaliyetlerinin kontrol altına alınması ve gereğinde durdurulması.

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

5-Uluslararası platformlarda İran'a siyasi destek verilmemesi.

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

6-Vize rejiminin değiştirilmesi ve İran vatandaşlarına vize uygulanması.

MGK'yı bu denli sert kararlar almaya sevk eden sebep, İranlı diplomatların, diplomatik dokunamazlıklarını, terör için zırh olarak kullanmış olmalarına yönelik şüphelerdir. Umut operasyonu sonucunda açıklanan resmi belgelere göre, İran gizli servisi SAVAMA mensubu, İranlı diplomatlar Muhsin Karger Azad ve Muhammad Rıza Behruzmaneş deşifre edilmişti.

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Bu iddialar doğrultusunda, İran'a en sert eleştiri Başbakan Bülent Ecevit'ten gelmişti. Ahmet Necdet Sezer'in yeni cumhurbaşkanı olarak göreve başladığı 17 Mayıs 2000'de Ecevit, yaptığı basın toplantısında, "İran'ın yıllardır ayrılıkçı gruplara destek verdiğini ve hala devrimi ihraç etmeye çalıştığını; Türkiye'deki ayrılıkçı terörizme katkıda bulunanlara kollarını açmanın ise Türkiye'nin iç işlerine müdahale anlamına geleceğini" belirtmiş ayrıca Ecevit, "Türkiye'deki bazı ayrılıkçı teröristlerin ve kökten dinci örgütlerin, İran'ın ev sahipliğinden faydalandıklarını ve İran'ın devrimi ihraç çabalarını kendi menfaatleri için kullandıklarını" söylemişti (Hürriyet, 17 Mayıs 2000:15). Tabii Ecevit'in bu sert eleştirilerinin arkasında o dönem Türkiye iç siyasetinde meydana gelen gelişmelerin de etkisi yatmaktadır. 1990'ların sonunda ve 2000'in başında Türkiye'de, İslami eğilimlerin artması, laikliğin tehlikeye düştüğü izlenimini uyandırarak mücadele edilmesi gereken bir sorun olarak görülmüş ve bu iç siyasi gerilimin dış politikaya yansımaları da İran'ın, Hizbullah'ın destekçisi olduğu ve rejim ihracı peşinde olduğu şeklinde olmuştur. Kaldı ki İran, kendi rejimini ihraç etmeye çalışmanın, İran için bir getirisi olmadığı sonucuna uzun süre önce varmış, rejim ihracı söylemi İran içinde meşruluğunu yitirmişti. Hatemi dönemi sonrasında, dış politikasını medeniyetler arası diyalog ve komşularla iyi ilişkiler kurma

çerçevesinde şekillendiren İran'ın, o dönemde böyle bir söylemle hareket ettiğini ileri sürmek sorgulanması gereken bir konudur.

[Tahran, Ecevit'in](#) bu iddialarını karşısında sert bir tepki göstermiş, [18 Mayıs 2000'de İran Dış İşleri Bakanı Kemal Harrazi, Ecevit'in yorumlarının, İran'ın iç işlerine kabul edilemeyecek bir müdahale olduğunu söylemişti. Diğer taraftan bakan, "Türkiye'de giderek büyüyen İslamcı eğilimlerin, İran'daki İslamcı devrim ile hiçbir ilgisi olmadığını; Ecevit'in Siyonist çevrelerin baskısına boyun eğmemesi gerektiğini; bazı Türk resmi kurumları tarafından sunulan belgelerin, Türk istihbarat sisteminin uydurması olduğunu" ileri sürmüştü \(Olson, 2004:67\).](#) Harrazi'nin bu açıklamasına rağmen, [Diyarbakır'da olağanüstü bölge valisi Gaffar Okan'ın Hizbullah üyeleri tarafından suikast sonucu öldürüldüğüne dair haberlerin ortaya çıkışı ile birlikte, Türk medyası suikastın arkasında İran'ın olduğunu iddia etmiş, Okkan'ın katilleri yakalanıncaya kadar, olaydan birkaç ay sonraki dönemde medyada bu tür haberler yer almaya devam etmişti \(Hürriyet, 27 Ocak 2001:16\).](#)

Biçimlendirilmiş: Girinti: İlk satır: 0 cm, Sağ: 0.27 cm, Aralık Önce: 9 nk, Sonra: 6 nk, Satır aralığı: 1.5 satır

Tabi bu iddialar iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilemiş, [Tahran'a yaklaşık üç ay önce verilen Hizbullah dosyasının ardından alınan MGK kararları ile Türk-İran ilişkileri güven bunalımı yaşayarak kopma noktasına gelmişti.](#) İlişkileri düzeltmeye yönelik olarak, [İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Muhsin Eminzade Ankara'ya gelmiş, açık ve net bir şekilde İran'ın Hizbullahla hiçbir ilgisinin olmadığını söylemişti \(Hürriyet, 23 Ağustos 2000:20\).](#)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

İran'a yönelik bütün bu suçlayıcı iddiaların yanında, olayları farklı bir boyutta ele alarak inceleyen bazı medya grupları, Kemal Harrazi'nin görüşlerini destekleyen haberler de yayınlamışlar, Hizbullah'ın İran'ın aksine, Türkiye'nin kendi içindeki bazı kurumlarından destek aldığını ileri sürmüşlerdir. Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Faruk Cömert, Devletin Hizbullah'ı kullandığına yönelik iddiada bulunarak, bir gazeteyle Hizbullah ile ilgili yaptığı açıklamada: "Ben Körfez Savaşı'nda da sonrasında da oradaydım. Daha o zaman Hizbullah konusunda uyarı yapmıştım. Çiller zamanında valiye söylemiştim. Sanıyorum Muzaffer Ecemiş'ti valimiz ve daha sonra içişleri müsteşarı da oldu. Bu Hizbullah olaylarıyla ilgili olarak, PKK'ya karşı kullanıldığı söyleniyordu. O zaman bunun yanlış olduğunu belirttim. Devlet başka güç kullanmaz, kendi gücünü kullanır, demiştim. Şimdi Batman'daki olaylarda bunlar

mı var, PKK mı tam izleyemedim” demişti. Bu iddiaya, Susurluk raporunda ismi JİTEM’in (Jandarma İstihbarat Teşkilatı Merkezi) kurucusu olarak geçen Binbaşı Ahmet Cem Ersever’in avukatı Emin Emir’den destek gelmişti. Emin Emir, Zaman Gazetesine yaptığı açıklamada, öldürülen müvekkili Cem Ersever’in, Hizbullah lideri Hüseyin Velioğlu’ndan çok iyi istihbarat aldığını söylemiş, Ersever’in o dönem “Düşmanımın düşmanı dostumdur” ilkesiyle hareket ettiğini belirtmişti. Emir’in açıklamaları, devlet tarafından varlığı hiçbir zaman resmi olarak kabul edilmeyen JİTEM’in Hizbullah’a bakışını da ortaya koymaktaydı (Zaman, 5 Eylül 2005:13).

Devletin Hizbullah’ı desteklediğine yönelik olarak ortaya atılan iddiaların bir başkası ise ülke çapında yaklaşık 2 bin faili meçhul davasını izleyen parlamento alt komisyonu eski başkanı Said Avundukoğlu’ndan gelmişti. Hizbullah ile güvenlik güçleri arasında işbirliği yapıldığını öne süren Avundukoğlu’na göre, Batman’da jandarma alayı yakınlarında Hizbullah’a ait bir eğitim kampı bulunuyordu. Bundan dolayı jandarma, Hizbullah militanlarını korumak ve eğitmekle suçlanan ve JİTEM olarak bilinen istihbarat kanadı ile söz konusu iddiaların hedefi olmuştu (BYEGM, 1 Mart 2000).

Tüm bunlara rağmen, her iki ülke de ilişkilerin kopma noktasına gelmesini istememiştir. Bunun için, Dışişleri Bakanlığı, İran ile ilişkilerin olumlu bir zemine çekilerek yeni bir sayfa açılması için harekete geçmişti. Bu doğrultuda, İran’a yönelik 6 maddelik sert yaptırımlar paketinin iki ülke içinde yararlı olmayacağını savunan Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’den destek istemiştir. MGK’nın hükümete tavsiye ettiği politika ile Dışişleri’nin izlemek istediği serinkanlı politika, birbiri ile çelişkili idi. Cem, bu önerilerin bir kısmının uygulanabileceğini, bir kısmının uygulanmasının ise Türkiye’nin çıkarlarını zedeleyebileceğini savunmuş, İran’a vize uygulanmasına karşı çıkarak, yaptırım maddelerinin verilen sözleri tutmayarak İran’ın teröre desteğini sürdürmesi halinde uygulanmasını istemiştir (Radikal, 29 Mayıs 2000:18).

Ne zaman İslam ile bağlantılı olduğu düşünülen bir olay gündeme gelse, İran bir çok politikacının ve gazetecinin gündemine oturmuştur. Yukarıda bahsedilen suikastlerde de İran, Hizbullah’ı desteklemek ve finanse etmekle suçlanmıştı. Oysaki yukarıda da değinildiği gibi aksi görüşlerde bulunmakta, Hizbullah’ın Türkiye’de ki bazı kesimlerden destek aldığı da iddia edilmekteydi. Buradan anlaşılacağı üzere,

Biçimlendirilmiş: Normal, İki Yana Yasla, Girinti: İlk satır: 0 cm, Aralık Önce: 9 nk, Sonra: 6 nk, Satır aralığı: 1.5 satır

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın Değil, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın Değil, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın Değil, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın Değil, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın Değil, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Türkiye'nin iç siyasetindeki olumsuzlukların da etkisiyle, olaylar karşısında kolaycılığa kaçılarak, medya vasıtasıyla suçlamaların sürekli olarak İran'a yüklenilmesi gibi bir durumla karşılaşmıştır.

3.2.3. Uluslararası ve Bölgesel Alanda Meydana Gelen Gelişmelerin Türkiye ve İran İlişkilerine etkisi

Hatemi sonrası dönemde, bölgesel ve uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler, Türkiye ve İran'ın birbirlerine yönelik güvenlik politikalarını belirleyen bir diğer unsurdur. Bölgede meydana gelen gelişmeler iki ülkeyi birbirlerine yaklaştırırken, kendi iç siyasi çekişmelerini bir kenara bırakarak, birbirlerine yönelik politikalarını, değişen konjonktür çerçevesinde güvenlik bağlamında ele almak zorunda bırakmıştır. Bu bağlamda her iki ülkenin birbirlerine yönelik güvenlik politikaları; 1998 Irak Krizi, Azerbaycan ve Hazar Denizinde meydana gelen gelişmeler, Türkiye-İsrail işbirliği, 11 Eylül sonrası uluslararası alanda meydana gelen değişimler, Irak Savaşında ABD'nin tutumunun ilişkilere etkisi ve İran'ın nükleer güç elde etme istemi çerçevesinde ele alınacaktır.

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk,
(Asya) Çince (PRC)

3.2.3.1. 1998 Irak Krizinin İlişkilere Etkisi

Şubat 1998'de Amerika'nın Irak'ı bombalama ihtimali ile ortaya çıkan Irak krizi, bölge genelindeki olumsuz etkisine rağmen, özelde Türkiye ve İran'ı birbirine yaklaştıran ve ortak çıkarlarını hatırlatan bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Bu kriz Ankara ve Tahran'ın Irak'ın parçalanabileceğine yönelik ortak korkularını arttırmıştı. Her iki ülke de Irak'ın toprak bütünlüğünden yanaydı, ancak Irak'ın toprak bütünlüğünden ne anladıkları ve bunun kimin tarafından bozulmasına karşı oldukları noktasında aralarında ayrılıklar vardı. Örneğin Irak'ın tamamında veya bir kısmında Şii devletinin kurulmasına İran'ın itirazı olacağı beklenmezken, bu durum Türkiye'nin ve ABD'nin karşı olduğu bir durumdu. Irak'ın parçalanmasını, bölge ülkelerinden Kuveyt ve Suudi Arabistan, güvenlik gerekçesiyle arzu etmekteyseler de, Irak'ın Şiilerin ayaklanması sonucu bölünmesinden esas İran'ın kazançlı çıkacak olması bu devletleri daha ciddi bir İran tehlikesiyle karşı karşıya bırakacaktı. ABD'nin uçuşa yasak bölgeyi 32. paralelden 33. paralele kaydırması göz önüne alınacak olursa, Irak'ta İran lehine bir gelişmenin ortaya çıkmasına izin vermeyeceği anlaşılmaktadır (Arı, 2004:463-470).

İrak'taki zayıflamanın kendi lehine bir zayıflama olmayacağını farkında olan İran, Kuzey'deki Kürtlerin kontrol edilmesini zorlaştırarak, PKK'nın Kuzey Irak'taki gücünü dolayısıyla da, Türkiye'nin Irak'taki askeri işbirliğini arttıracak bir gelişmeyi de, jeopolitik ve jeostratejik çıkarlarına zarar vereceği düşüncesiyle istemiyordu. Aynı zamanda Ankara da, Bağdat'taki rejimin çökmesi durumunda ABD ve İngiltere'nin burada bağımsız bir Kürt devleti kurmak isteyeceklerinden endişe duymuştu. İşte duyulan bu endişelerin neticesinde Dış işleri Bakanı İsmail Cem ve bazı Türk yetkilileri Irak krizi devam ederken İran'ı ziyaret etmişler ve bu konuda ortak tavır takınmanın yollarını aramışlardır. Şubat'taki Irak krizi ve onun muhtemel sonuçları, Tahran ve Ankara'nın birbirlerine yaklaşımları sonucunu doğurmuştu (Hürriyet, 4 Şubat 1998:20).

3.2.3.2 Türkiye-İsrail İşbirliğinin İlişkilere Etkisi

1990'lı yılların sonunda İsrail'in askeri gücünün genişlemesi ve Türkiye'deki istihbarat kapasitesinin artışı ayrıca İsrail'in Azerbaycan'daki istihbarat varlığı, İran'ın, giderek Kudüs-Ankara ekseninin hedefi haline geldiği yönünde yorumlara yol açmıştı.

İran'a göre, Türkiye-İsrail işbirliği, İsrail'in, İran sınırını kontrol altında tutmasını sağlıyor, Türkiye'nin güneydoğusunda güçlenen PKK'yı bastırmak için İran Kürtleri kullanılıyordu. Ayrıca MOSSAD, Türkiye'den İran hakkında bilgi alıyordu (Shahram, 2001:69).

İran'ın bu endişelerine rağmen Türkiye, 1990'lı yılların ilk yarısında uluslararası yapıda ve Ortadoğu'da meydana gelen değişikliklerle güvenlik kaygıları belirgin biçimde arttığı için, İsrail'le arasındaki etkileşimi, savunma alanında imzaladığı anlaşmalarla radikal biçimde artırma yoluna gitmiştir. Şubat 1996'da imzalanan "Askeri İşbirliği Çerçeve Anlaşması" ve Refahyol hükümeti döneminde imzalanan "Savunma İşbirliği Anlaşması" ile ilişkiler oldukça pekişmiştir. Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerini geliştirmesinin temelinde, Suriye ve İran'dan kendisine karşı yöneltildiğini düşündüğü güvenlik merkezli tehditler yer almaktaydı. Bu endişe Türkiye ve İsrail'i özellikle Netanyahu iktidarında yakınlaşmaya itmiştir (Kardaş, 2006:338).

O dönemde zaten İran'la gergin olan ilişkiler, Türkiye'nin İsrail'le yakınlaşmasıyla daha da belirgin hale gelmişti. Çünkü İsrail'in Türkiye ile kurmuş olduğu yakın ilişki

Biçimlendirilmiş: İki Yana Yasla,
Girinti: İlk satır: 0 cm, Aralık Önce: 9
nk, Sonra: 6 nk, Satır aralığı: 1.5
satır

onun İran'a karşı istihbarat ve savunma kabiliyetini artırması anlamına geliyordu. Tabii bu durum, İsrail'i her zaman için, kendisine ve bölgeye yönelik bir tehdit olarak gören İran'ı endişelendiriyordu.

İran'ın bu endişeleri, Türkiye ve İsrail arasındaki karşılıklı görüşme ve ziyaretlerin sıklaşmasıyla artmıştı. Ankara'ya 9 Temmuz'da bir günlük resmi ziyarette bulunan İsrail Savunma Bakanı Benjamin Ben Eliezer, İran'ın füze geliştirme planlarının sadece İsrail'i değil, ayrıca Türkiye'yi de tehdit etmeye başladığını ve bu füzelerin 2005'te hazır olacağını belirtmiştir. İsrail Savunma Bakanı, İran'ı tehdit gibi göstererek, İran'ın artan bu tehdidi doğrultusunda, Türkiye'nin ulusal füze savunma kalkanına duyduğu ihtiyacı da vurgulamış, İran'ın elindeki uzun menzilli füzelerine karşı, dünyada geliştirilen tek sistem olan Arrow füzesavar sistemlerini Türkiye ile ortak üretme teklifinde bulunmuştu (Milliyet, 10 Temmuz 2001:13).

İsrail'le kurulan bu stratejik ortaklık giderek artmaya başlamış, halihazırda deniz ve denizaltı güçlerinin %12'sini Türk üslerine yerleştirmiş olan İsrail'in hava bombalarının ve savaş uçaklarının %12'sininde tamamen Türkiye'ye yerleştirileceği duyurulmuş, ayrıca iki ülke, İsrail'in zırhlı birliklerinin bir kısmının Türkiye'de konuşlanması ve İsrail'in Chariot-3 tanklarının bir bölümünün Güneydoğu Anadolu'ya gönderilmesi konusunda anlaşmaya varmışlardı. Eğer Kürtler, Türk hükümetine karşı bir savaşa girerse, bu, onların hem İsrail, hem de Türk tanklarıyla karşı karşıya geleceği anlamına gelmekte idi. İsrail tanklarının Güneydoğu ve muhtemelen Doğu Anadolu bölgesine yerleştirilmesi, İsrail'in İran, Irak ve Azerbaycan'a yakın bir konumda yer almasını sağlamıştır. Ben Eliezer'in ziyareti sırasında Ankara'da bulunan Azerbaycan Meclis sözcüsü Murtuv Aleskerev, Bakü'nün, İsrail'in ve silahlarının Azerbaycan'daki varlığını olumlu karşılayacağını bildirmiş, Bakü'nün, İran, Rusya ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin güçlenmesinden rahatsızlık duyduğunu ve bu ittifakı karşılamak için Türkiye-Azerbaycan-İsrail ittifakının gerekli olduğunu belirtmişti. İran ise bu duruma tepki göstermiş, bu konuda duyduğu korku ve endişeyi gizlemeyerek, basın aracılığı ile İsrail'in amaçlarından birinin daha önce Azerbaycan'da istihbarat veya askeri üsler kurmak için yaptığı gibi, Türkiye'de de toprak satın almak olduğunu belirtmiş,

Biçimlendirilmiş: İki Yana Yasla,
Girinti: İlk satır: 0 cm, Sağ: 0.27 cm,
Aralık Önce: 9 nk, Sonra: 6 nk, Satır
aralığı: 1.5 satır

[Türkiye'nin İsrail'in Kuzey Irak'ta üsler kurmasına izin vermesinden korktuğunu dile getirmişti \(Olson, 2004:111\).](#)

Ayrıca Ocak 2000'de Türkiye'ye gelen [İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi, Türkiye'yi İsrail'le askeri anlaşmalar yaptığı için eleştirmiş ve Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devleti yaratmak planının arkasında İsrail'in olduğunu söylemiştir \(Hürriyet, 20 Ocak 2000:21\)](#). Bugün İsrail ve K. Irak'ın işbirliği yaptığına yönelik çıkan haberler Harrazi'nin 2000 yılında yaptığı bu açıklamayı doğrular nitelikteydi. İtalyan *La Stampa* gazetesi bu ilişkileri gündeme taşıdı. *La Stampa*'ya göre İsraili onlarca asker 'tarım uzmanı' ve 'mühendis' kimliği altında Iraklı Kürtleri eğitiyordu. Gazeteye göre İsraililer bölgeye Türkiye üzerinden geçiş yaptılar. Geçişin ardından 'Z Bölgesi' olarak kodlanmış gizli bir yere konuşlanan İsraililer burada Kürt gerillalara ağır askeri eğitim vermeye başladılar. Analizini İsrail'in *Yediot Ahronot* gazetesine dayandıran *La Stampa*'ya göre Kürtler ile ilk temasları sağlayan da Mossad'ın eski başkanı ve İşçi Partisi Milletvekili Dany Yaton'du (Laçiner, 2006).

Türk tarafından yapılan açıklamalar da İsrail-Kürt işbirliğinin olmasını muhtemel kılmaktaydı. Türk Dünyası Araştırma Vakfı tarafından Süleymaniye Kültür Merkezi'nde düzenlenen panele katılan emekli Orgeneral Edip Başer, ABD ve İsrail'in çıkarlarının, K. Irak'ta bir Kürt devleti oluşturulmasında kesiştiğini söylemişti. Başer ABD'nin bölgedeki çıkarlarıyla İsrail'in çıkarlarının birbiriyle örtüştüğüne dikkat çekerek, K. Irak'ta kurulacak olan bir Kürt devletinin en çok İsrail'in işine yarayacağını söylemişti (Olgun, 2006).

İran'ın, Türkiye-İsrail işbirliğinden duyduğu bu endişe, ilerleyen süreçte uluslararası yapının, 11 Eylül saldırıları sonrasında geçirmiş olduğu değişim ile hafiflemiştir. ABD'nin 11 Eylül sonrası uygulamaya koyduğu BOP (Büyük Ortadoğu Projesi) dahilinde uyguladığı politikalar ve Suriye ile İran'a yönelik izolasyon siyaseti, Türkiye ile İsrail arasındaki fikir ayrılığını tamamen ortaya koymuştur. İsrail'in BOP destekli revizyonizmi, Kuzey Irak'taki PKK varlığı ve daha genelde bölgede uygulamaya konan "Kürt kartı" ile birleşince Türkiye'nin İsrail'le gerçekleştirdiği ortak stratejik algılamalar önemli oranda azalmıştır. AKP iktidarıyla birlikte bölgede "çok boyutlu" bir dış politika izlemeye başlayan Türkiye, hem Irak savaşının olumsuz etkilerini azaltacak, hem de ekonomik yarar getirecek daha aktif bir siyaset

izlemeye başlamıştır. Bu doğrultuda Türkiye, ABD'nin Suriye ile İran'a yönelik İsrail destekli izolasyon politikalarına karşı çıkmakta hatta, bu ülkelerle sınırlıda olsa bir yakınlaşma, bu ülkelere yapılabilecek bir ABD müdahalesinin karşısında olma ve olası bir Kürt devletine karşı birlikte hareket etme temeline dayalı bir "savunmacı cephe" kurmaya çalışmıştır (Kardaş, 2006:347-348).

Uluslararası ve bölgesel alanda meydana gelen bu gelişmeler, yeni tehdit alanlarının ortaya çıkması sonucunu doğurmuş, bu durum Türkiye'yi İran'a yaklaştırırken, sorunlarını gidermesine yardımcı olabilecek İsrail merkezli dış politika araçlarından uzak kalmasına neden olmuştur.

3.2.3.3. Hazar Denizi ve Azeri Konularında Meydana Gelen Gelişmelerin İlişkilere Yansımaları

Soğuk Savaş sonrasında Orta Asya ve Kafkasya'da ortaya çıkan güç mücadelesinde, [Türkiye](#)'nin ABD tarafından yeni bağımsızlığını kazanan ülkelere model olarak gösterilmesi nedeniyle, İran Türkiye'yi kendisine rakip olarak görmüş, ancak daha sonra bölgeye Rusya'nın tekrar nüfuz etmesiyle iki ülke arasındaki rekabet, yerini işbirliğine bırakmıştı (Roy, 2001:174). Ancak buna rağmen iki ülke arasında, bölgede çıkan sorunlar nedeniyle zaman zaman gerginlikler yaşanmış, bu gerginliklere İran'dan olduğu kadar, Türkiye tarafından yapılan açıklamalar da sebebiyet vermiştir. Örneğin; [6 Şubat 2001](#)'de, [milliyetçi](#) bir kişiliği [olan](#) eski [İçişleri Bakanı Meral Akşener](#), basına yaptığı açıklamalarında, [Türkiye ile Azerbaycan'ın birleşmesi](#) gerektiğini savunmuştu ([Hürriyet](#), 6 Şubat 2001:15). [Akşener'in ifadeleri, İran tarafından çok soğuk bir şekilde karşılanmış buna rağmen, 12 Şubat'ta Tahran'a giden İsmail Cem, sıcak bir şekilde karşılanmıştı. İsmail Cem, konuşmalarını Güvenlik ve Ticaret konusu üzerinde yoğunlaştırarak:Güvenlik konusunda Ankara'nın, Tahran'ın hala PKK'yı ve muhtemelen Hizbullah'ı desteklediğinden ve İran hükümetinin, meclisin Ermeni soykırımı hakkında bir bildiri/kanun çıkarmasına izin verdiğinden şüphelendiğini belirtmişti. Ayrıca Cem, İran'ın, hala Ermenistan'ı ve onun Azerbaycan topraklarının %18-20'sini işgal etmesini desteklemesinden ve İran ile Rusya arasındaki yakın savunma ilişkilerinden rahatsızlık duyduğunu bildirmişti \(Milliyet,14 Şubat 2001:14\).](#) Bu noktada, Türkiye'nin İsrail ile yaptığı askeri ve savunma işbirliği anlaşmalarından da İran'ın rahatsızlık duyduğunu göz

Biçimlendirilmiş: Girinti: İlk satır: 0 cm, Sağ: 0.27 cm, Aralık Önce: 9 nk, Sonra: 6 nk, Satır aralığı: 1.5 satır

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın

önüne almak gerekiyor. O dönemde iki ülkenin de birbirine karşı duyduğu güvenlik kaygıları onları, birbirine zıt taraflar arasında yer almak durumunda bırakmış, sonuçta her iki ülkede askeri yöndeki eksikliklerini, bu konuda güvendikleri ülkeleri yanlarına çekerek bertaraf etmek istemişlerdir.

13-14 Mart 2001'de, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in, Ankara'ya yaptığı bir ziyaret sırasında yapmış olduğu bir resmi açıklamada, Kemal Atatürk'e övgüler yaparak, Türk dinleyicilere, "Biz Azeriler, Türkiye Cumhuriyeti'nin değerini sizlerden daha iyi biliyoruz" demesi ve Türk milletvekillerine hitaben yaptığı bir konuşmasında ise "Burada kendimi, kendi ülkemde kardeşlerimin arasında gibi hissediyorum" şeklinde bir açıklama yapması (Hürriyet, 14 Mart 2001:15), Türkiye'nin Azerbaycan üzerindeki nüfusunu, her zaman için kendine bir tehdit olarak gören İran tarafında kaygı uyandırmıştı.

İran, Türkiye ve İsrail'in, Azerbaycan ile olan bu yakın ilişkilerinden duyduğu rahatsızlığı, 23 Temmuz 2001'de, Hazar Denizi'nde kendi bölgesine yaklaşan bir Azerbaycan savaş gemisini geri püskürterek göstermişti. İran, Azerbaycan Ulusal Petrol Şirketi'nin bazı yabancı petrol şirketleriyle ortak olarak Hazar Denizi'ndeki Araz bölgesinde petrol araması yapmasına, Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün henüz belli olmadığı gerekçesiyle karşı çıkmış ve bunu kendi çıkarlarına aykırı bir hareket olarak göreceğini belirterek, yabancı şirketleri bu tür "arama sularına giren" İran savaş gemisinin, silahlarını araştırma gemisine yönelttiği ve ateş açma tehdidinde bulunduğu haberleri yer almıştı. Azerbaycan Başbakanı Artur Rasizade ise İran'ı "uluslararası kuralları ciddi biçimde ihlal etmekle" suçlamış, İran'ın Bakü Büyükelçisi Dışişleri Bakanlığı'na çağrılarak, kendisine olayla ilgili protesto notası verilmişti (Milliyet, 24 Temmuz 2000:14).

İran'ın BP/Amoco petrol arama gemilerine karşı göstermiş olduğu bu tavrın birkaç sebebi vardı: 1)Öyle görünüyor ki, Tahran, Hazar Deniz yatağının %20'sinin kaybından endişe duymaktaydı. Çünkü burası ona Aroz-Alov-Şargh/Alborz petrol yatakları üzerinde hak iddia etme ve onları sömürme fırsatı veriyordu. 2)Azerbaycan, Türkiye, İsrail ve ABD arasındaki iş birliği, İran'ın petrolün çıkarılması, taşınması ve ihracatı konusundaki önemli rolünü tehdit etmekte idi. 3)Azerbaycan'ın, Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığı için giderek artan desteği, İran için Hazar Denizi'ndeki

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk,
Kalın Değil

pozisyonun zayıflamasından duyulan korkudan çok daha önemli bir tehditti (Olson, 2004:116).

Aslında Azerbaycan'la İran'ı karşı karşıya getiren bu Hazar anlaşmazlığının temelinde, enerji kaynaklarını ele geçirme mücadelesi yatıyordu. Sovyetler'in dağılmasının ardından Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın bağımsızlıklarını kazanmasıyla, Hazar'a kıyısı bulunan ülke sayısı beşe yükselmişti. Beş ülkenin de amacı, Hazar'ın doğal kaynaklarından mümkün olduğunca çok faydalanmaktı. Hazar'da 15-30 milyar ton petrol ve doğal gaz bulunduğu tahmin edilmekteydi. Enerji pastasının çok büyük olması ve hiçbir ülkenin geri adım atmaya yanaşmaması nedeniyle uzlaşma sağlanamıyordu. Rusya, her ülkenin 200 millik ekonomik bölge ilan etmesini ve buradaki doğal kaynaklara sahip olmasını öneriyor. Azerbaycan ve Kazakistan Moskova'yı desteklerken, İran Hazar'ın beş eşit bölgeye ayrılmasını istiyordu. Azerbaycan'la İran arasındaki çekişme de bu yaklaşım farklılığından kaynaklanıyordu. Tahran, Bakü'nün petrol aradığı Alev havzasında hak iddia ederken, Azerbaycan ile Türkmenistan da, Kepez bölgesinin kendilerine ait olduğunu savunuyordu (Milliyet, 26 Ağustos 2001:14).

İran ve Azerbaycan arasındaki bu olumsuz gelişme devam ederken, Bakü'nün, Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun 25 Ağustos'taki ziyareti sırasında Türk savaş jetlerinin Bakü semalarında hava tatbikatları yapacağını duyurması, İran basınında; "Türkiye'nin hareketleri, İsrail ve ABD gibi arkadaşları ve müttefiklerinin çıkarlarını ve politikalarını yerine getirme amacına yöneliktir" şeklinde sert yorumlara yol açmıştı. İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi, Türk savaş uçaklarının Azerbaycan'a gitmesinden endişe duyduklarını söylemiş; "Bölgede kışkırtıcı bir hareket olmayacağını ümit ettiklerini, bütün komşu ülkelerin barış, dostluk ve işbirliğini teşvik etmeleri gerektiğini" belirtmişti. Harrazi, Türkiye'nin Hazar Denizi'nde yaşanan son gelişmelerle ilgili tavrının provokatif olduğunu öne sürmüştü. Hazar'ın barış ve dostluk denizi olması gerektiğini söyleyerek, Hazar Denizi'nin kıyısı olan ülkelere ait olduğunu, bu nedenle denizin altındaki enerji kaynaklarının söz konusu ülkeler tarafından eşit biçimde işletilmesi gerektiğini söylemişti (Milliyet, 22 Eylül 2001:14).

Biçimlendirilmiş: İki Yana Yasla,
Girinti: İlk satır: 0 cm, Aralık Önce: 9
nk, Sonra: 6 nk, Satır aralığı: 1.5
satır

Bütün bu gelişmeler, İsrail ve ABD tarafından takip edilmekteydi. Hatta Ariel Şaron, 8 Ağustos'ta Ankara'yı ziyaret etmiş, İsrail'in, Azerbaycan'la ilişkileri geliştirmek ve İran-Rusya-Ermenistan ittifakına karşı, Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan ittifakına yakın olmak istediğini söylemişti. Ayrıca Türkiye'yi, İran'ın Şahab-3 füzelerinin operasyon amaçlı olduğuna ve İran'ın 2005 yılında büyük bir güç haline geleceğine karşı uyarılmış, eğer İran Azerbaycan'a saldıracak olursa, İsrail'in, Türkiye ile işbirliği içerisinde Bakü'nün yardımına geleceğinin sinyallerini vermişti. Ankara da, eğer İran'ın tehdit eden davranışları artarsa, ABD'nin müdahale edeceğinden emindi. İran'dan duyulan bu endişe, Ankara, Kudüs ve Washington'un, devam eden kriz konusunda, birbirleriyle sürekli kontak içerisinde olmalarına neden olmuştur (Hürriyet, 13 Ağustos 2001:13).

Eğer Hazar sorunu üzerinde Ankara ile Tahran birbirlerine ters düşmeselerdi, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kıvrıkoğlu'nun Bakü ziyareti ve Türk F-5'lerinin hava gösterisi, İran'ın bu kadar ters tepkisine yol açmayacaktı. Aslında, bu ziyaret ve gösteri, üç ay önce planlanmıştı. Dolayısı ile bunun, Hazar konusu ile bir bağlantısı yoktu. Üstelik Hazar üzerindeki anlaşmazlık İran ile Azerbaycan arasındaki bir mesele idi. Türkiye sadece İran'ın Hazar'da araştırmalara başlayan Azerilere karşı askeri bir güç gösterisi karşısında tavrını göstermişti. Bir rastlantı sonucu Bakü'deki Türk askeri etkinliğinin, tam bu gelişmeler üzerine yer alması, İran'ı bu olayla ilgili olarak tedirgin etmiş, Türkiye, her defasında İran'ın bu konudaki tedirginliğini gidermeye çalışmıştı. İran'ın bu ve buna benzer durumlarda Ankara'nın verdiği güvenceye rağmen, Türkiye'yi kendisine karşı başkaları ile komplo kuruyormuş gibi görmesi, o dönemde, Tahran ile Ankara arasında yaşanan güvensizliğin bir göstergesiydi (Kohen, 2001:18).

İran basınında, Türkiye'nin, ABD ve İsrail'e yardımcı olmak ve İsrail'i Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattından faydalanan ülkelerden biri yapmak için bölgedeki gerilimi özellikle yükselttiğine dair haberler yer almıştı. Bu haberler, Tahran'ın Hazar Denizi'nde, Azerbaycan'a karşı kararlı tutumunun nedeninin, boru hattının tamamlanmasına engel olmak olduğu şeklinde yorumlara yol açmıştı. İran ve İsrail arasında sürekli var olan gerginlik, özellikle Türkiye'nin ekonomik kriz içinde olduğu o dönemde, Türkiye'yi ikileme bırakmıştı. ABD ve İsrail'e, onların IMF

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, Kalın Değil

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, Kalın Değil

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, Kalın Değil

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, Kalın Değil

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, Kalın Değil

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, Kalın Değil

Biçimlendirilmiş: Girinti: İlk satır: 0 cm, Sağ: 0.27 cm, Aralık Önce: 9 nk, Sonra: 6 nk, Satır aralığı: 1.5 satır

(International Monetary Fund) (Uluslararası Para Fonu) ve Dünya Bankası aracılığıyla söz verdikleri 16.1 milyar dolar için borçlanan Türkiye, Washington ve Kudüs'ün İran'la giderek artan gerilimine karşı koyabilecek bir durumda değildi. Olson'a göre Türk basınının İsrail'in, Filistinlilere yönelik Batı Şeria ve Gazze'de düzenlediği saldırıları sorgulamasına rağmen, 8 Ağustos 2001'de Ariel Şaron'un Ankara'ya yaptığı ziyaret sırasında, İsrail'in ekonomik krizi çözmesi için Türkiye'ye, kaynak bulması konusunda elinden gelen her türlü yardımı yapacağına dair garanti vermesinin arkasında, Ankara'dan Tahran'a karşı daha saldırgan bir tutum içine girmesi yönünde ki beklentisi yatmaktaydı (Olson, 2004:112).

2002 Ocak ayı sonunda, Tahran yeni olumsuzluklarla karşı karşıya kalmış, 31 Ocak'ta bir Azerbaycan haber muhabiri, "ABD devlet departmanında tartışılan İran'daki Vatansızlarımızın Kaderi" başlıklı bir haber yaparak bu haberde, ABD devlet departmanı temsilcisinin, "Dünya Azerbaycanlılar Kongresi" olarak adlandırılan bir grup ile bir araya geldiğini rapor etmişti. Rapora göre, bir hükümet yetkilisi, "ABD'nin Azerbaycan'ın sorunlarıyla her zaman ilgilendiğini ve Dünya Azerbaycanlılar Kongresi ile daha yakın ilişkiler kuracağını" ifade etmiş, bu gelişmeler, Azeri sorununun, 1991'den sonra Kürt sorununda olduğu gibi, uluslararası bir nitelik kazanacağını göstermişti (Olson, 2004:125-126).

Bu durum İran tarafında rahatsızlık yaratmış, Azeriler konusunda meydana gelen bazı gelişmeler karşısında endişelenmesine sebep olmuştur. İran'daki GAMOH (Güney Azerbaycan Ulusal Uyanış Hareketi) lideri Mahmut Ali Çöhreganlı'nın Nisan sonunda Azerbaycan'a yaptığı ziyaret sonrasında Ankara'ya gelmesi ve onun bu ziyareti gerçekleştirdiği esnada Devlet Bahçeli'nin de 6 Mayıs'ta Bakü'ye gitmesi İran'ı kaygılandırmıştı. Bahçeli bu ziyaretinde gerçek anavatanını ziyaret etmekten mutlu olduğunu söylemişti. AUBP (Azerbaycan Ulusal Bağımsızlık Partisi) lideri İltibar Memmedov'un Türkiye'nin, Kafkasya'ya birlikler göndermesi gerektiğini söylemesi üzerine, Bahçeli'nin, Türkiye'nin Azerbaycan'ı desteklemeye hazır olduğunu, eğer Azerbaycan böyle bir ricada bulunursa Türkiye'nin bunu düşüneceğini söylemesi İran'ın endişelerini iyice arttırmıştı (Hürriyet, 8 Mayıs 2002:19).

[Devlet Bahçeli'nin Azerbaycan ziyaretinin sebep olduğu rahatsızlığın etkileri devam ederken, Haydar Aliyev, uzun süreden beri planlanan ziyaretini gerçekleştirmek için 18-20 Mayıs 2002'de İran'a gelmişti. Aliyev'in ziyaretinden bir gün önce, İran medyası, Azerbaycan'a bazı suçlamalarda bulunmuştu. Bunlar; Azerbaycan'ın ABD ile olan yakın bağları; Bahçeli'nin Tel Aviv'deki suç yanlısı rejimle işbirliği; Azerbaycan'ın, Hazar Denizi petrolünün çıkarılmasına dair strateji ve yaklaşım konusunda tek taraflı tavrı ve Azerbaycan'ın BTC \(Bakü Tiflis Ceyhan boru Hattı\) projesinin uygulanmasına yönelik mantıksız ısrarıydı. Bunlar, Türkiye, ABD ve İsrail'in desteklediği politikaları. Aliyev ise, İran'ın Ermenistan'a devam eden desteğinden de rahatsızdı. Aliyev bu ziyaret sonrasında Hazar Denizi'nin sınırlandırılmasının Bakü'nün yararına olduğu gerçeği ile rahatladı. BTC görüşmeleri devam etmekte ve 2002 yılı sonunda hattın yapımına başlanması beklenmekte idi \(Olson, 2004:140\).](#)

İlerleyen süreçte ABD ve İsrail tarafından da destek gören, hatta ABD tarafından son dönemde İran'ı içten yıpratmaya yönelik olarak kullanıldığı iddia edilen "Azeri kartı" İran'ın, [Hazar Denizi ve Azerbaycan'daki güçlü jeopolitik konumunda kayba](#) neden olmuştu. GAMOH lideri Mahmut Ali Çöhreganlı, 9 Temmuz 2003'de yapılması planlanan büyük bir rejim karşıtı gösteride, milyonlarca Azeriyi sokağa dökmek amacıyla sürgünde bulunduğu ABD'den Azerbaycan'a gitmişti. "Sunday Telegraph" gazetesinin haberine göre, molla rejimine karşı çıkarak 3 yıl hapis yatan eski milletvekili, ABD'de kaldığı sürenin son 11 ayı içinde ABD Savunma Bakanlığı yetkilileri, Bush yönetimi üst düzey yöneticileri, senatörler ve milletvekilleriyle 50'den fazla görüşme yapmış, Bush yönetiminin İran operasyonu için düşündüğü en güvenilir isim haline gelmişti (Milliyet, 30 Haziran, 2003:19).

Olson'a göre zaten İran'ı en çok endişelendiren, azınlıkların milliyetçilik hareketleri idi. Her ne kadar henüz bir tehdit niteliğinde olmasa da, İran bu hareketlerin 2003'te Azerbaycan Cumhuriyeti, ABD, İsrail ve Türkiye tarafından desteklendiğini düşünüyordu. Bununla birlikte Olson, Türkiye'nin GAMOH'a verdiği desteğin, ABD'nin Irak'ı işgali ile birlikte azaldığını, Türkiye'nin bu tavır değişikliğinin sebebinin ise İran'da kontrol edilemeyen bir rejim değişikliğinin ve zayıflamış bir merkezi hükümetin İran'daki Kürt milliyetçisi hareketleri arttırması ihtimali

olduğunu düşünüyordu ve 1999'un aksine şimdi Amerikan işgali altındaki Kuzey Irak'ta büyümesi muhtemel fiili bir Kürt devleti vardı. Irak'taki KDP ve KYB ile devlet-hükümet ilişkilerine girmeye zorlanan Türkiye'nin, aynı şeyi bir on veya yirmi yıl sonra veya içinde İran'daki Kürtlerle de yapması çok muhtemeldi. Bunun bilincinde olan Türkiye Azerilere verilen destek konusunda ABD'yi çok fazla desteklememiştir (Olson, 2004:235-236).

3.2.3.4. 11 Eylül Saldırısının İkili İlişkilere Etkisi

Uluslararası alanda bir dönüm noktası olarak değerlendirilen 11 Eylül 2001'de meydana gelen olaylar her şeyden önce Amerikan güvenlik algılamalarını da değişikliğe uğratmıştır. Bu gelişme aynı zamanda 2000'de işbaşına gelen Bush yönetiminin Clinton sonrası dış politikaya getirdiği daha müdahaleci üsluba yeni bir meşruiyette kazandırmıştı. Bush'un 11 Eylül'de şer eksenini olarak nitelediği ve teröre destek vermekle suçladığı devletler arasında İran'da yer almaktaydı. Amerika bu saldırılardan sonra dünya ülkelerini tehlikeli ve dost ülkeler olmak üzere iki kategoride değerlendirmeye başlamış ve 2002 Eylül'ünde ilan ettiği Yeni Güvenlik stratejisiyle, Amerika'nın kendisini tehdit altında hissettiği her durumda saldırıya geçme hakkı olduğunu savunmaya başlamıştı (Arı, 2003:495-500).

Bu saldırılar, uluslararası terörizmi, sınır tanımama ve karşılık vermede hedef olarak seçilecek tek bir düşmanın olmaması, özelliklerini taşıyan bir tehdit haline getirmişti. ABD, uluslararası alanda tartışılmadan kabul gören saldırıya uğrayan ülke konumundan dolayı bir "meşru müdafaa" hakkı ve buna bağlı ayrıcalıklar kazanmıştı. Artık, ABD için herkes terörist olabilecek ve bunlar her nerdeyseler o bölgeler ve ülkeler düşman sayılacaktı. Tabii bu durum İran'ı da daha dikkatli adımlar atmak durumunda bırakmıştı (Bozkurt, 2006:407).

Bu sebeple İran, ABD'nin politikalarını engellemek amacıyla bölge devletleriyle iyi ilişkiler geliştirme çabasına girmişti. Suudi Arabistan ile bu bağlamda güvenlik anlaşması imzalamış ve 24 yıldır diplomatik ilişkisinin bile olmadığı Mısır ile ilişki kurma girişiminde bulunmuştu. Türkiye ile iyi ilişkiler kurma çabası da bu eğilimin bir parçası olarak görülmelidir. 11 Eylül sonrasında ortaya çıkan ABD-İran gerginliği, İran-Türkiye ilişkisinin de nasıl seyredeceği sorusunu gündeme getirmişti. Çünkü Türkiye, ABD'nin bölgede derin ve çok boyutlu işbirliği içinde olduğu bir

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın

Biçimlendirilmiş: Girinti: İlk satır: 0 cm, Aralık Önce: 9 nk, Sonra: 6 nk

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: 12 nk, Kalın

müttefik konumundaydı (Keskin, 2004b:59). Türkiye her iki ülkeye de eşit mesafede durmaya çalışmış, ABD'nin politikalarını tamamen kabul edip, İran'ı karşısına almak istememişti. Hatta bu saldırılardan sonra dünya çapında terörizme karşı önlem alınması konusu ciddi biçimde gündeme gelmiş, Türkiye İran'la birlikte terör örgütlerine karşı ortak hareket ederek hem İran'la işbirliği yapmış hem de ABD'nin politikası doğrultusunda hareket ettiğini göstermiştir.

Bu doğrultuda Kasım 2001'de bir araya gelen Başbakan Ecevit ve İran Dışişleri bakanı Kemal Harrazi, yaptıkları görüşmede bu konuyu da gündemlerine almışlardı. Kemal Harrazi, Terörizm konusunda Türkiye'nin birliğine yönelik hareketleri bertaraf etmek için ellerinden geleni yaptıklarını söylemiş, buna örnek olarak da, bir süre önce bir grup PKK'lı teröristi Türkiye'ye teslim etmelerini göstermişti. Harrazi, Türkiye'nin PKK'dan çektiği kadar İran'ın da Taliban'dan çektiğini belirtmiş, Başbakan Ecevit de bunun üzerine, İran'ın teröre karşı yaptıklarından memnuniyet duyduklarını ifade etmişti (BYEGM, 7 Kasım, 2001).

Türkiye ile başlayan bu yakınlaşmanın yanında, ABD ile İran arasındaki buzların da erimeye yüz tuttuğu söylenmiş, ancak ABD'nin İran'ı birdenbire "kötüler" listesine alması ve onu hedef olarak göstermesi, şaşkınlıkla karşılanmıştı. Oysaki, 11 Eylül saldırısından sonra, ABD ile İran arasında daha aktif bir yakınlaşma olmuş, Tahran 11 Eylül saldırılarını kınamış, Bin Ladin'e ve ayrıca Taliban'a karşı net bir tavır almıştı. Bu durum ABD-İran ilişkilerinde yeni bir sayfanın açılacağına dair beklentilere yol açmıştı. Ancak, bu beklentilerin tersi çıkmış ve ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 2002 yılı terörizm raporunda İran, yeniden terörizme destek veren ülkeler değerlendirmesinde baş sırada yer almıştı.

Bu sebepten dolayı, ABD-İran ilişkileri tekrar gerginleşme noktasına gelmiş, Raporda, Lübnanlı ve Filistinli örgütlere silah, eğitim ve mali yardım sağladığı vurgulanan İran'ın, Türkiye, Orta Asya ve Basra Körfezi'ndeki terör örgütlerine de destek verdiği belirtilmişti. Raporda Küba, Libya, Irak, Kuzey Kore, Sudan ve Suriye de terörizme destek veren ülkeler arasında yer alırken, DHKP-C (Devrimci Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi) ve Türk Hizbullahı'nın, Türkiye'deki en etkin terörist örgütler olduğu, bunların halen öldürücü saldırılar düzenleme kapasitesinin bulunduğu belirtilmişti. Bu raporda ayrıca İran'ın, Hizbullah ve Hamas gibi anti-İsraili gruplara desteğini giderek

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

arttırdığı, Körfez Bölgesi, Orta Asya, Afrika ve Türkiye'deki gruplara ise son zamanlardaki desteğini giderek azalttığı belirtiliyordu (Mann, 2002:29).

Bunun dışında basında çıkan haberlerde [Amerika Birleşik Devletleri'nin 24 Temmuz-15 Ağustos tarihleri arasında gerçekleştirdiği, Amerikan tarihinin en büyük askeri tatbikatının hedefinin İran olduğu yer almış, Amerikan yönetimi, "Millenium Challenge 2002" \(Milenyum Meydan Okuması 2002\) adı verilen tatbikatın hedefine ilişkin herhangi bir açıklama yapmazken, New York Times gazetesi, senaryonun bütünüyle Basra Körfezi'nde geçtiğini yazmış, Bu da, Irak'tan sonra sıranın İran'da olduğu yolundaki spekülasyonları arttırmıştı \(Küçükaya, 2002\).](#)

11 Eylül saldırılardan kısa bir süre sonra, İran ve Amerika'nın El Kaide ve Taliban'a karşı birlikte hareket etmesine rağmen, 2001'in sonuna doğru ABD-İran ilişkilerine tekrar şüphe ve güvensizlik hakim olmaya başlamıştı (Gawdat, 2003:93). [ABD'nin İran'a karşı tavrını tekrar sertleştirmesinin arkasında şu endişeler yer almaktaydı: 1\)İran kimyasal, biyolojik, hatta nükleer silahlar geliştirmek için büyük çaba harcıyor. İran, bugün güçlü bir füze sistemine sahiptir. 2\)Tahran'da ordu, güvenlik güçleri, istihbarat teşkilatı, hala devrimi "ihraç etmek" isteyen radikal kesimin kontrolünde. Bu, İran'ın terörist örgütlere destek vermesi tehlikesini yaratıyor \(Kenneth, 2005:377\). 3\)İran'ın Afganistan'ın batısında kendisine taraftar kabileleri silahlandırması ve bu bölgeyi kendi nüfuzu altına almaya çalışması, ABD'yi kaygılandırıyor. Washington bunun Afganistan'ı bölmeye yol açacağından korkuyor \(Kohen, 2002\). 4\)Son olarak Rumsfeld, İran'ın Afganistan'dan kaçan El Kaide ve Taliban mensuplarını barındırdığını öne sürüyordu \(Cole, 2003:1\).](#)

[Ancak ABD'nin, İran'ın El Kaide'ye yardımcı olduğunu iddia etmesine karşın, bunun tersini yansıtan gelişmeler de olmuş, İran, 2002'nin Şubatında 150 kadar El Kaide ve Taliban destekçisini tutuklamıştı. Buna rağmen, ABD istihbaratının İran'ı "bir numaralı tehdit" saydığını söylemek mümkündür. Ayrıca İran'ın, Batı Şeria ve Gazze'de giderek daha aktifleştiği, Hamas ve Filistin İslami Cihadı'na destek olduğu, Ürdün'de son dönemde ortaya çıkarılan çeşitli terör planlarında Tahran'ın parmağının bulunduğu izlenimi de ABD'de egemendi \(Çongar, 25 Şubat 2005\).](#)

[11 Eylül sonrası, ABD'nin İran politikası ile Avrupa'nın İran politikası arasında farklar vardı. ABD İran'ı "Şer eksenli" içinde tanımlarken, bu tanım Avrupalıları](#)

[rahatsız etmekte, İran'ın, diğer diktatör devletlerle aynı kefeye konmasına karşı çıkmaktaydılar. Her ne kadar Avrupalılar, Tahran'ı bölgesinde istikrarsızlaştırıcı bir rol oynamaktan ve kitle imha silahları üretmekten vazgeçirme hedefini ABD ile paylaşıyorlarsa da, yeğledikleri yöntem farklıydı. ABD'nin "kısaç" politikasına karşın Avrupa, "yapıcı angajman" çerçevesinde, İran ile ticaretini ve diyalogunu sürdürüyor; bu yolla, bu ülkede iç ve dış politika reformlarını teşvik etmenin daha kolay olduğuna inanıyordu. AB'ye göre İran 'akıllılaşmalı' ve uluslararası sisteme entegre olmalıdır. AB, İran'ın 'akıllılaşma' sürecinin ilişkileri koparmayla mümkün olmayacağını düşünmektedir. AB'ye göre İran ile ilişki kurulmalı ve diyalog yoluyla değişmesini sağlamak gerekmektedir. AB'ye göre ABD'nin İran politikası bu ülkenin daha da sertleşmesine ve radikalleşmesine yol açmaktadır. 11 Eylül sonrası Türkiye'nin İran politikasını da bu şekilde tanımlamak mümkündür. Türkiye de aynı AB gibi ABD-İran arasında askeri bir çatışma ile karşılaşmak istememektedir \(Gerges, 2001:315\).](#)

[Zaten İran'ın da Türkiye'ye yaklaşımı daha farklıydı. İran'ın Ankara Büyükelçisi Hüseyin Lavasani, İran'ın Türkiye ile ilişkilerinin çok yönlü olduğunu, fakat bunların bloklarla ve eksenlerle hiçbir ilgisi olmadığını vurgulamış, aksine İran'ın İsrail'i de kapsayabilecek "stratejik bir ortaklık" olmaksızın, Türkiye ile askeri ve savunma da dahil her alanda daha güçlü ilişkilerden yana olduğunu belirtmişti \(Hürriyet, 29 Mart 2002:19\). Ayrıca Lavasani, Tahran ile TSK arasında iyi ilişkiler kurulacağını ümit ettiğini, çünkü Türk-İran Güvenlik Komisyonunun, Halkın Mücahitleri ve PKK'nın faaliyetlerini başarılı bir şekilde engellediğini söylemişti \(Hürriyet, 4 Nisan 2002:21\). Türkiye ve İran'ın terörle mücadele konusunda tam anlamıyla işbirliğine girmeleri, 11 Eylül saldırılarıyla başlamış ve Irak savaşı sonrasında da ivme kazanmıştır.](#)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: Times
New Roman, 12 nk

Bütün bu gelişmeler doğrultusunda, 11 Eylül saldırılarından dolayı ABD'nin Ussama Bin Ladin'i sorumlu tutması, dünya kamuoyunda terörizm ve İslam arasında bağlantı olduğuna yönelik izlenimlere yol açmıştır. ABD'nin de yönlendirmesiyle, Hıristiyan dünyası, birçok terörist eylemden dolayı İslam ülkelerini sorumlu tutmuş, İslam hakkında yanlış kanılar edinmelerine neden olmuştur. Yalnız bu tehlikeli düşüncede gözden kaçırılan bir nokta vardır: Bu tür terörist ve militan eylemlerin kaynağı dini doktrinler değil, politik ve ekonomik koşullardır (Esposito, 2003:152). ABD, 11 Eylül saldırılarını kendisine dönüm noktası seçerek yeni politikalarını terör tehlikesine

odaklamış, ABD'nin bu Ortadoğu merkezli politikaları, Türkiye ve İran ilişkilerinde, ABD'nin belirleyici unsur olmaya devam etmesini sağlamıştır. Bu durum, Türkiye'nin, İran'a karşı politika belirlerken ABD'yi göz ardı etmesine engel olmuştur.

3.2.3.5. ABD'nin Irak'a Saldırma İhtimali ve Her İki Ülkenin de Bu Duruma Bakışı

11 Eylül sonrasında ABD, temel politikasını dünya enerji kaynaklarının kontrol edilmesi üzerine kurduğu strateji ile yürütmeye başlamıştır. Bu strateji doğrultusunda, kendisinin ve müttefiki olan gelişmiş ülkelerin ekonomilerine zarar vermeyecek şekilde petrol ve diğer enerji kaynaklarının işletilmesini hedeflemiştir. Bu sebepten dolayı, Ortadoğu, Kafkasya ve Orta Asya gibi petrol ve doğalgaz bakımından çok zengin bölgeleri kontrol etmek istemiş ve bu coğrafyadaki güç dengelerinin kendi ulusal çıkarlarına uygun biçimde şekillenmesine çalışmıştır (Aydın, 2003).

Bu hedefler doğrultusunda ABD, devletlerin terörizmi desteklemelerine engel olmak istediğini öne sürerek, bu nedenle Irak'ta yapacağı "rejim temizliği"nden sonra, resmi olarak amaçlarını yeniden belirleyeceğini açıklamıştı. Bu amaçlarının arasında Irak'taki farklı etnik grupları, özellikle Arapları ve Kürtleri tanıyacak federal bir hükümet sistemi aracılığı ile Irak'ı demokratikleştirmek de vardı. Bu açıklamaya rağmen, potansiyel zorlukları ve tehlikeleri düşünen İran ve Türkiye, bunun ABD'nin gerçek amacı olup olmadığı konusunda emin değillerdi. İki ülke de, ABD'nin, açıkladığının dışında, Amerikan iç politikasına yönelik başka amaçları olduğunu düşünmüştü. Bunlar: ABD'nin İran Körfezi ve Hazar Denizi arasındaki petrol ve gaz yataklarını kontrol etmek; Irak, Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve bütün Orta Doğu dünyasını, özellikle İsrail'e zarar verebilecek güçleri silahsızlandırmaktı. Bir diğer amacı da İsrail'in, Batı Şeria'ya ve Gazze'ye doğru genişlerken, bir misilleme ile karşılaşmasını engellemek ve İsrail'i ciddi görüşmelere katılmaktan kurtarmaktı (Olson, 2004:153).

Her iki ülkenin de ABD'den duydukları bu kaygılar, onları, Kuzey Irak'ta jeopolitik bir alan elde etmek için mücadeleye sevk etmiştir. 14 Temmuz'da, "terörizme karşı savaş" planının arkasındaki isimlerden biri olan Savunma Bakanlığı Müsteşarı Paul Wolfowitz ve Siyasi İşlerden Sorumlu Bakan Yardımcısı, Marc Grossman

Türkiye'ye gelmişti. Bu iki ABD yetkilisi, yaptıkları bir günlük ziyaretleri sırasında, ABD'nin Irak'a saldırdığı zaman, Amerikan birliklerinin Musul ve Kerkük'ü de işgal edeceğini, böylelikle her iki bölgede de Türkler ve Kürtler arasındaki rekabeti önlemeyi amaçladıklarını söylemişlerdi. Ayrıca yapılan bu ziyaret esnasında Amerikalılar, Türkiye'den, 80 bin Amerikan askerinin Türk topraklarından geçmesine ve Amerika'nın altı Türk hava üssü ile üç limanı kontrol etmesine izin vermesini istemişlerdi (Hürriyet, 24 Temmuz 2002:19). Bu gelişmeler üzerine İran Kafkasya, Hazar Havzası, Orta Asya ve Afganistan'da ABD güçleri tarafından çevrelendiğini düşünmüş, Eylül 2002'de bütün İran Körfezinin, ABD askerleri, istihbarat personeli ve her türlü özel güçler tarafından çevrenmesiyle endişesi daha da artmıştı.

Büyükelçi Devletabadi bu konuda, Ankara-Tahran arasındaki işbirliğinin geliştirilmesini önermişti. Büyükelçi, bu işbirliğinin ekonomik ve askeri alanda pekiştirilmesini, bölgenin iki büyük devleti ve gücü olarak, belirleyici ve şekillendirici bir rol üstlenilmesinin Tahran'ın isteği olduğunu vurgulamıştı. Devletabadi, Tahran'ın, Türkiye istemezse, ABD'nin müdahale cesareti bulamayacağını, etse bile başarıya ulaşmasının mümkün olmayacağı görüşünde olduğunu aktarmış, Türkiye'nin bölgedeki gücü ve ağırlığıyla ABD'yi yönlendirebileceği ve savaşa engel olabileceği kanaatinde olduğunu belirtmişti. İran'ın bu düşünceleri, onun yeni bir açılım içinde olduğunu göstermekteydi. Büyükelçinin bu sözleri, Türkiye ve İran arasında yapılacak bir işbirliğinin, Irak operasyonu sonrasında da etkin olması gerektiği görüşünün, Tahran yönetiminde hakim olduğunun bir göstergesiydi. Ankara ise, özellikle Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması ve kaos ortamında Kuzey Irak'ta bir oldu bittiye karşı ortak duruş sergilenmesi açısından, Tahran'la aynı düşünceyi paylaşmakta idi. Ayrıca bu amaç birliğine Suriye'de katılmaktaydı (Bila, 2003a).

Türkiye-İran ilişkileri, ABD'nin Irak'a yönelik beklenen saldırısından, daha saldırı gerçekleşmeden birkaç anlamda etkilenmişti: Birincisi, her iki ülke de, sınırlarını güçlendirme ihtiyacı duymuştu. Türkiye, özellikle PKK-KADEK'in (Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi) Urmiya bölgesindeki faaliyetlerinden endişeli idi. Tahran, böylesine kritik bir dönemde Türkiye'yi rahatlatmak adına KADEK'e karşı

daha etkili önlemler almaya razı olmuştu. Tahran, ayrıca BTC boru hattını eleştirmeyi bırakmış, hatta Siyonist düşmanlığı hakkında konuşmayı bile bırakmıştı. Türkiye, İsrail ve ABD, Aralık ayında “Güvenilir Deniz Kızı” tatbikatlarını (Operation Reliant Mermaid’i) gerçekleştirdiklerinde Tahran duruma sessiz kalmıştı. Tahran’a 2001’de ve 2002’de, Türk şirketlerinin ve uluslararası petrol şirketlerinin temsilcilerinin Musul bölgesinde ve Kuzey Irak’ın diğer bölgelerinde petrol ve gaz arama çalışmaları yaptıklarına dair raporlar gelmekte tabi bu durum Tahranı, özellikle Musul bölgesindeki petrol ve gaz yataklarını kimin kontrol edeceği konusunda kaygıya düşürmekte idi (Olson, 2004:154).

İran’ın bu endişeleri onu bazı önlemler almaya itmiş, dünya iş çevrelerinin nabzını tutan İngiliz “Financial Times” gazetesinde yer alan haberlere göre, İran’da üslenen Iraklı Şii muhalif gruba mensup 5 bin kişilik bir güç Süleymaniye’nin Derbendihan bölgesinden Kuzey Irak’a girmiş ve olası bir savaşa hazırlık olarak cephe oluşturmuştu. 5 bin kişinin ağır silahlar dahil her türlü ekipmanla donatılmış olduğunu iddia eden Financial Times, bu gücün, İran’ın başkenti Tahran’da üslenen Iraklı Şii muhalif grup “Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi” SCIRI’nın (The Supreme Council for the Islamic Revolution in Iraq) (Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi) lideri Ayetullah Muhammed Bakır El Hekim tarafından gönderildiğini yazmıştı (Milliyet, 20 Şubat 2003:19).

Üst düzey bir İranlı yetkiliye göre, bu hareket, İran İslam Cumhuriyeti’ne karşı silahlı mücadele veren ve Saddam tarafından desteklenen Halkın Mücahitleri Örgütü’nün Kuzey Irak’a sevk edilmesine karşı alınan bir önlemdi. Türkiye’nin de K. Irak’ta asker bulundurduğunu yazan gazete, ABD’nin aylar önce bölgeye özel komandolarını sokmaya başladığını hatırlatmış, değişik gruplara mensup askerlerin K. Irak’a girmesiyle, ABD ve Arap ülkelerinin, Irak’ın bölüneceğine dair kaygılarının arttığını belirtmişti (Milliyet, 20 Şubat 2003:19). Bu açıdan bakıldığında İran’ın böyle bir gücü Irak’a sokmakla, Irak’ın yeniden şekillendirilmesi sırasında söz hakkına sahip olmak istediğini söyleyebilir.

Konuyu Türkiye açısından ele aldığımızda, ABD’nin Irak’ı işgal edecek olması Türkiye’yi şu konularda endişeye sevk ediyordu: 1-Irak’ın toprak bütünlüğünü bozacak gelişmelerin olması ve bu bağlamda ülke sınırlarının değişmesi ve yeni idari

yapılanmanın meydana gelmesi, 2-Kuzey Irak'taki kamplarda yerleşmiş 5.000 dolaylarındaki PKK'lı teröristin varlığı ve etkinlik kazanması ihtimali, 3-Kerkük'ün Kürt grupların eline geçmesi ve Türkmenlere yönelik herhangi bir saldırının olması, 4- Türkmenlerin Irak'taki statülerinin güçlendirilmesiydi (Bila, 2003b). Savaş sonrası süreçte Türkiye'nin de işi kolay olmayacaktı. Türkiye, küresel aktörlerle, bölgesel aktörler arasında sıkışıp kalmıştı. Bir yandan İran ve Suriye ile birlikte örtüşen amaçlar için işbirliği ve temas içinde olması, bir yandan da küresel süper güç olarak ABD ile arayı iyi tutması gerekiyordu. Bu dengeyi kurmak, hem ABD'yi, hem de bölge ülkelerini karşısına almadan ince bir çizgide yürütmek çok zordu.

Türkiye'nin ilişkileri iki taraflı baskı altında kalmıştı. ABD'nin tehdit edip ilişkilerini gerdiği İran ve Suriye ile, Türkiye'nin çok yakın bir işbirliğine girmesi mümkün değildi. Nitekim Ankara, İran-Suriye ile birlikte üçlü bir blok görüntüsü vermeye özen göstermiş, İran ve Suriye ile temasları ikili yürütmüştü (Bila, 2003d).

Suriye ve İran da, Türkiye gibi Irak'ın toprak bütünlüğünü bozacak gelişmelere karşı olmakla birlikte, bunun ötesinde ABD'nin kendi güdümünde bir Irak devleti inşa ederek burada uzun süre kalmasından da endişeliydiler. Çünkü, bu iki ülkenin ABD ile ilişkileri son derece bozuktu ve ABD'nin buradaki varlığı her iki ülkenin de rejimi tehdit etmekteydi. Bu iki ülke ABD tarafından şer ekseninde sayıldığı için Irak'tan sonraki hedefler arasında yer aldığı ve rejimlerinin bir biçimde değiştirilmek istendiği söylenmekteydi (Kurubaş, 2003:208). Türk Dışişleri, ABD'nin Irak'tan sonra bölgede Türkiye'nin desteğini isteyebileceği ikinci büyük mücadele alanı olarak İran'ı görmekteydi. Ancak böyle bir durumda Ankara'nın, İran halkına rağmen ABD ile işbirliği yapması çok uzak bir ihtimal olarak değerlendirilmekteydi (Milliyet, 25 Mayıs 2003:16).

Rejimlerinden endişe duyan İran ve Suriye, ABD'ye karşı birbirine destek vermekteydi. Eski Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani döneminde Devrim Muhafızları Başkomutanı olan Muhsin Rızai, Suriye'ye yapılacak bir saldırının İran'a yapılmış sayılacağını, bir Amerikan saldırısı halinde Irak operasyonunda olduğu gibi tarafsız kalamayacaklarını açıkça dile getirmişti (Milliyet, 16 Nisan 2003:13).

ABD'nin Irak'la birlikte çifte kuşatma stratejisi uyguladığı ve bu nedenle de bölgesel etkinliği yok denecek kadar az olan İran, ABD'nin Afganistan'a ve Gürcistan'a

yerleştığı de göz önüne alınırsa, tam anlamıyla çevrelenmiş durumdaydı. Bununla birlikte her iki ülkenin bu kısıkaçlardan kurtulmak için, 2003 sonlarına doğru birtakım girişimler başlattıkları görülmektedir. Suriye bir yandan Türkiye'yle ilişkilerini geliştirme, öte yandan içeride bir takım reformlar yapma yoluna giderken, İran da ABD'nin kendisine müdahale etmesine gerekçe oluşturacak nedenleri ortadan kaldırmaya ve Araplarla ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştı. Irak savaşı sonrasında ortaya çıkan Kürt devleti, üç ülke için de, hem kendi Kürtlerinin kışkırtılması ve Kürt ulusçuluğunun güçlenmesi sonucunu doğurmuş, hem de Kürtlerin özerklik taleplerinden ayrılıkçı taleplere değin uzanan değişik beklenti ve çabalar içine girmelerine neden olmuştu (Kurubaş, 2003:209).

3.2.3.6. 1 Mart 2003 Tezkeresinin Reddi ve Irak Savaşına Karşı Her İki Ülkenin Tutumu

ABD'nin Irak'a karşı savaşa hazırlandığı bu dönemde, 3 Kasım 2002'de, Türkiye'de seçimler gerçekleşmiş ve AKP tek başına iktidara gelmişti. AKP iktidarı, komşularıyla ilişkilerini "çok boyutlu" dış politika anlayışı çerçevesinde şekillendirmeye çalışsa da, İran'la ilişkilerinde ABD'nin temel belirleyici faktör olduğu görülmüştür (İnat, 2006:34).

ABD Irak'a karşı girişeceği harekatta Türkiye'yi kendi yanına çekebilmek için çalışmalara başlamış, bu doğrultuda bazı konularda kesin sözler almak amacıyla, 3-4 Aralık 2002'de Wolfowitz ve Grossman, tekrar Türkiye'ye gelmişlerdi. Wolfowitz, Türk basınına Erdoğan ile yaptığı görüşmelerin son derece cesaret verici olduğunu, AKP liderinin ABD'nin birçok isteğine sıcak baktığını belirtmiş, Erdoğan'ı, 10 Aralık'ta Başkan Bush ile bir görüşme yapması için Washington'a davet etmişti. Ayrıca Wolfowitz, Tayip Erdoğan ile görüşmesinde, ABD'nin, Türkiye'ye 2003'te üyelik görüşmelerine başlaması için bir tarih verilmesi konusunda 12 Aralık'taki Kopenhag toplantısında AB'ye baskı yapacağını da ifade etmişti (Hürriyet, 10 Aralık 2002:13). Fakat Aralık ayının sonuna gelindiğinde, 10 Aralık Erdoğan-Bush görüşmesinden de anlaşılacağı gibi, ABD ile Türkiye arasında bazı sorunlar çıkmaya başlamıştı. Başbakan Abdullah Gül, 30 Aralık'ta, basına yaptığı açıklamada, Irak'taki rejime son verilmesi ve Kuzey Irak'taki petrol ve gaz yataklarının

düzenlenmesi konusunda ABD'nin planları ve amaçlarının yanı sıra, Türkiye'nin kendi senaryolarının da olduğunu açıklamıştı (Hürriyet, 31 Aralık 2002:14).

Yapılan bu görüşmeleri takiben, 28 Şubat 2003'te Türkiye ile ABD arasında bir tezkere imzalanmıştı. Bu tezkere, 13 anlaşma ve Ankara'nın Kuzey Irak'ta savaş ihtimali durumunda daha da güçlenmesinden endişe ettiği Kürdistan özerk bölgesi hakkındaki görüşmelerden ibaretti. Aşağıda yer alan, tezkerenin içeriğini oluşturan maddeler konusunda ABD ve Türkiye'nin farklı düşüncelerde olmaları hem savaş sırasında, hem de sonrasında iki ülke ilişkilerinde ayrılıklara sebep olmuştur.

28 Şubat Anlaşması şu maddeleri içermekteydi (Milliyet, 28 Şubat 2003:13):

1-ABD savaş birliklerinin Türkiye'den Kuzey Irak'a transferi, 15 gün içerisinde tamamlanacaktı. ABD birliklerinin Türkiye'de konuşlanması söz konusu olmayacaktı. ABD 15-20 bin ABD askerinin Türkiye'de konuşlanmasını talep etmişti. Türk tarafı, bu fikre güçlü bir şekilde muhalefet etti. Türk hükümeti, çok sayıda ABD askerinin, sadece üslerle sınırlı olsa, Kürt nüfusunun yoğunlukta olduğu bölgelerde konuşlanmasının sebep olacağı olumsuz sonuçlardan endişeliydi.

2-ABD Birlikleri Kuzey cephesinin açılması için kuzey Irak'a gireceklerdi. Eğer Türkiye ilk adımı atar ve çok sayıda askerle Kuzey Irak'a girerse, Irak, muhtemelen bunu "savaş ilanı" olarak kabul edecekti. Bu nedenle TSK, Irak'a ABD askerlerinin girişinden 1 saat sonra girebilecekti. Irak'a girmesi beklenen ABD birliklerinin sayısı 62 bin idi; 15 bin kadarı da savaş birliklerine lojistik sağlamak için Türkiye'de bekleyeceklerdi.

3-Türk birlikleri Türk komutanların emri altında olacaktı.

4-Türk ve Amerikan subayları Şubat sonunda Diyarbakır'da kurulacak olan ortak operasyon merkezinde hazır bulunacaklardı. Doha ve Katar'daki ana Amerikan üslerinde, gelişmeleri Ankara'ya rapor etmek için bir Türk Silahlı Kuvvetler delegasyonu hazır bulunacaktı.

5-TSK, 1991'de olduğu gibi çok sayıda Kürt'ün Türkiye'ye göçünü önlemek için 36. paralelin kuzeyine "uçuşa yasak" bölgenin kuzey sınırına yerleşecekti.

6-TSK, Irak'ta 18 ay kalacaktı.

7-ABD, KDP ve YNK'ya hafif silahlar dağıtacak fakat bu dağıtım Türk subayların gözetimi altında yapılacaktı. Bütün silahlar sayılacak ve savaş bittiği zamanda geri toplanacaktı.

8-Musul ve Kerkük'ün kontrolü bölgeye girecek ABD güçleri tarafından gerçekleştirilecekti.

9-Türkiye'nin Irak'ta 36. kuzey paralelinde 18 ay için askeri varlığını korumasına izin verilecekti. Bu zaman zarfından sonra, Irak sınırının korunması ve savunması, Bağdat'ta kurulacak olan merkezi yönetime devredilecekti.

10-ABD, PKK ve KADEK'in bölgede güç kazanmasına izin vermeyecekti.

11-Irak'ın her yerinde muhtemelen 18 ay içinde seçimler yapılacaktı.

12-Geçiş süresi boyunca bir anayasa hazırlanacak ve seçimler düzenlenecekti. Türkiye için önemli bir konu olan Türkmen nüfusu, anayasada esas öğelerden biri olarak yer alacaktı.

28 Şubat'ta, ABD ve Türkiye'nin Irak'a saldırısı için her şey hazır gibi gözükürken 1 Mart'taki meclis oylamasında tezkerenin geçmesi için gerekli 267 oy, 3 oy ile eksik kalmış, 19 milletvekili oylamaya katılmazken, 16 tanesi meclise gelmemişti. Başbakan Abdullah Gül ve Tayip Erdoğan hayal kırıklığına uğramıştı. 1 Mart tezkeresinin reddinden 20 Mart'a kadar olan sürede AKP hükümetinin tezkereyi tekrar düşüneceğini söylemesi, AKP ve TSK'nın Irak savaşı konusunda farklı düşüncelerde olduklarını göstermişti. 5 Mart'ta Genel Kurmay Başkanı Hilmi Özkök, Diyarbakır'da yaptığı bir konuşmada, TSK'nın 62 bin Amerikan askerinin Türkiye'den geçişine izin vermekten yana olduğunu belirtmişti (Hürriyet, 6 Mart 2003:15).

Savaşın başlamasından 1 hafta sonra 26 Mart'ta Genel Kurmay Başkanı Hilmi Özkök Diyarbakır'da yaptığı konuşmasında Türkiye'nin Irak'a müdahalesi durumunda TSK'nın muhtemel pozisyonu hakkında bilgiler vermişti. Ona göre, TSK Irak'a aşağıda bahsi geçen şartlardan biri veya hepsi gerçekleşecek olursa müdahale edecekti:

- 1- Eğer Irak'ta Türk birliklerine karşı bir saldırı olursa.

- 2- Eğer savaşın sonunda Tırkiye sınırına bryk bir mrlteci gocy olursa
- 3- Eğer bolyedeki, Kurler, Araplar ve Turkmenler gibi farklı etnik gruplar Turk birliklerine veya birbirlerine karşı duşmanca tavırlar icine girerlerse (Hurriyet, 27 Mart 2003:15).

Ozkok tarafından bahsedilen ilk iki durum gercekleşmemiş ve daha sonra Nisan ve Mayışta Turkmenler ile Kurler, Kurler ile Araplar arasındaki çatışmalar başladığı zaman da Tırkiye mdahale etmemişti.

Amerika Savunma Bakanı Wolfowitz, Turk Meclisini 1 Mart tezkeresini gecrirmeyi başaramadığı icin cok sert bir dille eleştirmiş ve ozellikle TSK'nın tavrından dolayı bryk hayal kırıklığına uğradığını belirtmişti. Ayrıca, ilişkilerin tekrar iyileşmesinin, Tırkiye'nin Irak'taki ABD işgalci gucri ile ve ABD'nin terozizmle suçladığı iki ulke, Iran ve Suriye ile olan ilişkilerinde, Ankara'nın Amerika ile işbirliğine bağlı olduğunu belirtmişti. Bununla birlikte Amerikan savunma bakanlığı sekreteri de, yaptığı bir acriklamada, Tayip Erdoğan başbakan olduktan sonra, Dış işleri Bakanı goremvni devralan Abdullah Gul'un, 7 Nisan'da Iran Dış ileri Bakanı Harrazi'yi Ankara'ya kabulunden ve 13 Nisan'da şam'a bir gezi planladığını duyurmasından rahatsızlık duyduğunu ifade etmişti (Hurriyet, 3 Nisan 2003:14).

ABD'nin Iran ve Suriye'ye yonelik bu olumsuz tepkilerine karşılık olarak, Iran ve Suriye'de ABD'ye donuk tepkilerini sertleştirmişlerdi. ABD'nin Irak'ı işgaline yonelik olarak Suriye, "sabrımız taşıyor" derken, Iran, "ABD'nin yaptığı acrikca BM kararlarının ihlalidir" acriklamasını yapmışti. Iran ve Suriye'nin seslerini yukseltmeleri ABD'nin bu iki ulkeye donuk tehditlerinden sonra sıkladışti. Irak'tan sonra, ABD'nin Suriye ve Iran'a yoneleceği beklentisi ve bu beklentiyi guclendiren acriklamalar, Tahran ve şam'ın Irak'tan yana olan tavırlarını besledi (Bila, 2003b).

Ankara ikinci tezkereyi geri ceviridiğinde, ABD'nin Tırkiye'yi dışlayacağı ve cezalandıracağı, bu durumun ise Avrupa Birliği'ni Tırkiye'ye yakınlaştıracadığı yonunde yorumlar yapılmışti. Başlangıçta ABD, boyle bir tutum icerisine girmiş ancak bunun bir hata olduğunu cabuk anlamışti. ABD, Irak savaşı ve sonrasında, Tırkiye'ye ihtiyacı olacağını kavramış, Tırkiye'nin ABD karşıtı bolyesel cepheye

itilmesinin yanlış olacağını anlamıştı. Powell Ankara ziyaretiyle, Bush'un yapacağı ek bütçeyle Türkiye'yi yeniden kazanmaya yönelmişti.

Ankara'nın ikinci tezkereyi geri çevirdiği gün, Fransa-Almanya ittifakının önderliğindeki Avrupa'nın, Türkiye'nin bu kararına destek olacağı sanılırken tam tersi olmuş ve Avrupa, Ankara'yı, Kuzey Irak'a girmesi durumunda AB'ye almama ile tehdit etmişti. Ancak Avrupa da bu hatasını anlamış ve bir yandan Irak'taki gelişmeleri ve ABD'yi takip ederken bir yandan da Türkiye'ye yakınlaşmaya çalışmıştır (Bila, 2003c).

Hem ABD'nin, hem Avrupa'nın, hem de bölge ülkelerinin Türkiye'yi kendi politikaları doğrultusunda yönlendirmek istedikleri böyle bir ortamda, ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, 2 Nisan'da Türkiye'yi ziyaret etmişti. Amerika'nın Ankara ile ilişkileri düzeltme çabasının amaçlarından birinin de, Türkiye'yi, İran-Suriye ekseninin dışında tutmak olduğunu söyleyebiliriz. Bu tavrı gösteriyor ki, Washington, Ankara'yı bölge politikasına itmek yerine küresel politikanın bir aktörü olarak görmek istemektedir. Ankara'yı tezkere nedeniyle dışlayan bir politikanın, Ankara-Tahran-Şam üçgeni vasıtasıyla bölgesel ağırlıklı bir politikayı besleyeceğini, bunun da ABD'nin işine gelmeyeceği söylenebilir. Ayrıca, Türkiye'nin küresel politikalarından koptuğu bir ortamda İsrail'in bölgede yalnız kalacağı endişesinin, Washington'u Ankara'yla sıcaklaşmaya iten bir diğer faktör olduğu da söylenebilir.

Colin Powell, 2 Nisan'da yaptığı bu ziyarette, Türkiye'nin, demokratik, laik, serbest piyasa ekonomisine dayalı ve nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan bir ülke olarak, savaş sonrası Irak'ın yapılandırılmasında model olabileceği mesajını vermişti. Bu ziyaret esnasında Ankara'nın verdiği mesaj ise, Türkiye'nin siyasi ilgisinin ana amacının, savaş sonrasında da Irak'ın hem toprak, hem de siyasi bütünlüğünün sağlanması ve korunması olduğu yönündeydi. Bazı yorumlara göre, siyasi açıdan ABD'nin savaş sonrası kaygılarından biri de, Şii çoğunluk nedeniyle İran'a yakın yeni bir Irak'ın ortaya çıkmasıydı. Bu nedenle de Türkiye'nin model olarak görüldüğü, yeni Irak'ın İran'a değil, Türkiye'ye benzemesinin hedeflendiği aynı çevrelerce dile getirilmişti. Bu yaklaşım, sadece askeri açıdan değil, siyasi açıdan da ABD'nin bölgede Türkiye'ye olan ihtiyacının giderek artacağı tahminine yol açmıştı. Türkiye için "model ülke" söylemi, Afganistan olayı sırasında da çok yaygındı. Türk

Silahlı Kuvvetleri'nin Afganistan'da görev alması da, yine bu yaklaşımın bir sonucu olarak desteklenmişti. Ancak, Türk askerinin bu görevi üstlenmesi dışında Afganistan'da bir model kurulduğunu da söylemek zordur (Bila, 2003b). Bu doğrultuda, ABD'nin Türkiye için model ülke söyleminin gerçeği ne kadar yansıttığı da tartışmaya açık bir konudur.

Ülkelerinde önemli sayıda Kürt nüfus barındıran Türkiye, İran ve Suriye, büyük oranda bu nedenle Irak'ın kuzeyinde kendi iradeleri dışında ortaya çıkan ve olumsuz etkileneceklerini düşündükleri gelişmeler karşısında ortak hareket etmek istemişlerdir. Aslında, bu üç ülkenin pek çok alanda, gerek bölgesel, gerekse küresel çıkarları ve bu doğrultuda izledikleri politikaları birbirleriyle örtüşmemektedir. Daha da önemlisi, bu üç ülke arasında ikili ilişkilerde de ciddi sorunlar vardır. Bununla birlikte her üç ülkenin farklı nedenler ve farklı düzeylerde Irak'ın kuzeyindeki gelişmelerden olumsuz etkileneceklerine ilişkin endişeleri ve tehdit algılamaları, bu çıkar çatışmalarını unutturmaktadır.

Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasını isteyen Harrazi, Türkiye, İran ve Suriye arasında, Kuzey Irak'ta Kürt devleti kurulmaması için üçlü toplantı yapılmasını istemişti. Üçlü toplantılardan ziyade ikili toplantılara sıcak bakan Başbakan Tayyip Erdoğan ve Gül, İran'ın endişelerini gidermek için Türkiye'nin K. Irak'ı işgal niyetinin olmadığını, sadece göçü, terörü ve istikrarsızlığı önlemek için, ihtiyaç duyulduğunda asker sokulabileceğini ifade etmişlerdi. Harrazi ise, o bölgeye hiç kimsenin girmesini istemediklerini, orada sadece Türkmenlerin değil, Şii Kürtlerinde olduğunu ancak istikrarsızlık bozulduğu takdirde kendilerinin de müdahale etme haklarının doğacağını belirtmişti. Harrazi, ABD'nin bölgeden çıkmasını isterken, Irak'taki tüm düzenlemeleri BM'nin almasını istemekte, bu doğrultuda Irak halkının istekleri yönünde ve tüm asli unsurların katılacağı demokratik bir yapıdan yana olduğunu belirtmekteydi (Milliyet, 7 Nisan 2003:16).

3.2.3.7. Irak Savaşı Sonuçlarının Türkiye ve İran İlişkilerine Yansıması

2003 Irak Savaşı, Irak'ın etnik ve mezhepsel kimliğini değiştiren ve bölgede jeopolitik değişimin başlangıcı olan en önemli olgudur. Böylece, Ortadoğu yeni bir döneme girmiştir. Karmaşık, çelişkili ve kimin nerede olacağı zor kestirilen yeni bir güvenlik ortamı oluşmuş, eski dostluklar ve düşmanlıklar değişmeye başlamıştır.

Dünya kamuoyunda, 11 Eylül saldırılarının ABD tarafından sadece ulusal güvenliği sağlamak açısından değerlendirilmediği, Ortadoğu'yu da kapsayacak şekilde bir planın varolduğu konusunda tartışmalar yaşanmaya başlanmıştır. Amerikan hegemonyasını sürdürmeyi ve ekonomik çıkarlarını maksimize etmeyi hedefleyen bu saldırılar, daha sonraki süreçte ilk başlarda ABD'yi bu konuda destekleyen uluslararası aktörler arasında bölünmelere sebep olmuştur. Bu şartlar altında, ABD'nin yeniden şekillendirmeye çalıştığı Ortadoğu coğrafyasında, 1990 öncesi politikaları sürdürmek ve bu politikaların devamını sağlamaya yönelik çabalar içerisinde olmak, real-politik şartlara uygun değildir (Bozkurt, 2006:409).

Bu nedenlerden dolayı Türkiye en kısa sürede, Irak'ta, toprak bütünlüğünü koruyacak, mümkünse üniter, değilse özerkliğe imkan tanımakla beraber güçlü bir merkezi otoritenin kurulmasını, Irak'ın kuzeyinin güçlü bir biçimde merkeze bağlanmasını ve etnik temelde federasyonun önlenmesini istemekteydi. Ayrıca, Kerkük'ün ve doğal zenginliklerinin, etnik bir grubun yani Kürtlerin eline geçmesinin engellenmesi ve bu zenginliklerin bütün Irak halkının hizmetine sunulması taraftarıydı. Bunun yanında Türkiye, Irak'ın kuzeyinde PKK'nın varlığına son verilmesi için gerekli önlemlerin alınmasını istemekte, ama tüm bu hedeflerine ulaşırken Kürtlerle işbirliği yapan ve Irak'ı tek başına biçimlendirmek isteyen ABD ile ilişkilerini de bozmamaya çalışmaktaydı (Kurubaş, 2003:205).

Irak'taki bu gelişmeler İran-Türkiye yakınlaşmasını tetiklemişti. Saddam'ın yakalanmasının ardından Iraklı Kürtler federatif bir yapılanma doğrultusunda harekete geçmişler, onların bu hareketlenmeleri ve ABD'nin belirsiz politikaları, Irak'ın parçalanması korkusunu ve endişesini doğurmuştu. Irak'ın komşuları içinde Kuzey Irak konusunda en çok endişe duyduğunu belirten ve bu sorunu çözmeye çalışan ülke Türkiye idi. Irak'ın iç yapısı, bölge devletlerinin farklı çıkar arayışları ve ABD'nin Irak politikası, Türkiye'nin Irak politikasını çıkmaza sokmuş, Türkiye'nin bu çıkmazı, Türk dış politikasında belirleyici unsurlar arasına girmişti (Keskin, 2004a:26).

Böyle bir ortamda Türkiye, küresel ve bölgesel çıkarları arasında sıkışmış, hareket alanı daralmıştı. 1 Mart tezkeresinin reddi ile büyük bir hayal kırıklığı yaşayan Bush yönetimi, Türk-Amerikan işbirliğinin yeniden canlanmasının koşulunu, Ankara'nın,

bölgesine ilişkin stratejik bir vizyon oluşturmasına bağlamıştı. Wolfowitz, Türkiye'nin Ortadoğu konusunda bütüncül bir yaklaşım sergilemesi gerektiğini belirterek bunun ifade biçimlerinden birinin ise İran'a baskı uygulamak olduğunu savunmuştu (Milliyet, 29 Mayıs 2003:8). Türkiye'yi cezalandırmak adına, Kuzey Irak'ta, Türkmen merkezli bir politikayı geri planda tutarak, Kürtleri ön plana almış, Kerkük'te bile Türkmenler pasifize edilmiş, yönetime KYB'lilerin atanması sağlanmıştı (Milliyet, 30 Haziran 2003:16).

Savaş sonrasında meydana gelen olaylara İran açısından bakıldığında, Irak'ta Saddam'ın devrilmesi, basit bir yönetim değişikliğinin ötesinde bir anlam ifade etmekteydi. Saddam'ın devrilmesi ile bölgedeki dengeler İsrail'in lehine gelişmeye başlamış, İsrail'in güçlenmesi sadece İran ve Suriye'yi değil, Mısır ve Suudi Arabistan gibi ülkeleri de rahatsız etmişti. Kuzey Irak'ta Kürtlerin faaliyetleri, İsrail ve ABD'nin Irak toprak bütünlüğü konusunda açık ve şeffaf bir politika takip etmemeleri, Türkiye başta olmak üzere bütün Orta Doğu devletlerini endişe ve kaygıya sevk etmiştir. Değişen Ortadoğu güvenlik sistemi için, İran'ın Türkiye ile işbirliğine ihtiyacı da giderek artmıştı (Keskin, 2004a:26).

Zira her fırsatta İran'ın açığını bulmaya çalışan ABD yönetimi, Irak'tan sonra İran'a müdahalenin fırsatlarını aramakta ve kendilerini haklı çıkaracak nedenler olarak da sunları öne sürmekteydi (Milliyet, 31 Mayıs 2003:16):

- İran'daki kavga, tutucu mollalarla reformcu Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi arasında değildi, kavga mollaların sistemiyle halk arasında idi. Bu yüzden İran rejiminin yıkılması an meselesiydi.
- İran nükleer silah yapımında artık geri döndürülmesi imkansız olan aşamaya gelmişti.
- Irak'a müdahale etmekteydi.
- El Kaide terör örgütüne yataklık yapıyordu.

İran'ın dini lideri Ayetullah Ali Hamaney, ise ABD'nin bu düşüncelerine yönelik olarak "ABD'nin İran'a saldırısının intihar olacağını" söylemişti (Milliyet, 5 Haziran 2003:18). Yapılan yorumlara göre, İran'ın kendi içindeki sorunlarına rağmen

halkının çözülmesi çok zordu. Her ne kadar rejimden duydukları memnuniyetsizlikleri her fırsatta dile getirseler de, dış bir güç geldiğinde İran halkı birleşecekti (Temelkuran, 2003).

“ABD tarafından günden güne daha fazla tehdit gören İran’ın, kendi iç sorunlarıyla da başı dertteydi. Öğrenciler, yönetimin başında yer alan din adamlarını yönetimden uzaklaştırmak için eylemler yapmaktaydılar. Halkın bu istemine karşın Hatemi kendisinden beklenenleri karşılayamamış, sistemi değiştirmeye çalışan bir liderden ziyade, rejim içinde dini rehber Hamaney’in etkisinin biraz daha azalması için çaba gösteren bir siyasetçi olarak kalmıştı.

İran’da yaygınlaşan rejim karşıtı gösteriler ve ABD’nin bu ülkeye karşı yoğunlaşan baskıları, İran’ın kendisini içerde ve dışarıda bir çıkmazın içinde bulmasına yol açmıştı. Öğrencilerin gösterileri, başta üniversitede reform talebi ile başlamış, kısa zamanda ülke çapına yayılmış, dini lider Hamaney başta olmak üzere, mollalara ve onların uygulamaya çalıştığı köktendinci ve totaliter sisteme karşı bir harekete dönüşmüştü. Daha sonraki günlerde, bu ayaklanmalara toplumun öğrenci olmayan kesimleri de (aydınlar, hatta bazı parlamenterler de) katılmıştı. Örneğin 127 milletvekili Hamaney’e mektup yazarak daha fazla özgürlük tanınmasını istemişti (Kohen, 2003b). ABD Başkanı Bush’un İran danışmanı Michael Leeden, yaptığı bir açıklamada Türkiye’nin İran’daki rejim aleyhtarı gösterileri desteklemesi gerektiğini söylemiş, İran’da meydana gelecek bir rejim değişikliğinin Türkiye’nin de yararına olacağı yorumunu yaparak, ABD’nin İran’a yönelik politikalarında Türkiye’den destek istemişti (Milliyet, 2 Temmuz 2003:15). Türkiye bu meseleyi İran’ın bir iç sorunu olarak gördüğü için, bu konuda ABD’ye istediği desteği verememiştir.

Ayrıca, Irak Savaşı ve özellikle Kuzey Irak’taki gelişmeler, Türkiye, İran ve Suriye arasında bir yakınlaşma sağlamıştı. İran ve Suriye, ABD’nin izole etmeye çalıştığı ülkeler olduğu halde, Türkiye bu iki komşusuyla da bağlarını güçlendirmeye yönelik bir strateji izlemiştir. Bir bakıma Ankara’nın bu konudaki tutumu, Tahran ve Şam’la ilişkilerini sürdürmeye çalışan AB ülkelerinin politikası çizgisindedir. Türkiye’nin bu politikasını ABD’ye karşı bir “tercih” olarak değil de, aksine olayların “akışının bir sonucu” olarak değerlendirmek gerekir (Kohen, 2004a).

Türkiye'nin, ABD'ye rağmen İran ve Suriye ile geliştirdiği bu iyi ilişkilerin temelinde, Türkiye'yi en fazla endişelendiren PKK/KADEK konusu yatmaktaydı. Kürt kuvvetlerinin, sayıları yaklaşık olarak 5000 olduğu tahmin edilen PKK/KADEK güçlerini, Kürdistan-Irak sınırından atmamaları, Türkiye için önemli bir sorundu. Washington'un, Ankara'ya, PKK konusundaki tavrının değişmediğini söylemesine ve Türkiye'ye saldıracak herhangi bir terörist grubun, Irak'ta varlık göstermesine izin vermeyeceğini garanti etmesine rağmen, Bush yönetimi Türkiye'ye çok açık bir şekilde, "PKK ve KADEK'in silahsızlandırılmasının, o an ABD'nin önceliklerinden biri olmadığını ve bu birliklere Irak'taki Amerikan askerlerini korumak için ihtiyacı olduğunu" rapor etmişti. Ayrıca ABD bu birliklerin İran'a girmelerine engel olacaklarına dair de herhangi bir açıklama da bulunmamıştı (Cumhuriyet, 19 Mayıs 2003:10).

Irak Savaşı sonrasında PKK-KADEK konusu, İran için de tehdit arz etmeye başlamıştı. Haziran sonunda İran topraklarına yerleşmeye çalışan terör örgütü PKK-KADEK, Shinava kentindeki bir karakolu basarak, 8 askeri öldürmüş, bunun üzerine İran, Ermenistan'a geçen 7 militanı yakalamış, 5 terörist de Ermenistan güvenlik birimlerince gözüaltına alınmıştı (Milliyet, 29 Haziran 2003:17). Bir zamanlar PKK'ya verdiği iddia edilen destek nedeniyle Türkiye'nin tepkisini çeken İran, Kuzey Irak'ın Lolan, Hacümran bölgeleri ile Ranya ve Kaladiza kasabaları karşısında yer alan topraklarında KADEK'e yönelik kapsamlı bir operasyon sürdürmeye başlamıştı. İran operasyonu Türkiye sınırına kadar yayılmış, Türk askeri birlikleri tarafından da destek görmüş, operasyondan kurtulmak amacıyla Türkiye'ye girmeye çalışan PKK'luların geçişini engellemek için sıkı güvenlik önlemleri alınmıştı (Milliyet, 30 Mayıs 2003:19). Bu operasyonlar esnasında Çatışmalarda 22 terörist öldürülürken, toplam 31 İran askeri hayatını kaybetmişti (Milliyet, 6 Temmuz 2003:18).

ABD'nin, PKK/KADEK'in İran'a yönelik bu saldırılarla da bağlantısı olduğu söylenmiş, ABD askeri yetkililerinin, ABD kontrolü altındaki Kuzey Irak'ta PKK/KADEK'in yöneticisi Cemal Bayık'la temas kurduğu, yapılan bu saldırılar sayesinde sınırdaki İran ordusunun hareketleri konusunda istihbarat aldıkları iddia edilmişti. Bu amaç doğrultusunda, Kandil Dağı'ndaki bazı kampları boşaltarak

ABD'nin güvenini kazanmaya çalışan Bayık ve terör örgütünün diğer yöneticileri, silahlı adamlarını İran sınırları içinde, İran askerleriyle çatışmaya sokmuşlardı (Milliyet, 8 Temmuz 2003:13).

2004 Şubat ayına gelindiğinde, Hatemi'nin, PKK'nın İran'ı üs olarak kullanamayacağını söylemesi, iki ülke arasında iyiye giden ilişkilerin bir göstergesiydi (Milliyet, 19 Şubat 2004:14). İran ordusu PKK'ya karşı geniş çaplı bir operasyon başlatmış, bu operasyon kapsamında meydana gelen çatışmalarda 16'sı İran güvenlik görevlisi, 4'ü PKK militanı 20 kişi ölmüştü (Milliyet, 7 Temmuz 2004:19). Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 27 Temmuz'da İran'a yaptığı ziyareti esnasında, İran hükümeti, PKK'yı terör örgütü ilan etmeye karar verdiğini açıklamış, buna karşılık Türkiye'nin de Halkın Mücahitleri örgütünü kendi listesine alması kararlaştırılmıştır (Akşam, 30 Temmuz 2004:17).

ABD-Türkiye ilişkisinde de önemli sorun olan PKK terör örgütü konusunda ABD, net bir politika üretememiştir. ABD, PKK sorununu çözme konusunda Türk yetkililere söz vermişse de, bu sorunu nasıl çözeceği konusunda şeffaf olmamıştır. Söz konusu durum İran'ı da ciddi şekilde endişeye sokmuştur. Çünkü ABD, PKK'yı İran sınırına yerleştirme ve İran karşısında kullanma eğiliminde de olmuştur. Bu durum İran'ı harekete geçirmiştir. İran'da, PKK terör örgütünü ABD'ye karşı kullanmak istemiş, ancak bu istek PKK tarafından kabul görmediği için İran-PKK ilişkilerinde sorun çıkmaya başlamıştır. Yakın zamanda İran güvenlik güçleri ve PKK terör örgütü elemanları arasında meydana gelen bu sınır çatışmaları, İran'ın PKK konusunda tutum değişikliğine girdiğinin en belirgin göstergesi olmuştur (Keskin, 2004a:28).

İran hükümeti'nin, PKK-KADEK'e yönelik aldığı önlemlerin bir diğeri ise, Türkiye ve Irak sınırındaki yerleşim birimlerinde yaşayan Kürt aşiretlerinin, "köy korucusu" adı altında silahlandırılmasıydı. Bölgedeki yaklaşık 1 milyon aşiret mensubundan 250 binine silah dağıtılarak bu kişiler askeri eğitimden geçirilecekti. Böylelikle İran, Türkiye'ye 529, Irak'a 378 kilometre olmak üzere toplam 907 kilometrelik sınır bölgesinin güvenliğini artırıcı önlemler almış bulunmaktaydı. İran'ın böyle bir girişimde bulunmasının en önemli sebebi ise, ABD'de yapılan seçimlerde Bush'un tekrar seçilmesi idi. İran'lı yetkililer Bush yönetiminden kaygı duydukları, karşılığın

yeni sorunlar çıkarmasından endişe ettikleri için, Türkiye ve Irak sınırında güvenliği arttırmak istediklerini belirtmişlerdi (Milliyet, 5 Kasım 2004:18). Bu amaçla Irak'a komşu olan ülkeler arasında, Irak'ın sınır güvenliği konusunda alınacak önlemleri tartışmak için Tahran'da düzenlenen toplantıya, Türkiye'den İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu katılmış, toplantı sonunda yayımlanan bildiriye, terörizmle mücadelede işbirliğinin artırılması kararının alındığı vurgulanmıştı (Milliyet, 2 Aralık 2004:18).

İran ve Türkiye arasında gelişen bu ilişkiler ABD'yi oldukça rahatsız etmekte, İran'ın nükleer silah elde etmek istediğine yönelik suçlamalarını gündeme getirerek, bu konuda önleyici tedbirler alınması hususunda, kendisine destek vermesi için Türkiye'ye baskı yapmaktadır. Bu baskılar karşısında Ankara yönetimi, İran'ın, komşu bir ülke olarak Türkiye ile çok önemli ekonomik ve güvenlik ilişkilerine sahip olduğunu ve bu ilişkilerin tehlikeye atılmak istenmediğini ifade etmiştir. Ankara, Irak'taki istikrarsızlık nedeni ile Türkiye'nin yaşadığı büyük ekonomik kayıpları ve güvenlik riskini, İran yüzünden de yaşamak istemediğini vurgulayarak, bu nedenle İran'da istikrarsızlığa yol açacak gelişmelere karşı olduğunu belirtmiş ve sorunların diplomatik yollarla halledilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Özellikle askeri yetkililer, güvenlik konusunda İran'ın kendileri ile, ABD'den daha çok işbirliği yaptığını ifade etmişlerdir. Ağustos sonunda Türkiye'ye gelen ABD Temsilciler Meclisi üyelerinin üst düzey danışmanlarından oluşan 5 kişilik bir heyete bir brifing veren Genelkurmay yetkilileri, İran'ın son dönemde PKK'ya karşı mücadelesini överek, özellikle PKK ile mücadele kapsamında "İran ile ihtiyatlı bir ısınma içinde" olduklarını, son dönemde PKK'ya karşı operasyonları yoğunlaştıran İran'ın 40 PKK'lıyı Türkiye'ye iade ettiğini ve bunun somut işbirliğinin bir örneği olduğunu belirtmişler ve ABD'den benzer bir işbirliği beklediklerini ifade etmişlerdir. İlerleyen süreçte ise, Türkiye-İran güvenlik ilişkilerini daha çok, ABD'nin, İran'ın nükleer silah elde etmek istediğine yönelik suçlamaları belirlemiştir (İnat, 2006:37).

3.2.3.8. İran'ın Nükleer Enerji Elde Etme Çabalarının İki Ülke İlişkilerine Etkisi

11 Eylül ile birlikte uluslararası sistemin yapısında meydana gelen önemli değişikliklerden oldukça fazla etkilenen Ortadoğu, 2003 yılında Irak savaşının

başlamasıyla birlikte yeni bir sürece girmiştir. Söz konusu savaşın Ortadoğu'da meydana getirdiği güvenlik bunalımından yoğun bir şekilde etkilenen İran ve Türkiye, yeni sürecin tehlikelerinden mümkün olduğunca kendilerini korumaya çalışırken, aynı zamanda bu sürecin ortaya çıkaracağı muhtemel kazançlardan faydalanmaya yönelik politikalar izlemişlerdir. Ancak, Irak savaşıyla birlikte bölgeye daha fazla nüfuz etme imkanı bulan ABD'nin yakın denetim mekanizmasıyla Türkiye ve İran'ın bölgeye yönelik politika üretme alanlarını daraltması, her iki yönetimi de dengeli ve çok yönlü bir diplomasi izlemek zorunda bırakmıştır (Yeşiltaş, 2006:79).

Söz konusu zorunluluk ise, iki ülke arasında gerçekleşen ilişkinin yönünü ABD'nin belirlemesi sonucunu doğurmuştur. Irak'tan sonra, İran'a da "yeni bir şekil verme" zamanının geldiğini düşünen Washington'daki "şahinler", bu konuda, bölgedeki Türkiye gibi müttefiklerinden ABD politikalarına uygun hareket etmelerini beklemiştir. ABD, Irak'ta düştüğü hataya yeniden düşmemek için, İran'a karşı politikalarında daha geniş bir uluslararası destek arayışında olmuştur. IAEA'nın da (The International Atomic Energy Agency) (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı) yardımıyla, İran'ın nükleer çalışmalarını bu destek arayışının gerekçesi olarak göstermiş ve Türkiye dahil pek çok ülkeyi Tahran'a karşı uyguladığı baskı politikasına katılmaya çağırmıştır (İnat, 2006:34).

ABD bu politikaları doğrultusunda, İran'ı sık sık nükleer silah sahibi olmaya çalışmakla suçlamış, Bush yönetimi, (Irak konusunda olduğu gibi) elinde bir kanıt olmamakla beraber İran'a karşı kampanyasında, bu iddialara yer vermişti. Bu iddiaları takiben AB'de, bu kuşkuları paylaşan bir tavır içerisine girmiş, Tahran'ı uyarmakla da kalmayarak daha da ileriye gitmiş, kitle imha silahları üretimine girişen ülkelere karşı, "diplomasi sökmeye kuvvet kullanılabileceğini" beyan etmiştir. Bu suçlamalar neticesinde, Viyana'da IAEA'nın Başkanı Muhammed El Baradei, İran'ı nükleer faaliyetlerini tam bildirmemekle suçlayan ve daha sıkı uluslararası denetim gereğini vurgulayan bir rapor sunmuştu. Türkiye de, İran'ın nükleer programı konusunda Batı'nın kuşku ve kaygılarını paylaşıyor ve Tahran'ın "bu programın silah üretimine yönelik olmadığı ve sadece barışçı amaçlar güttüğü" yolundaki

savının inandırıcı olması için, uluslararası camia ile işbirliği yapması gerektiğini savunuyordu (Kohen, 2003a).

Aslında hem ABD'nin, hem de AB ülkelerinin İran'a yönelik izlemek istedikleri öncelikli politika siyasi diplomasiydi, ancak gerekli gördükleri taktirde İran'a müdahale edebileceklerinin de sinyallerini vermişlerdi. Irak krizi sırasında ABD'yle geleneksel dostluk ilişkilerini bozma pahasına güç kullanımına karşı çıkan AB, önemli bir tavır değişikliğine imza atmış, “bu tür silahlara sahip olan, ya da elde etmeye çalışan devlet ve terörist gruplara karşı askeri bir eylemin olasılıklar dahilinde” olduğuna dikkat çekmişlerdi. AB, ABD'yle ilişkileri normalleştirme yönünde atılmış önemli bir adım olarak nitelenen bu yaklaşımıyla, siyasi diyalog ve diplomatik baskı gibi önlemlerin sonuçsuz kalması durumunda, güç kullanımının devreye girmesini benimsemiş oluyordu. AB, her ne kadar güç kullanımını “son hamle” olarak görse de, askeri opsiyona atıfta bulunulmuş olması, Birliğin dış politikası açısından önemli bir dönemeci oluşturuyordu. AB, belirlediği strateji çerçevesinde güç kullanımını ihtimal dahilinde görmekle birlikte BM Güvenlik Konseyi'nin kararı olmaksızın bu tür bir eyleme girilmesine sıcak bakmadığının altını da çizmişti. Irak konusunda BM Güvenlik Konseyi'nden istediği kararı çıkartamayan ABD, bu kez İran konusunda farklı bir yol izleyerek, aradığı meşruiyeti Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın raporlarında bulma eğilimi içine girmiştir (Milliyet, 19 Haziran 2003:16)

Bu doğrultuda 16 Haziran 2003 tarihinde IAEA Başkanı Muhammed El Baradei, Avusturya'nın başkenti Viyana'da sunduğu raporda, İran'ın NPT'yi (The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons) (Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması) ihlal ettiğini söylemişti. IAEA müfettişleri tarafından İran'da yaklaşık beş ay sürdürülen incelemeler sonucu hazırlanan belgede, İran'ın, elindeki belirli nükleer maddeler ve yürüttüğü nükleer faaliyetleri kendilerine rapor etmediği belirtilmişti (Milliyet, 17 Haziran 2003:16).

İran, kendisine yönelik olarak yapılan bu suçlamalar üzerine, nükleer programının barışçıl olduğunu kanıtlaması için 31 Ekim'e kadar süre tanıyan IAEA ile işbirliğini azaltacağını söylemiş, hatta İran'ın Birleşmiş Milletler nükleer silah denetçisi temsilcisi Ali Ekber Salehi, İran devlet televizyonunda yayımlanan röportajında,

“bugüne kadar şeffaflığımızı ve iyi niyetimizi göstermek için IAEA yetkilileriyle işbirliği yaptık, imzalamış olduğumuz Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması gerekli kılmadığı halde çeşitli bölgeleri gezip numuneler almalarına izin verdik, ancak bundan böyle ilişkilerimizi mevcut duruma göre ayarlayıp işbirliğini kısıtlayacağız” şeklinde açıklama yapmıştı (Milliyet, 24 Eylül 2003:18). İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hamid Rıza Asefi ise, uluslararası toplumun İran’a gizli nükleer silah programı yürütmediğini kanıtlaması yönündeki baskısına rağmen, ülkesinin nükleer programından vazgeçmeyeceğini, uranyum zenginleştirme yolundaki faaliyetini sürdüreceğini belirtmişti (Milliyet, 29 Eylül 2003:16).

İran yönetimi yapılan bu açıklamalar doğrultusunda hareket ederek, İran-İrak savaşının yıldönümü dolayısıyla 23 Eylül 2003’de düzenlenen “Kutsal Savunma Haftası”nın ilk gününde, İslam Devrimi’nin lideri Ayetullah Ruhullah Humeyni’nin mezarının yakınında yapılan askeri geçit töreninde, Şahab-3 (Parlayan Yıldız) füzelerinin yeni versiyonları sergilenmiş, resmi açıklamalarda yeni Şahap-3 füzesinin 1.300 km menzilli olduğu belirtilmesine rağmen, törendeki açıklamada bu mesafe 1.700 km olarak ifade edilmişti. Bu menzilleriyle Şahap-3 füzeleri Tebriz’den ateşlendiğinde İstanbul’u vurabilecek kapasitede idi. İstendiği takdirde bu füzelere nükleer başlık takılabilmesi, tehlikenin boyutunu arttırıyordu (Milliyet, 23 Eylül 2003:19).

İran, nükleer enerji üretimi konusundaki net tavırlarına rağmen, IAEA’nın verdiği ultimatoma süresinin dolmasına 10 gün kala BM’nin nükleer tesislerini “sıkı ve habersiz” denetlemesine izin veren NPT’nin ek protokolünü imzalamayı ve uranyum zenginleştirme programını askıya almayı kabul etmişti (Milliyet, 22 Ekim 2003:18).

Türkiye, PKK konusunda bir yandan İran’la bu kadar yakınlaşma aşamasına gelirken, diğer yandan nükleer silahları elde etme konusunda İran’a yönelik olarak yapılan suçlamalar nedeniyle kendisini ikilemin içinde bulmuştu. İran’ın nükleer programı ile ilgili son gelişmeler, Türk-İran ilişkilerinin iyiye doğru gittiği bir zamana rastlamıştı. Irak’ın işgalinden sonra ise Türkiye (Suriye’yle olduğu gibi) İran’la yakın bir çizgide bulunmuş, bu arada İran’ın yalnızlıktan kurtulmak için Ankara’ya karşı tavrını değiştirmesinin de etkisiyle, iki komşu ülke bir yakınlaşma sürecine girmişti.

Bu yeni atmosfer, Türkiye’nin, dünya gündemine giren, İran’ın nükleer silah üretme olasılığını ve bu konuda duyulan kaygılarını göz ardı etmesi için geçerli bir neden

değildi. İran yönetimi bir süreden beri, kendi deyişi ile, sırf enerji kaynağı sağlamak amacı ile (yani barışçıl niyetlerle) nükleer programını geliştirmeye çalışıyordu. Batı, özellikle ABD ve İsrail, buna büyük kuşku ile bakıyor ve zengin petrol ve gaz kaynaklarına sahip olan İran'ın asıl hedefinin nükleer silah üretmek olduğunu iddia ediyordu. 2004 yılının son aylarında bu tartışma, ABD'nin veya İsrail'in İran'a karşı bir müdahale olasılığını gündeme getirmişti. Gerek Başkan Bush, gerekse İsrail Başbakanı Şaron, çeşitli vesilelerle yaptıkları konuşmalarda, İran'ın atom bombasına sahip olmaya yönelik çalışmalarının durdurulmadığı takdirde, "bunun sonuçlarına katlanması gerektiği" yönünde uyarılarda bulunmuşlardı (Kohen, 2004c).

Bir Türk Dışişleri yetkilisine göre, Türkiye bu aşamada İran'ın nükleer çalışmalarını sadece barışçıl amaçlarla (elektrik üretimi için) yapmakta olduğuna dair resmi bir görüşe sahipti. Fakat, ileride bunun başka amaçlara yönelip yönelmeyeceğini saptamaya çalışmaktadır. Aynı yetkiliye göre, Türkiye, ilişkilerin geliştiği bu ortamda İran'ın nükleer yeteneğinin kendisine karşı direkt bir tehdit oluşturmayacağını düşünmekteydi. İran'ın gerçekten nükleer silaha sahip olması halinde, bu durum Ortadoğu'daki dengeleri altüst edeceği gibi, ABD başta olmak üzere bazı güçlerin müdahalelerine yol açabilecekti. Bu doğrultuda, İran'ın direkt Türkiye'ye yönelik bir saldırısı olmasa da dolaylı olarak, Türkiye zor durumlara düşecek ve "nükleer alan"a girmek zorunda bırakabilecekti (Kohen, 2004b).

2004 Eylül ayına gelindiğinde İran, IAEA'nın uranyum zenginleştirmeyle ilgili tüm faaliyetlerini durdurma kararını reddetmişti (Milliyet, 20 Eylül 2004:19). İran meclisi, hükümetin uranyum zenginleştirme çalışmalarına yeniden başlamasını öngören yasa taslağını onaylamış, Meclis Başkanı Gulamali Haddadadil, yasa taslağının onaylanmasının, "yabancı devletlere, meclisin yıldırımara boyun eğmeyeceği mesajı" anlamına geldiğini söylemişti (Milliyet, 1 Kasım 2004:19). ABD ve Avrupa kanadından yapılan açıklamalarda ise, 25 Kasım'a kadar İran, nükleer programını durdurmaya ve bunu garanti altına almaya yönelmezse, ABD'nin İran'a nokta vuruşlar yapmasının güçlü bir olasılık olduğu ifade edilmişti (Bila, 2004).

ABD ve AB'nin bu açıklamaları üzerine Kasım 2004'te Uranyum zenginleştirme programını ve diğer nükleer faaliyetlerini dondurduğunu açıklayan Tahran yönetimi için AB ile müzakerelerin başlaması ve bunun nasıl bir süreç izleyeceği 2005 yılına

sarkan en önemli sorunlardan birini oluşturmuştur. ABD'nin söz konusu süreçte fazla etkin olmasını istemeyen Tahran yönetiminin, AB ile görüşmelerde izlediği temel strateji, nükleer programını muhafaza ederek devamlılığını sağlamak ve ABD'yi böylece dışlamak şeklinde ortaya çıkarken, Rusya'yı sürekli yanında tutarak denge politikası uygulamak istemiştir (Yeşiltaş, 2006:81).

Eğer İran uranyumu zenginleştirme programını askıya aldığını açıklamasaydı, ABD, meseleyi Birleşmiş Milletler'e götürecekti, bu da uluslararası camiada büyük gerginliğe neden olacaktı. İran'ın bu programını askıya almasında, Washington'un uyarıları ve İsrail'in tehditlerinin yanında, AB diplomasisi etkili olmuştu. İngiltere, Almanya ve Fransa Tahran ile bu konuda bir diyalog başlatmaya karar vermiş, "AB üçlüsü" başta İranlıların bilinen argümanları ve inatçı tavrı ile karşılaşmış, ama nihayetinde, İran hükümetinin daha esnek davranarak uranyumu zenginleştirme projesini askıya almaya razı olması sağlanmıştı. İran geri adım atmış görünmekle beraber, bu olayda taktik bir başarı kazanmış sayılabilir. En azından üzerindeki tehdidi ve izolasyon olasılığını uzaklaştırmıştı. Ayrıca, AB ile bir yakınlık kurmuş, nitekim AB, İran'a ekonomik ve teknolojik destek sağlama sözü vermişti (Kohen, 2004c).

Yapılan bu görüşmeler doğrultusunda 11 Ocak 2005'te, Tahran yönetiminden alınan izinle birlikte IAEA'nın temsilcileri İran'a giderek, Parçin nükleer tesislerinde incelemelerde bulunmuştu. Ancak Tahran yönetimi, "herhangi bir casusluk olayına izin vermeme" gerekçesiyle temsilcilerin nükleer tesisin her noktasını incelemelerine izin vermemiştir (Iran Daily, 2005a). Buna rağmen, AB ile ilk görüşme oldukça olumlu geçmiş, AB ve İran arasında ticaret ve ortaklık anlaşmaları yapılmıştır. Taraflar arasında yaşanan bu olumlu gelişmelerin ardından, AB ile Tahran arasındaki ilişkilerin "diyalog" seviyesinden çıkarılarak daha üst düzeyde ve yakın bir şekilde yürütülmesine karar verilmişti (Iran Daily, 2005b).

7 Şubat 2005'te Malezya'yı ziyarete giden Başbakan Erdoğan, bu ziyareti sırasında kendisi gibi orada bulunan İran Dış İşleri Bakanı Harrazi ile kısa bir görüşme yapmış, Harrazi'nin "Nükleer enerjiyi, enerji açığını gidermek için kullanıyoruz" sözleri üzerine Başbakan Erdoğan bölgenin yeni bir gerginliğe tahammülü olmadığını, eğer amaç gerçekten enerji üretmek ise, Atom Enerji Ajansı ve Avrupa İnisyatifi ile

birlikte hareket edilmesi, işbirliği yapılması gerektiğini, barışçıl amaçlarla atom enerji kullanımının ancak gözetim altında yapılabileceğini vurgulamıştı (Milliyet, 9 Şubat 2005:18).

İran, AB ile ilişkileri geliştirmeye yönelik politikalar takip etmesine rağmen, İran'a yönelik suçlayıcı tavırları yüzünden ABD ile arası iyi değildi. "Müdahale" seçeneğini de sürekli gündemde tutan Washington yönetimi, Tahran yönetimi üzerindeki baskıyı daha da arttırmayı amaçlamış ve görüşmelerin seyrini doğrudan etkilemek istemişti. Ancak, İran ABD'nin bu tehditlerinin, AB ile yaptığı görüşmeleri kesmesine izin vermemiş, hatta İran İslam Devrimi'nin 26. yılının kutlandığı 11 Şubat'ta, Cumhurbaşkanı Hatemi, ABD'yi hedef alan açıklamalarda bulunarak "İran'a yönelik her saldırı, kuşkusuz en ağır şekilde cevaplandırılacaktır" demiş ve ABD'nin ülkesi ile AB arasındaki görüşmeleri baltaladığını ifade etmiştir (Iran Daily, 12 February 2005c). ABD'nin görüşmeleri etkilemede kullandığı en etkili yöntem, uranyum zenginleştirme işleminden vazgeçmesi için uluslararası kamuoyu önünde İran'a teklifte bulunarak, Tahran yönetimini baskı altına almaktır. Böylece, İran teklifi reddediyor ve görüşmelerde dezavantajlı duruma düşüyordu. Nitekim 12 Mart 2005'te İran böyle bir teklifi reddettiğini açıklamıştı. 23 Mart'ta Paris'te tekrar bir araya gelen Tahran yönetimi ve AB üçlüsü iki gün süren görüşmelerden sonra, gelişmelerin olumlu bir şekilde devam ettiğini açıklayarak ilerleyen haftalarda tekrar müzakerelere başlayacaklarını belirtmelerine rağmen İran, 30 Nisan'da, AB ile görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlandığını açıklamış, uranyum zenginleştirme programına tekrar başlayabileceğini ve bu amaçla İsfahan'daki tesisin bazı bölümlerini tekrar hayata geçirilebileceğini belirtmişti (Yeşiltaş, 2006:83-85).

İran'ın bu açıklamaları üzerine, AB üçlüsünün (Fransa, Almanya, İngiltere) İran'la haftalardır süren müzakereleri kesilmişti. İran nükleer programını geliştirmeye başladığı günden itibaren, amacının sadece yeni bir enerji kaynağı sağlamak olduğunu söylemekteydi. İran'ın "nükleer silahların yayılmasını önleme antlaşması"nı imzalayan 187 ülkeden biri olması, aslında ona nükleer programını sırf "barışçıl amaçlarla" uygulama hakkını veriyordu. Ne var ki, İran'ın "siyasi sicili", yakın geçmişteki davranışları, onun özellikle "uranyumu zenginleştirme" programının esas amacının nükleer silah üretmek olduğu yönünde yaygın bir kanaat oluşturmuştu (Kohen, 2005b).

Nükleer harita incelendiğinde, BM Güvenlik Konseyi üyesi olan:ABD, Rusya, İngiltere, Fransa ve Çin'in nükleer silaha sahip ülkeler olduklarını görürüz. Kanada, İsveç, Hollanda, Danimarka vs. nükleer silah yapmaktan kendi iradeleriyle vazgeçen ülkelerdir. Uluslararası Atom Ajansı denetimini kabullenmiş, sadece enerji üretimi için çaba göstermektedirler. İkinci Dünya Savaşı'nın "sabıkalıları" Almanya, Japonya ve İtalya'ya karşı ise bu işlere bulaşmama yaptırımını uygulanıyor. Hindistan, Pakistan, İsrail, Arjantin, Brezilya ise çok yüksek maliyetle "barışçıl nükleer patlamayı" gerçekleştirdiler. Pakistan ve İsrail, silahı da elde etmiş olarak algılanıyorlar. İran da bunların arasında yer almak üzere (Civaoğlu, 2005).

Nükleer enerji konusunda İran'a karşı duyulan güvensizliğin asıl sebebi, İran'ın uzun bir süre bu yöndeki çalışmalarını gizlice yürüttükten sonra, üç yıl önce gerçeğin BM uzmanlarınca ortaya çıkarılmış olmasıydı (Kohen, 2005c). Ayrıca Türk ordusu da İran'ın füze teknolojisi ve yüksek tahrip gücüne sahip silahlarla ilgili faaliyetlerinden kaygı duymaktaydı. Şahab-3 füzelerinin Türkiye'nin geniş bir bölgesine ulaşabilecek orta menzilli füzeler olması, Türk ordusuna, silahlanma programlarının ortak unsuru orta menzilli füze bulundurmak olan bir bölgede, ülkenin füze savar kapasitesinin yetersizliğini hatırlatmış, yakında daha da gelişmiş Şahab-4 füzeleriyle zenginleşecek olan İran'ın büyüyen kapasitesinin, nükleer güçle desteklenmesi de dikkate alınacak olursa, tehdit edici bir anlam kazanacağı görülmektedir (Cankara, 2005:211).

İran'ı bu yoldan caydırmak için, çeşitli ülkeler çeşitli yöntemler denemekteler. ABD ekonomik ve siyasal yaptırımlardan, İsrail "nokta hedefi vurma" olasılığından söz etmektedir. AB üçlüsü (Fransa, Almanya, İngiltere) müzakere yoluyla (hatta ekonomik "prim" vaat ederek), İran'ı bu işten vazgeçirmeye çalışmaktalar. BM'ye bağlı Atom Ajansı (ki buna Çin ve Üçüncü Dünya ülkeleri de dahil) bu sorunu İran'la temasları sürdürerek halletmek istemekte. Moskova ise, İran'ın "barışçıl amaçlı" nükleer programını Rus topraklarında gerçekleştirmesini öneriyordu (Kohen, 2005c). Aslında Türk yetkililer, İran'ın nükleer silah sahibi olmasını kaygı verici bulmaktalar. Ancak, İran'la bir şekilde çatışmaya girilmesinin daha da tehlikeli olacağını belirterek, bu anlaşmazlığın soğukkanlılıkla, görüşülerek çözümlenmesini istemekteler. Aksi halde, yani karşılıklı zıtlaşma ve sürtüşmeler, Ankara'yı çok zor tercihler yapmak durumunda bırakma olasılığına sahip bulunmaktadır.

Eğer gerçekten nükleer silahlar önlenmek isteniyorsa, bunun sadece belli ülkelere yaptırım uygulamak koşuluyla mümkün olmayacağı bilinmelidir. Cezayir, Arjantin, Belarus, Brezilya, Kazakistan, Irak, Libya, Romanya, Güney Afrika, Ukrayna geçmişte nükleer silaha sahip ülkelerdir. Bunlardan Güney Afrika 1993 yılında, nükleer silahını söken ilk ülke olmuştur (BBC Turkish, 2005). Bu ülkelerin bir zamanlar nükleer silaha sahip oldukları ve daha sonra kendi istekleriyle ya da zorla nükleer silahlarının söküldüğü göz önüne alınacak olursa, eğer isterlerse, yukarıda bahsettiğimiz Güvenlik Konseyi üyelerinin de, nükleer silahlarını sökmek yönünde ortak bir davranışta bulunabilecekleri söylenebilir. Böyle bir ortak karar alınmadığı müddetçe, İran gibi bir çok ülke, güvenlik kaygılarından dolayı bu hakkı kendisinde görecektir ve belli bir süre sonra ister istemez, nükleer silahın caydırıcılığı ortadan kalkarak, teşvik edici yönü ön plana çıkacaktır.

3.3. Ekonomik Gelişmelerin Türkiye-İran İlişkilerine Etkisi

Türkiye, Özal dönemiyle birlikte dışa açılmayı öngören ihracata dayalı kalkınma politikaları benimseyerek, uluslararası pazarlardaki payını arttırmaya başlamış, komşu ülkelerle ekonomik ilişkilerini düzeltme yoluna gitmişti. 1990 sonrasında ise, Türkiye'nin, özellikle Ortadoğu ülkeleriyle yaşanan siyasi problemlerden dolayı, bu ülkelerle olan dış ticareti olumsuz etkilenmişti. 2000'li yılların başında dünya ekonomisi bir yavaşlama sürecine girmiş, gelişmekte olan ülkelerin ihracatına olan talep azalmıştı. Türkiye'nin bu durumu en az zararla atlatabilmesi için sınır komşusu olan ülkelerle dış ticaretini geliştirmesi gerekmektedir. Bu politika çerçevesinde, 2000 yılından itibaren Türkiye'nin komşu ülkelerle siyasi ve güvenlik sorunlarını çözme eğilimi içine girmesi, dış ticaretine olumlu yansımış, bu ülkelerle yaptığı ihracat ve ithalatta artışlar gözlenmeye başlanmıştı.

1990'lı yılların sonundan itibaren İran da, dış politikasını, körfez bölgesinde barış ve istikrarın yeniden yapılandırılmasına katkıda bulunmak, komşu ülkelere güven vermek ve dünya ekonomisine entegre olmak üzerine dayandırdığı için, izlediği ekonomi politikaları Türkiye'nin ki ile paralellik arz etmiştir. Özellikle Hatemi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesi, İran'ın, komşularıyla ilişkilerini daha güven verici bir ortamda sürdürmesini sağlamış, bu durum Türkiye ile olan ekonomik ilişkilerine de yansımıştır (İnançlı ve Ak, 2006:395).

Hatemi öncesi dönemde İki ülkenin de ekonomik açıdan birbirlerine ihtiyacı olmasına rağmen, İran-Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler, uzun süre siyasi sorunların gölgesinde kalmış ve olması gereken gelişmeyi gösterememiştir. Türkiye, İran'dan doğal gaz almak ve pazarından yararlanmak isterken, İran ise Türkiye'ye doğal gaz satmak ve kendi doğalgazını Avrupa pazarına Türkiye üzerinden sunmak istemektedir (Keskin, 2004:29).

İran, Türk özel sektörü için geniş fırsatların olduğu bir ülkedir. Komşu ülke olarak yakınlığının yanı sıra, genç nüfusuyla birlikte artan tüketim talebiyle gelecek vadeden bir pazar niteliğindedir. İran'a ihracat yapmak ve hammaddeleri İran'dan almak şartıyla sanayi amaçlı ve yüzde yüz yabancı sermayeli şirket kurulabilmektedir. İranlı firmalar, ülkeye teknoloji ve sermayenin çekilmesine yönelik olarak yabancı ortaklarla işbirliğine sıcak bakmaktadırlar. İran ekonomisi büyük ölçüde KOBİ'lere (Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler) dayandığı için, bu alanda iki ülke için işbirliği imkanları vardır. Ayrıca demir-çelik ürünleri bakımından da, Türk ürünlerinin Rus ve Ukrayna demir-çeliği ile rekabet etmesi güç olmakla birlikte, özellikle otomotiv sektöründe büyük bir pazar mevcuttur. Bu sektördeki talep, İran'da büyük ölçüde Güney Kore, Tayvan ve Hindistan'dan karşılanmaktadır. Türkiye bu fırsatları değerlendirebilirse, İran'a ihracatını arttırması mümkün olabilir. Zira, iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi Türkiye aleyhine seyretmektedir. İki ülke arasındaki ithalat ve ihracat oranlarını yıllara göre inceleyecek olursak dış ticaretteki dengesizliği görebiliriz;

Tablo 1: Türkiye-İran arasındaki dış ticaretin yıllara göre dağılımı:

TÜRKİYE-İRAN DIŞ TİCARETİ (BİN DOLAR)				
Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
<u>1997</u>	<u>307,008</u>	<u>646,402</u>	<u>953,410</u>	<u>-339,394</u>
<u>1998</u>	<u>194,697</u>	<u>433,026</u>	<u>627,723</u>	<u>-238,329</u>

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Normal, İki Yana Yasla, Aralık Önce: 9 nk, Sonra: 6 nk, Satır aralığı: 1.5 satır

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, Kalın, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, Kalın, (Asya) Çince (PRC)

1999	157,815	635,928	793,743	-478,113
2000	235,784	815,730	1,051,514	-579,946
2001	360,536	839,800	1,200,336	-479,264
2002	299,691	918,631	1,288,322	-618,940
2003	533,786	1,860,683	2,394,469	-1,326,897
2004	812,580	1,962,058	2,774,638	-1,149,478
2005	899,465	3,468,558	4,368,023	-2,569,093

Kaynak: (DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu), 2006)

[Tablodan da anlaşılacağı üzere İran'ın Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı, toplam ithalatı içindeki payından daha düşüktür. Yıllara göre inis çıkışlar incelendiğinde ise, dış ticaretin iki ülke arasında yaşanan siyasi krizlerle orantılı olarak değişim gösterdiğini](#) söyleyebiliriz.

[1990'ların sonuna gelindiğinde, her iki ülkenin de ekonomilerini geliştirmeleri gerektiğinden, Kürt sorunu, Türkiye-İran ilişkilerinde bir faktör olarak etkisini yitirmişti. Türkiye'nin enerji ihtiyacının sonraki on yıl içinde 1/3 oranında artması tahmin edilmekteydi. Petrol yataklarına ve Rusya'dan sonra dünyadaki ikinci büyük doğal gaz kaynaklarına sahip İran, petrolünü ve gazını satacak pazara ihtiyaç duyarken \(Olson, 2004:17\), Türkiye, giderek artan enerji ihtiyacını karşılamak adına İran ile yaptığı anlaşmada bölge devletleriyle ve diğer devletlerle ters düşme riskini göze almıştır \(Sasley, 2002:348\). Bu ekonomik kaygılardan dolayı, İran ve Türkiye](#)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

arasında daha önce de değinildiği üzere 1996'da, dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan'ın İran ziyareti esnasında bir doğalgaz antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşmanın imzalanması, ABD'nin tepkisi ile karşılaşsa da iki ülke arasında yeni bir dönemin başlangıcı olarak nitelendirilmişti (Keskin, 2004:29). Mayıs 1997'de, İran, Türkiye ve Türkmenistan, Batı Türkmenistan'dan gelecek bu boru hattının, İran'dan Türkiye'ye kadar 1250 kilometrelik bir alandan geçeceğini ve Van'dan 100 kilometre kadar sonra son bulacağını açıklamışlardı. Zaten öncesinde İran'a kadar ulaşmış olan bu mevcut boru hattı 1999'da tamamlanmış (Olson, 2004:16), ancak zaman içinde, bu antlaşma iki ülke ilişkisinde beklenen etkiyi bırakmamış, üstelik doğal gazın niteliği, fiyatı ve teknik konular gibi sorunlar, antlaşmanın daha karmaşık hale gelmesine neden olmuştu.

Türkiye'nin İran'la yaptığı bu doğalgaz anlaşması, ABD'den tepki görmesine rağmen beklenenlerin aksine ABD, Azeri ve Kazak petrollerinin bağlantı noktası olarak Türkiye'yi desteklemiş, özellikle Bakü-Ceyhan hattı konusunda Türkiye ile hemfikir olduktan sonra, Temmuz 1997'de, ABD Dışişleri Bakanlığı, Türkmenistan gazının İran yoluyla ihracının Amerikan yaptırım yasalarını teknik olarak ihlal etmediği sonucuna ulaşmıştır. Bunun yanında, ABD'nin Mavi Akım Projesi konusunda duyduğu rahatsızlık, Türkiye'nin bölgedeki diğer stratejilerine olan desteğini azaltmamıştır. Türkiye'nin, Bakü-Ceyhan boru hattının gerçekleşmesi isteğine ve İran'ı karlı anlaşmaların dışında bırakan Trans-Hazar gaz hattına olan desteğine rağmen, Tahran'la sağlam ve hatta dostça ekonomik ilişkiler yürütülmüştür. İranlı yetkililer, Türkiye'nin izlediği bu enerji politikaları hakkındaki hoşnutsuzluklarını ifade etseler de, ne Türkiye, ne de İran birbirine karşı ciddi tedbirler alma yoluna gitmemişlerdir (Sasley, 2002:348).

Ekonomik alanda yaşanan bu olumlu gelişmeler doğrultusunda, Mayıs 2000 sonunda iki ülkenin de hükümeti, Gürbulak ve Bezergan gümrük kapılarındaki vergileri düşüren anlaşmalar imzaladıklarını duyurmuşlar. Ayrıca, kaçakçılığı engellemek için gümrüklerdeki garnizonları arttıracıklarını, bankalarının daha yakın iş birliği içinde olacaklarını ve ECO'ya ortak bir Pazar haline getirmeye çalışacaklarını ifade etmişlerdi (Hürriyet, 21 Mayıs 2000:22). Görüldüğü üzere, 2000 yılına girildiğinde Türkiye ve İran, aralarındaki birçok sorunu ikinci plana atarak ekonomik çıkarları neyi

Biçimlendirilmiş: İki Yana Yasla,
Girinti: İlk satır: 0 cm, Sağ: 0 cm,
Aralık Önce: 9 nk, Sonra: 6 nk, Satır
aralığı: 1.5 satır

gerekliyorsa o şekilde davranmışlar, birbirlerine karşı olan tutumlarında önceliği ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesine vermişlerdi.

Şubat 2001’de Türkiye ekonomisinde yaşanan kriz, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan ekonomik krizden çok daha kötü bir etkiye neden olmuştu. Dünya Bankası ve IMF tarafından 2001 yazı başında sağlanan 16.1 milyar dolarlık bir kaynakla, kriz biraz olsun hafifletilmiş olsa da, IMF’nin uygulamış olduğu ekonomik programın ciddi sonuçları ve ortaya çıkabilecek olan sosyal kriz ihtimali, 23 Temmuz’da meydana gelecek olan Azerbaycan Krizine kadar hem politikacıları, hem bürokratları, hem de TSK’yı meşgul etmişti (Olson, 2004:106).

Ancak bütün bu olumsuz siyasi gelişmelere rağmen Hatemi tarafından izlenen ılımlı dış politikanın bir sonucu olarak, hem Türkiye, hem de İran ekonomik çıkarlarının gereğini yerine getirerek, 30 Temmuz 2001 tarihi itibari ile İran’dan Türkiye’ye doğalgaz ihracının başlaması kararı almışlardı. Böylelikle iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 4 milyar dolar düzeyine çıkmıştır (İnançlı ve Ak, 2006:396). Anlaşmaya göre İran’dan Türkiye’ye ilk aşamada yılda 3 milyar metreküp olan gaz ihracının 2007 yılına kadar her yıl artarak yılda 10 milyar metreküpe çıkacağını belirtilmişti (Milliyet, 30 Temmuz 2001:10). Ancak, yapılan görüşmeler esnasında, Türkiye-İran doğalgaz anlaşmasında gaz satışının 30 Temmuz tarihinden itibaren başlamasının öngörülmesi, Ankara-Tahran arasında sıkıntılara neden olmuş, Türkiye, İran’ın kendi tarafındaki ölçüm istasyonunun hazır olmaması nedeni ile doğal gaz sevkiyatına başlama isteğini geri çevirmişti (Milliyet, 31 Temmuz 2001:9).

İran’ın resmi olarak gaz sevkiyatına başladığını, Türkiye’nin gaz alımını reddetmesi durumunda tazminat ödemesi gerektiğini açıklaması, Ankara’nın tepkisine neden olmuştu. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Zeki Çakan, hemen bir açıklama yaparak İran’ın, ölçüm istasyonunu henüz hizmete sokmadığını, Türkiye’nin bu koşullarda İran’dan doğalgaz alımına başlamayacağını, bu nedenle İran’a herhangi bir tazminat ödenmesinin ise söz konusu olmadığını ifade etmişti. İki ülke arasındaki “Al ya da öde” olarak tanımlanan anlaşma uyarınca, İran, 30 Temmuz’a kadar gerekli koşulları yerine getirdiği halde, Türkiye’nin gazı almaması durumunda, İran’a geçen her gün başına tazminat ödemesi gerekiyordu. Çakan, ölçüm istasyonu bitip, uygunluk sertifikası imzalandığında İran’dan alınacak gaz ile ilgili olarak hiçbir sıkıntının

olmadığını bildirmiş, daha sonra yapılan görüşmeler neticesinde doğalgaz sevkiyatına Eylül ortasından itibaren başlanması kararı alınmıştı (Milliyet, 6 Ağustos 2001:10). Takip eden aylarda 10 Aralık 2001 tarihi itibari ile, İran'dan Türkiye'ye doğalgaz pompalanmasına başlanmış, Zeki Çakan bir yazılı açıklama yaparak, 2001 yılı sonuna kadar, ilk yıl için öngörülen 3 milyar metreküp doğalgazın 165 milyon metreküplük bölümünün alınacağını belirtmişti (Milliyet, 11 Aralık 2000:9).

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk

BOTAŞ'ın İran'dan aldığı doğalgazın bin metreküpünün ABD doları üzerinden fiyatı 105-110 dolarken, İran bu gazı Türkmenistan'dan yaklaşık 30 dolara almakta ve Türkiye'ye 105-110 dolara satmaktaydı ve bu durum iki ülke arasında tartışma konusu olmaktaydı. Türkmenistan'ın, Rusya ve İran'a verdiği fiyatlardan Türkiye'ye de satış teklifinde bulunmuş, ancak nakil sıkıntısı sebebi ile Türkiye Türkmen gazını tercih edememişti (Milliyet, 1 Ağustos 2002:14). Doğal gazın fiyatı konusunda Enerji Bakanı Zeki Çakan'ın Ekim ayında İran'la yaptığı görüşmeler sonucunda, alım fiyatında bin metreküp başına 9 dolar indirim yapılması kararı alınmış ve asgari alım taahhüdünde de yüzde 15 oranında iyileştirme sağlanmıştı. Bu sayede 2005 yılına kadar İran'la yapılan doğalgaz alımında "al ya da öde" prensibi doğrultusunda hareket edilmeyecekti. Çakan, kalitesindeki bozukluk nedeniyle 24 Haziran'dan bu yana alımı durdurulan İran gazında sağlanan indirimin, Rusya'dan sağlanan indirimden daha iyi olduğunu ifade etmiş, 9 dolarlık fiyat indirimi sayesinde sadece 2003 yılında yaklaşık 38 milyon dolarlık tasarruf sağlanacağı belirtilmişti (Milliyet, 10 Ekim 2002:8).

İran ile yapılan bu gaz anlaşmalarının yanında Tüpraş, 1 Ağustos 2002 ile 1 Ağustos 2003 dönemleri arasına geçerli olmak üzere, NIOC (National Iranian Oil Company) (İran Milli Petrol Şirketi) ile 4.5 milyon tonluk ham petrol alım anlaşması imzalamıştı. 4.5 milyon tonluk ham petrol alım/satımını içeren anlaşmada, alınacak miktar 6.3 milyon tona kadar artırılabilir. Ayrıca, İran'ın kursunsuz benzin ihtiyacının da TÜPRAŞ tarafından karşılanması hususunda ön mutabakat sağlanmıştı (Milliyet, 7 Temmuz 2002:9).

Ekonomi alanında sağlanan bu gelişmeleri takiben, Profilo İcra Kurulu Üyesi Ronald Grünberg, Türk Cumhuriyetlerindeki Bosch Siemens organizasyonun yönetiminin Türkiye'ye geçtiğini söylemiş, İran, Irak ve Suriye'deki Bosch Siemens

Biçimlendirilmiş: Girinti: İlk satır: 0 cm, Sağ: 0.27 cm, Aralık Önce: 9 nk, Sonra: 6 nk, Satır aralığı: 1.5 satır

organizasyonlarının da kendilerine bağlanacağını, Türkiye'nin bölgedeki yönetim üssü olacağını belirtmişti (Milliyet, 11 Kasım 2002:8).

Haziran 2002 tarihinde Cumhurbaşkanı Sezerin İran'a yaptığı ziyaret sırasında, Türkiye-İran arasındaki ticaretin dengeli biçimde gelişmesinin, iki ülke arasındaki işbirliğinin sağlıklı temeller üzerinde güçlenmesine yardımcı olacağı düşüncesi teyit edilmişti. İki ülke yetkilileri, bu noktadan hareketle, var olan dengesizliğin giderilmesi için yeni mekanizmalar kurulması düşüncesi etrafında görüş alışverişlerinde bulunmuşlardı. Ayrıca ziyaret vesilesiyle, ticari ilişkilerin gelişmesi yönünde somut bir adım atılarak, Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması imzalanmıştı. İran'ın kısa bir süre önce, yatırım ortamını düzenleyen Yabancı Yatırımlar Yasası'nı iç mevzuatına dahil etmesinin ardından imzalanan bu anlaşmayla, Türk işadamlarının İran'daki yatırımlarının önünün açılması sağlanmıştı. Ayrıca Cumhurbaşkanımızın Doğu Azerbaycan Eyaleti'nin başkenti Tebriz'e de giderek bu şehri ziyaret eden ilk Türk Cumhurbaşkanı olması iki ülke ilişkilerinde karşılıklı güvenin ulaştığı noktayı göstermesi bakımından anlamlıdır (<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/AN>).

11 Eylül saldırılarının ardından, Amerika'nın yeni güvenlik politikası doğrultusunda, İran'ı uluslararası alanda yalnızlaştırmaya yönelik girişimlerde bulunmasına rağmen, ekonomik alanda Türkiye ve İran arasında meydana gelen bu olumlu gelişmelerde, Hatemi'nin olduğu kadar, 3 Kasım seçimleriyle Türkiye'de yönetimi devralan AKP hükümetinin politikaları da etkili olmuştur. AKP'nin, "komşularla sıfır problem noktası" ilkesini temel alan, komşuları tehdit olarak değil, ekonomik ortak olarak gören işbirliği eksenli dış politika anlayışı, ilerleyen süreçte, uluslararası ve bölgesel alanda meydana gelen gelişmelere rağmen, Türkiye-İran ekonomik ilişkilerinin ilerlemesini sağlamıştır (İnançlı ve Ak, 2006:397).

2003 yılının Ekim ayına gelindiğinde ilişkilerde kayda değer bir düzelme vardı. Ahmet Necdet Sezer'in TBMM'nin (Türkiye Büyük Millet Meclisi) açılışında yaptığı konuşmada, özellikle Muhammed Hatemi'nin Devlet Başkanlığı'na seçilmesinin ardından İran'la ilişkilerdeki gelişmelerin memnuniyet verici olduğunu vurgulaması bunun önemli bir göstergesiydi (Milliyet, 3 Ekim 2003:19). Ayrıca Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, İKÖ (İslam Konferansı Örgütü) 10. Dönem Zirvesi için

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Varsayılan Paragraf Yazı Tipi, Yazı tipi: 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Biçimlendirilmiş: Yazı tipi: (Varsayılan) Times New Roman, 12 nk, (Asya) Çince (PRC)

Malezya'ya gittiğinde Irak konusunu görüşerek, Putin ile Hatemi'yi Türkiye'ye davet etmişti (Milliyet, 18 Ekim 2003:19).

Türkiye ile İran arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişme kaydettiğinin en önemli göstergesi, Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen'in 300 kadar Türk işadamıyla birlikte İran'a yaptığı ziyareti. Tüzmen'in ziyareti sırasında İran, 2004 yılından itibaren Türk mallarına yönelik tüm gümrük vergilerini 5 yıl içinde kademeli olarak ortalama yüzde 4 seviyesine indirmeyi taahhüt etti ve İran-Türkiye sınırının bazı bölgelerinde sınır ticaret merkezleri kuruldu. Türkiye'yi ziyaret eden İran Petrol Bakanı Yardımcısı Muhammed Rıza Nimetzade başkanlığındaki heyet, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler ile yaptıkları görüşmede özelleştirme kapsamındaki PETKİM ile ilgilendiklerini belirtmişlerdi. 2003 yılında ayrıca, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve İran Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı Muhammed Rıza Arif, Türkiye'nin İran'a açılan sınır kapısı Gürbulak'taki yeni tesisleri hizmete sokmuştu (Hürriyet, 2003).

Karşılıklı ziyaretlerle geliştirilen ekonomik ilişkiler, Irak savaşına rağmen, gelişme göstermeye devam etmiş, ticaret hacmi 2003 yılında 2.4 milyar dolara ulaşarak %91 oranında artış göstermişti. Her ne kadar iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde ilerleme kaydedilse de, İran'dan ithal edilen doğalgaz ve petrol nedeniyle, iki ülke arasındaki ticarete Türkiye aleyhine olan durum bu dönemde de sürmüştü (Keskin, 2004a:29).

2003 yılında doğal gaz konusunda meydana gelen bir diğer gelişme ise, İran Petrol Bakanlığı Müsteşarı Muhammed Hassan Majarrad'in yaptığı açıklamaya göre, İran Milli Gaz şirketinin, yerli bir ortakla Türkiye'de bir gaz şirketi kurma kararı almasıydı. Daha önce Türkiye'nin yasaları buna el vermezken, değişen yasalar böyle bir işbirliğini mümkün kılmıştı. Bu anlaşma ile BOTAŞ, 2009 yılında İran ile yeni bir doğalgaz anlaşması yapmayacak ama, doğalgaz yasası gereği almayı taahhüt ettiği gazın yüzde 10'u özel firmalar üzerinden Türkiye'ye girecekti. Dolayısıyla, İran şirketi Türkiye'ye doğalgaz getirme işini üstlenecekti. İran'ın bu anlaşmayı yapmak isterken uzun vadeli amacı, İran doğalgazını Türkiye'den Avrupa'ya geçirmektir (Milliyet, 22 Haziran 2003:9).

2004 yılına gelindiğinde, Türkiye ve İran arasında siyasi ve güvenlik alanında meydana gelen gelişmelere bağlı olarak ekonomik gelişmelerde de artışlar olmuştu.

Şubat ayında, İran yönetimi 38 uçaklı filo genişletme planında ABD'nin uyguladığı ambargo nedeniyle sıkıntı olduğunu dile getirmiş, bu konuda ABD ile ilişkileri yumuşatmak için Türkiye'den arabulucuk yapmasını istemişti. Ayrıca Ulaştırma Bakanı Binali Yıldırım, İran'ın işlenmiş petrol ihtiyaçlarını Türkiye'den temin edebileceğini, Batman Rafinerisi'nden trenle taşıma yapabilme konusunda çalışma başlatıldığını ve İran'ın elektrik üretimi konusunda Türkiye'den yatırımcı beklediğini de bildirmişti (Milliyet, 3 Şubat 2004:9). Yine Şubat ayı içinde, İran'daki ilk özel cep telefonu şebekesini oluşturmak ve işletmek için yapılan lisans ihalesini Turkcell önderliğindeki konsorsiyum kazanmıştı (Milliyet, 19 Şubat 2004:8).

“Başbakan Tayyip Erdoğan, Temmuz ayında, İran'a bir gezi düzenleme kararı almış ve bu geziden büyük karlar elde etmeyi ummuştu. Erdoğan, Ankara'ya, PKK'yı terörist örgüt ilan ettirmiş, İmam Humeyni Havaalanı'nın işletmesini Türk firmalarına vermiş ve İran'ın Türkiye'ye sattığı doğalgazın fiyatını düşürmüş lider” olarak dönmeyi planlamıştı. İran'ın ise, bu ziyaretten elde etmeyi planladığı birinci hedefi, Türkiye üzerinden Yunanistan ve Avrupa'ya doğalgaz ihracı konusunda Ankara'dan “bağlayıcı söz almak” idi. Her iki ülkenin de karşılıklı beklentilerini gerçekleştirmek istedikleri bu geziden ABD rahatsız olmuş ve Türkiye'yi uyarılmıştı. ABD Ankara Büyükelçiliği yetkilisi, İran'a yönelik olarak nükleer silah ürettiği ve terör örgütlerine destek verdiği iddialarını öne sürerek, “İran'ın petrol-doğalgaz sektörünün gelişmesine, proje büyüklüğü 20 milyon dolardan fazla olan anlaşma imzalayarak katkıda bulunan her yabancı şirket ILSA'ya (Uluslararası Yasalar Kurumu) göre yaptırımla karşılaşır. Bu yasa, Türkiye için de geçerlidir. Türkiye ve ABD'nin birbirleriyle her gün görüşen iki yakın müttefik olduğu dikkate alınır, Başbakan Erdoğan'ın ABD'nin İran'la ilgili görüş ve endişelerinden haberdar olması beklenir. Türk bürokratlarının da ILSA'dan haberdar olduklarından eminiz” şeklinde açıklama yapmıştı (Milliyet, 28 Temmuz 2004:15).

Bu baskılar altında İran'a ziyarete giden Erdoğan'ın, Tahran gezisinin en önemli gündem maddesi olan doğalgaz görüşmeleri, İran tarafının fiyat indirimine gitmemesi üzerine tıkanmıştı. Ankara'nın istediği fiyat indirimini kabul etmeyen İran, bu kez Türkiye'nin çözümünü beklediği 2 önemli projeyi gündeme getirmiş, Doğalgaz, TAV ve Turkcell projelerini tek anlaşma yapmak istemiş, Erdoğan ise Turkcell ve

TAV'ın bitmiş projeler olduğunu bunlardan taviz verilmeyeceğini, bunların ayrı ayrı ele alınması gerektiğini öne sürmüştü. Nihayetinde bu iki konu Türkiye açısından olumlu sonuçlanmış, Turkcell'in Ağustos ayı sonuna kadar 300 milyon dolar yatırması, "İrancell" adıyla ülkenin ilk özel GSM (The Global System for Mobile Communications) (Global Mobil Haberleşme) operatörü olması kararlaştırılmıştı. 13 yılda 3 milyar doların üzerinde yatırım yapmayı taahhüt eden Turkcell, İran'da GSM sektörünün gelişimi açısından da büyük önem taşımaktaydı. Devletin işlettiği mevcut cep telefonu şebekesinin yaklaşık 3.1 milyon abonesi bulunmakta ve bu sayının yeni şebekeyle 10 kat artması beklenmekteydi (Milliyet, 30 Temmuz 2004:17). İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi, yabancı şirketlerden gelen itirazlara rağmen, buna ilişkin anlaşmanın yakında imzalanacağını söylemiş, 3 milyar dolarlık anlaşmanın 1979'daki devrimden bu yana ülkeye yapılacak en büyük yatırım olduğunu ifade etmişti (Milliyet, 12 Ağustos 2004:10).

Ayrıca Devrim Muhafızları'nın el koyduğu İmam Humeyni Havaalanı'nın, işletme hakkına sahip TAV'a iade edilmesi için de önemli bir adım atılmış, İran Ulaştırma Bakanı ile Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen arasında imzalanan protokol gereği, anlaşmanın bir ay içinde imzalanması kararı alınmıştı. Ayrıca, Başbakan Erdoğan bu ziyareti esnasında küreselleşme eğiliminin geri döndürülemez noktada olduğunu belirterek, İran'a "sınırlarına yüksek duvarlar ören ülkeler seyirci kalacaktır. Ekonomisini dışa açan, yabancı sermayeyi teşvik eden, liberalleşmeyi hak ve özgürlükler alanına yayan ülkeler bu süreçte kazançlı çıkacaktır" mesajını vermişti (Milliyet, 30 Temmuz 2004:8).

Erdoğan'ın ziyaretinin ardından 28 Eylül 2004'te Ankara'yı ziyareti beklenen İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi, muhafazakârlarla reformcular arasında meydana gelen anlaşmazlık nedeni ile gezisini ertelemek durumunda kalmıştı. 26 Eylül'de toplanan muhafazakarların kontrolündeki İran Meclisi, aralarında iki Türk şirketinin de bulunduğu, yabancı şirketlerle yapılan tüm ticari anlaşmalarda, meclisin de onayının alınması şartını getirmiş, ancak yasa, sadece TAV'ın Humeyni Havaalanı'nı işletmesi ve Turkcell'in de hissesinin bulunduğu İrancell'e yetki verilmesiyle ilgili iki anlaşmanın, meclis onayı aldıktan sonra uygulamaya geçebileceği şeklinde değiştirilerek kabul edilmişti (Milliyet, 27 Eylül 2004:15). İran

Meclisi'nin böyle bir karar almasının arkasında yatan iki neden vardı: Birincisi, İran'ın iç politikası; yani muhafazakarlarla reformcular arasındaki mücadele ile ilgiliydi. İkincisi ise, Tahran'ın dış politikası; yani Türkiye'yle yakınlaşma çabaları ile ilişkiliydi. Birinci konuda, Meclis'in aldığı karar, muhafazakarların İran'ın siyasal yönünü belirlediklerini, reformcuların çabalarına rağmen, son sözü söylemeye "muktedir" olduklarını gösteriyordu. İkinci konuda, Meclis'in bu kararı spesifik olarak iki Türk şirketinin kontratları üzerinde almış olması, muhafazakar kesimin, İran'ın Türkiye'yle fazla bir işinin olmasını arzulamadıklarını açıkça ortaya koyuyordu. Çünkü onların gözünde laik, demokratik rejimi, Batı'ya açılan dış politikasıyla, Türkiye pek "makbul" bir ülke değildi (Kohen, 2004d). Reformistler ise tam tersini düşünüyor, Türkiye ile yapılacak bu anlaşmaların İran ekonomisine katkısını ön planda tutuyorlardı. İşte bu aşamada, Meclis üyesi seçiminde reformistlerin önünün kapatılmış, çoğunluğu, muhafazakar kesimin sağlamış olması, Türkiye-İran ekonomik ilişkilerinin önünü kesen öncelikli sorun olmuştu. Tahran'daki iktidar kavgası Türk-İran yakınlaşmasını belli bir süre sekteye uğratmıştı (Akyol, 2004c).

İran Meclisinin Türkiye'ye yönelik bu olumsuz tavrına rağmen, 2004 yılında meydana gelen olumlu ekonomik gelişmelerden bir diğeri ise, Tüpraş'ın İran ile yeni bir anlaşma yaparak Ağustos 2004-Temmuz 2005 döneminde 3 milyon tonu İran hafif petrolü olmak üzere, 6-7 milyon ton ham petrol alımı yapacak olmasıydı (Milliyet, 31 Temmuz 2004:8). Ayrıca Enerji Bakanlığı üst düzey yetkililerinden alınan bilgiye göre, Türkiye'nin ikinci büyük doğalgaz tedarikçisi İran ile gaz fiyatının indirimi ve gazın Avrupa'ya satışı konusunda yaklaşık bir yıldır aralıklarla sürdürülen görüşmeler tekrar başlayacaktı. İran'ın tekrar görüşmelere başlama kararı almasında, Türkiye'nin Rusya ve dünyanın en büyük doğalgaz üreticisi Gazprom ile söz konusu konularda işbirliği için adım atmış olması etkili olmuştur. Türkiye'nin, doğalgazını Avrupa'ya da satmak isteyen İran'dan, 2004 yılı için 6 milyar m³ gaz alması gerekiyordu. İran'dan alınacak doğalgaz miktarı 2007 yılından itibaren yıllık 10 milyar m³'e yükselecekti (Milliyet, 3 Eylül 2004:9).

2005 yılına gelindiğinde, dünyanın en büyük boya üreticilerinden, 13 milyar dolar cirolu, Hollandalı Akzo Nobel, Rusya ve Ortadoğu'da büyüme kararı alarak bu

alandaki yatırımlarını, yönetimini, istihdam politikasını, ar-ge çalışmalarını, Türkiye'deki ortağı Marshall'a devretmişti. Ancak Marshall'ın sorumlu kılındığı bu bölgenin en önemli üslerinden birinin de İran olması, ABD'nin İran'a muhtemel müdahalesinin gündeme gelmesi üzerine endişe yaratmıştı. Marshall Genel Müdürü Ferudun Uzunyol, İran'ın en büyük boya fabrikasını satın almak için girişimde bulduklarını, ABD bir problem çıkarmazsa, İran'da yatırım yapmak istediklerini belirtmişti (Milliyet, 20 Mart 2005:10).

ABD'ye ve Tahran'daki iktidar mücadelesi sonucunda, muhafazakar kesimin yönetimi ele almasına rağmen, ekonomik alandaki gelişmeler devam etmiş, ancak iyiye giden gelişmelerin yanında, bazı olumsuzluklarla da karşılaşmıştır. Temmuz 2005'te, Turkcell, İrancell konsorsiyumundaki payının düşürülmesine rağmen yeni koşulları kabul ettiğini ve projeye katılacağını açıklamıştı. İran Enformasyon ve Teknoloji Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada, Turkcell'in düşürülen %21'lik payının Bank Milli ve Post Bank'a devredilmesinin kararlaştırıldığı belirtilmiş, İrancell projesindeki en yüksek hisseye sahip olan Turkcell'e kendi payına düşen teminatı yatırması için 4 Eylül'e kadar süre verilmişti. Vurgulanan açıklamada, üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmemesi durumunda Turkcell'in, ihalede en yüksek ikinci fiyatı veren Güney Afrika şirketi MTN (The Minneapolis Television Network) (Minapolis Televizyon İstasyonu) ile değiştirileceği kaydedilmişti (Milliyet, 21 Ağustos 2005:9). Daha sonraki süreçte İrancell'in yerel ortakları da sürenin dolduğunu, Turkcell ile görüşmelerinin bittiğini ve Güney Afrika şirketi MTN ile ilgilendiklerini açıklamışlardı. Bunun üzerine İMKB'ye bir açıklama gönderen Turkcell, İran Telekomünikasyon Bakanlığı'nın kendilerine 21 Kasım 2005'e kadar süre tanıdığını ve projenin zamanında tamamlanması için yerel ortaklarla gayret gösterildiğini bildirmişti. Görüşmeler, her iki tarafın da birbirini lisans ücretini ödememekle suçladığı bir duruma gelmişti (Milliyet, 4 Ekim 2005:10). Bunun üzerine Turkcell, GSM ihale sürecine ilişkin, kanunlaşmış hüküm ve mevzuatların uygun işletilmediği gerekçesiyle, mevcut uygulamaların durdurulmasına yönelik yürütmeyi durdurma kararı almak amacıyla, hukuki süreç başlattıklarını açıklamıştı (Milliyet, 18 Ekim 2005:9).

ABD'nin özellikle 2005 yılı itibari ile, İran'ın nükleer silah üretmek istediğine yönelik suçlamalarını arttırması ve sık sık müdahaleyi gündeme getirmesi, Türkiye ve İran'ın ekonomik ilişkilerine de ister istemez yansımaktaydı. ABD'nin ekonomik yaptırım uygulamalarıyla uluslararası alandan izole etmek istediği ve bu şekilde baskı altına almak istediği İran'ın, özellikle bu dönemde Türkiye'ye olan ihtiyacı daha da artmıştır. Türkiye, ABD nezdinde ki konumunu kullanarak, çokta fazla tepkisini çekmeden, İran'ın ekonomik ihtiyaçlarına cevap verebilir ve bu durumu kendi lehine çevirebilir. İran ise Haziran ayında muhafazakar kesimin yönetime ele almasına rağmen, rasyonel politikalar izlemeye devam ederek, ABD'nin İran'ı uluslararası alandan izole etme politikalarına karşın Türkiye ile geliştireceği ekonomik ilişkileri, bu yalnızlığından kurtulma yönünde bir alternatif olarak görmelidir.

BÖLÜM 4: SON DÖNEM TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

4.1. Son Dönemde Meydana Gelen Gelişmelerin, İki Ülkenin Siyasi ve Güvenlik İlişkilerine Etkisi

Son dönemde Türkiye'nin İran politikası büyük ölçüde, ABD'nin nükleer silah elde etmeye çalışmakla suçladığı İran'a yönelik uyguladığı baskı politikalarına karşı, nasıl bir tavır alınacağı sorusu etrafında şekillenmişti. Bu durum karşısında, 1 Mart Tezkeresi'nin reddedilmesi sonrasında olduğu gibi, ABD ile arasında bir gerginliğin oluşmasını istemeyen Ankara, bir yandan da yeni dış politika anlayışı çerçevesinde çok önem verdiği ülkelerden biri olan İran'ı kaybetmek istemiyordu. Yani, Washington tarafından, Türkiye'nin, izlemeye çalıştığı “çok boyutlu” dış politikanın, “boyut”larından birini diğerine tercih etmeye zorlanması, ciddi bir huzursuzluğa yol açmaktaydı. Diğer taraftan, Irak'ın ardından, ikinci kez İran konusunda da “müttefiki ABD'yi yüzüstü bırakan” bir ülke durumuna düşerek, “ya bizimlesiniz ya da karşımızda” anlayışıyla hareket eden ABD'nin karşısındaymış gibi algılanmaktan endişe duyuyordu (İnat, 2006:34-35).

Bu dönemde İran'ın dış siyasetini, uluslararası alanda, ABD'nin yarattığı yalnızlıktan kurtulma yönündeki politikaları belirlerken, iç siyasetini, reformcular ve muhafazakarlar arasındaki rekabet belirlemişti. İran'da toplum değişirken, teokratik devlet değişmemekte direniyor, değişen toplumla, direnen teokratik devlet arasında irili ufaklı çatışmalar yaşanıyordu. Teokrasi en tepedeki “dini lider”den başlayarak sokaktaki devrim muhafızına kadar, “Anayasayı Koruyucular Konseyi” gibi organlarla, ordu ve yargı ile bütün hayatı kuşattığı halde, toplum sürekli bir değişim istiyor ve rejimi liberalleşmeye zorluyordu (Akyol, 2004a). Teokratik devletin bu değişim isteğine direnişine örnek olarak, İran'da, 6 üyesi ülkenin dini lideri Ayetullah Ali Hamaney tarafından seçilen, 12 üyeli muhafazakar Uzmanlar Konseyinin 20 Şubat'ta yapılacak olan seçimlerine katılmak isteyen 8200 adaydan, en az 4 bin reformcu “yasaklı listesine” koymasını ve dini lider Ayetullah Ali Hamaney'in de devreye girmesi üzerine daha da daraltılan listede, 2530 aday kalmasını örnek gösterebiliriz (Milliyet, 18 Şubat 2004:19).

Toplumun bu değişim istemine rağmen, Şiilik İran'da hala kuvvetli bir kimlik oluşturuyordu. Bunda Şiiliğin “mazlumiyet” ideolojisiyle birlikte, Sünnilikte

olmayan “imam” kültürü ve Ayetullahların örgütlenmesi büyük rol oynuyordu (Akyol, 2004b). Bu sebeplerden olsa gerek, 17 Haziran’da İran’da yapılan 9. cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ilk turda en çok oyu alan eski cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani bütün beklentilerin tersine ikinci tur sonucunda elenmiş, Tahran’ın eski Belediye Başkanı Mahmut Ahmedinecad ise yüzde 61.6 ile, en çok oyu alarak cumhurbaşkanı olmuştu. Mahmut Ahmedinecad’ın ezici bir çoğunlukla seçimi kazanması, 1997’de ılımlı din adamı Muhammed Hatemi’nin cumhurbaşkanı olmasıyla açılan reform defterinin kapandığı şeklinde yorumlanmıştı. Eski Tahran Belediye Başkanı’nın devletin en tepe noktalarından birine yükselmesi, şimdiye kadar kilit iktidar mekanizmaları olan Anayasayı Koruyucular Konseyi, yargı erki, Devrim Muhafızları ile resmi medyayı elinde tutan katı muhafazakâr kanadın cumhurbaşkanlığını da ele geçirerek son kaleyi fethetmesi olarak değerlendirilmişti. Ahmedinecad, 1979 İran İslam Devrimi ilkelerini katı biçimde izleyen Besiç adlı dini milis grubunun yetkililerinden biriydi. İran’ın nükleer teknolojiye sahip olma hakkının bulunduğunu savunan Ahmedinecad, bu konuda uluslararası baskılara boyun eğmemek gerektiğini belirtiyor, ABD karşıtlığının yanı sıra İran’ın nükleer programıyla ilgili olarak AB ile yapılan görüşmelere de pek sıcak bakmıyordu (Milliyet, 26 Haziran 2005:19).

Bütün beklentilerin tersine Ahmedinecad’ı cumhurbaşkanlığı koltuğuna taşıyan faktörler:

- 49 yaşındaki Ahmedinecad’ın eski bir “Humeynist devrimci” olduğu kadar, halkın içinden gelmiş olmasıydı. Bunu Tahran Belediye Başkanlığı sırasında göstermiş, bu seçimlerde de halkın dertlerini (işsizlik, yoksulluk, yolsuzluk) hep öne çıkarmıştı. Bunların çözümüne yönelik vaatlerde bulunmuştu. Tabi halkın geniş bir kesimi için bu dertler, “reform”, “demokrasi” gibi kavramlardan daha somut ve pratik bir önem taşımaktaydı.
- Ahmedinecad “Mollarşi” düzeninden (“Yüce Lider” Ayetullah Hamaney’den ulemaya, ordudan bürokrasiye kadar) büyük maddi-manevi destek görmüştü. Oysa reformcular bölünmüş, bir kısmı ikinci turda oy kullanmamıştı.

- Halkın önemli bir kısmı pragmatik bir lider olarak tanınan Rafsancani'ye pek güvenemediği, hatta bazıları bundan önceki yöneticilerin vaatlerini yerine getirmedikleri için onlara bir nevi tepki olarak Ahmedinecad'a kaymışlardı (Milliyet, 28 Haziran 2005:19).

Ankara, Ahmedinecad'ın cumhurbaşkanı seçilmesine şaşırılmıştı. Ahmedinecad'a göre daha ılımlı olarak gördüğü Rafsancani'yi destekliyordu. Türkiye'nin yakından tanıdığı, bildiği bir lider olan Rafsancani, görev süresi dolan Hatemi gibi, Türkiye ile ilişkilere değer veren, ayrıca gerektiğinde Ayetullah Hamaney'in başını çektiği radikal yönetim kadroları ile tartışmaya girebilen biriydi. Oysa devrimci ekolden gelen genç Ahmedinecad'ın içte ve dışta nasıl bir politika izleyeceği ve özellikle Türkiye ile ilişkiler konusunda nasıl bir tavır takınacağı belli değildi (Kohen, 2005a). 30 Kasım 2005'te Ankara'ya gelen İran dışişleri bakanı Manuçehr Muttaki "İran'daki yeni yönetimin Türkiye ile güvenlik, siyaset ve ekonomi alanında ilişkileri geliştirme arzusunda olduğunu ve Türkiye'nin AB ile müzakerelere başlamasından duydukları memnuniyeti" dile getirerek, Türkiye ile ilişkilere dikkat edileceğinin sinyallerini vererek Türkiye'nin endişelerini azaltmıştır (Milliyet, 26 Ağustos 2005:18).

Bush yönetimi ise daha önce 2 kez cumhurbaşkanlığı yapan ve "ABD ile ilişkileri düzeltme" vaadi ile yarışan Haşimi Rafsancani'ye sempati duymuyordu ve kendisinden gelebilecek "açılım" adımlarına güvensizliğini önceden belli etmişti. Ahmedinecad'ın seçimleri kazanması ise, zaten bozuk olan ABD-İran ilişkilerinin daha da kötüleşeceği yönünde endişelere yol açmıştı (Milliyet, 26 Haziran 2005:18) ve nitekim ilerleyen süreçte Ahmedinecad'ın nükleer enerji üretimi konusundaki tutumu, İran üzerinde ki ABD baskısını arttırmıştı.

Diğer taraftan AB Komisyonu Başkan Yardımcısı Franco Frattini, Ahmedinecad'ın zaferini kaygıyla karşıladıklarını söylemiş, Ahmedinecad'dan insan hakları ve nükleer silahlanma konusunda net sözler gelmemesi halinde AB'nin İran'la diyalogu dondurabileceğini belirtmişti (Milliyet, 27 Haziran 2006:19). AB, Ahmedinecad'ın İran'ın nükleer programının durdurulması konusunda yürütülen işbirliğini kesmesinden endişe duymaktaydı. Yeni lider Ahmedinecad, politikalarını, terör örgütlerine finansal yardım yapmak, Ortadoğu barış sürecini sekteye uğratmak, İran halkına yönelik baskıcı politikalar uygulamak ve nükleer enerji talebini sürdürmek çerçevesinde

şekillendirirse, başta ABD olmak üzere diğer uluslararası güçlerin, Tahran'ı istikrarsızlaştırma girişimlerinde bulunmalarına sebep olacaktı (Aras, 2005:65).

Nitekim Ahmedinecad'ın cumhurbaşkanı olmasıyla, İran, nükleer enerji elde etmeye yönelik çabalarından vazgeçmemiş, aksine Ocak 2006'da Natanz nükleer tesislerinin tekrar kullanıma açıldığını bildirmişti. Bu açıklamanın ardından İran'la nükleer müzakereleri sürdüren Almanya, İngiltere ve Fransa, İran'ın BM Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesi yönünde çağrı yapmıştı. AB'nin bu çağrısı üzerine ise Ahmedinecad, "İran ulusunun haklarını bu yolla ortadan kaldırmaya çalışanların başarılı olamayacağını, doğal olarak İran ulusunun kendisine dayatılan hiçbir şeyi kabul etmeyeceğini" ifade etmişti. Batı'yla yaşanan anlaşmazlıkta, durumu İran'ın lehine döndürebilmek için petrol rezervlerini koz olarak kullanma ihtimali olup olmadığı konusunda ise Ahmedinecad, "milletinin çıkarlarını koruma gücüne sahip olduğunu, Batı'nın kendilerine daha fazla ihtiyaç duyduğunu" söyleyerek, BM kaynaklı bir petrol ambargosu tehdidinden çekinmediğini de göstermişti (Milliyet, 15.01.2006:19).

İran'ın nükleer krizi tırmandırmasından en çok rahatsız olan ülkelerden biri olan Türkiye, bu konuda iki endişe taşıyordu: Birincisi, İran'ın uluslararası camianın uyarılarına ve baskılarına rağmen, nükleer programını uygulamaya koymasının yarattığı tepkiler ve bunun dünya çapında yol açabileceği ciddi siyasal ve ekonomik sonuçları (Kohen, 2006c). Örneğin: İsrail, Türkiye'nin İran ve Suriye ile ilişkilerinin, Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini etkileyebileceğini, İlişkilerde güçlü noktaya varıldığını, ama bu sebepten dolayı gelecekte zor durumlarla da karşı karşıya kalılabileceğini belirtmişti (Milliyet, 27.01.2006:18). Ayrıca Ahmedinecad'ın İsrail'e yönelik tehditkâr açıklamaları nedeni ile, İsrail'in NATO şemsiyesi altında korunmasının gündeme getirilmesi, Türkiye'nin böyle bir durumda zor tercihler yapmak zorunda bırakılabileceğini göstermişti (Çongar, 2006). İran'ın Natanz'daki nükleer tesisteki mühürü sökerek Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'na meydan okuması, bunun üzerine meselenin BM Güvenlik Konseyi'ne götürülüp bir şekilde Tahran'ın cezalandırılması yönünde girişimlerin başlaması, gerginliği artırıyor ve bu durum Türkiye'yi de tedirgin ediyordu. İkinci endişe ise, İran'ın başlattığı nükleer araştırmaların askeri amaçlar güdebileceği konusundaki kuşkuyla ilgili idi. Pek çok yabancı uzman gibi, Türk yetkililer de, İran'ın bu çalışmalarla nükleer silah üretme

yeteneğine sahip olabileceğini düşünüyordu. İran'dan Türkiye'ye karşı bir saldırı tehdidi öngörülme bile, İran'ın nükleer silaha sahip olması özellikle Mısır, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinde korku yaratabilir ve bu ülkelerden bazısı da aynı yola girmek isteyebilirdi (Kohen, 2006c).

Bütün bu endişeler üzerine, İran bu konuyla ilgili olarak ilk kez Milli Güvenlik Kurulu'nun basın bildirisinde yer aldı. Toplantıda, Türkiye'nin ABD ve İran'a karşı dengeli politikasını ve Tahran yönetiminin nükleer faaliyetlerini IAEA denetimine açması için, çağrılarını sürdürmesi gerektiği yönündeki görüş üzerinde birleşildi. İran'ın 6 Mart'a kadar fikrini değiştirmemesi durumunda IAEA'nın devreden çıkarak tüm kararların BM Güvenlik Konseyi tarafından alınacağını böyle bir durumda ise, Türkiye'nin BM'nin kararları yönünde hareket edeceği yönünde sinyaller verildi (Milliyet, 24 Şubat 2006:19).

ABD'nin Tahran'a karşı uluslararası cephe oluşturmaya çalıştığı son dönemde yapılan görüşmelerin gündemindeki en önemli konu, Rusya tarafından ortaya atılan, "İran'a ait uranyumun Rusya'da zenginleştirilmesi" önerisiydi. Görüşmelerin sonuçsuz kalması, ABD'ye, İran'a karşı güç kullanımına kadar uzanacak yaptırımlar uygulama sürecini fiilen başlatma yolunu açacaktı. Bu nedenle Rusya'yla sürdürülen görüşmeler İran'ın "son şansı" olarak değerlendiriliyordu. Tahran'ın uranyumun Rusya'da işlenmesi önerisini, İranlı uzmanların söz konusu tesise girişine izin verilmemesi ve işlenecek miktarın sınırlı tutulmak istenmesi nedeniyle kabul etmediği sanılmaktaydı (Milliyet, 22 Şubat 2006:18).

UAEK (Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu) Governörler Kurulu, gizlice nükleer silah geliştirdiğinden şüphe edilen İran'ın nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyi'ne havale edilmesini öngören karar tasarısını 4 Şubat'ta çoğunlukla kabul etti. İran, bu karara, uranyum zenginleştirme faaliyetlerini 5 Şubat itibariyle başlatmayı ve UA EK ile işbirliğini durdurmaya kararlaştırarak karşılık verdi. BM Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesi, İran'a 5 Mart'a kadar süre tanıyarak, bu süre içinde İran'dan nükleer programını gerçekten barışçı amaçla kullandığına dair uluslararası kamuoyunu ikna etmesini ve nükleer tesislerindeki faaliyetlerini UA EK denetimine açmasını istemişlerdi (Milliyet, 5 Şubat 2006:18).

İran raporunu BM'ye gönderme kararı alan IAEA Başkanı Muhammed El Baradei, sorunun sadece İran'ın nükleer enerji projesi olarak görülmemesi, tüm bölgeyi ve dünyayı etkileyecek küresel bir sorun şeklinde algılanması gerektiğini bu nedenle diplomatik alanda Türkiye'nin İran'la diyalogu sürdürmesini istediklerini ifade etti (Milliyet, 10.03.2006:19).

Bu arada Bush yönetimi, nükleer programını sürdürmekte ısrar eden Ahmedinecad rejimini bundan vazgeçirmek için, İran'a ekonomik teşviklerde bulunmaya hazır olduğunu belirtiyordu (Milliyet, 13 Mart 2005:15). Amacın, "psikolojik savaş" yöntemleriyle, Ahmedinecad rejimini zayıflatmak, hatta güçlendirilecek muhalefetle onu alaşağı etmek olduğu, hatta bu amaç doğrultusunda, Başkan Bush'un Tahran'daki mollalara karşı propaganda faaliyeti için Kongre'den 85 milyon dolarlık bir ödenek istediği söylenmekteydi (Kohen, 2006d). Tabi İran'da ki değişimin, reform istemini artıracak doğrultuda değil de, milliyetçiliği artıracak doğrultuda olduğunu göz önüne alacak olursak, ABD'nin bu amacının ne kadar başarılı olacağı tartışılır. Nitekim Ahmedinecad'ın 9 Nisan'da Uranyum zenginleştirmeyi başardıklarını söylemesi ve İran'ın atom kulübüne girdiğini İran halkına duyurması, tüm ülkede bayram sevinci yaşatmıştı. Bu konuda halkın büyük bir bölümünün Ahmedinecad'ın kararlarına sempati duyması ABD'nin işini daha da zorlaştırmaktadır.

İngiliz uzmanlara göre, uranyum zenginleştirme, nükleer silah üretmenin en kritik aşamalarından biri olmasına rağmen, İran şimdilik nükleer bomba elde etme hedefinden uzak. Çünkü nükleer santralde yakıt ya da bomba olarak kullanılacak uranyum 235 cevher olarak doğada çok küçük oranlarda bulunuyor. Bu nedenle çok sayıda santrifüjle zenginleştirilmesi gerekiyor. İran, uranyumu yalnızca 164 santrifüj kullanarak yüzde 3.5 oranında zenginleştirdiğini bildirdi. Oysa nükleer yakıt veya nükleer bomba olabilmesi için en az 50 bin santrifüj kullanılması ve cevherin de yüzde 80-90 dolayında zenginleştirilmesi gerekiyor. Ancak Tahran'ın 12 Nisan'da yaptığı yeni bir açıklamayla yıl sonuna kadar Natanz nükleer tesisine 3 bin santrifüj yerleştireceğini söylemesi üzerine, İran'ın 9 ay gibi bir sürede nükleer silah üretmek için yeterli miktarda uranyum zenginleştirebileceğine dikkat çekildi. ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, bu gelişmenin uluslararası toplumun belirlediği gereklerle bağlılık göstermediğinin kanıtı olduğunu söyleyerek, BM Güvenlik Konseyi'ne,

konuyla ilgili olarak uluslararası toplumun güvenilirliğinin sürdürülmesini kesinleştirecek güçlü adımlar atması çağrısında bulundu (Milliyet, 13 Mart 2006:20).

BM Güvenlik Konseyi İran'a nükleer faaliyetlerini durdurması için 28 Nisan'a kadar süre vermişti. 28 Nisan'da IAEA Başkanı Muhammed El Baradei, İran'ın BM Güvenlik Konseyi kararına uymadığını bildirerek Konsey üyelerine gönderdiği 8 sayfalık raporda, İran'ın uranyum zenginleştirmeyi başardığını, Konsey kararına aykırı olarak bu faaliyetlerini de hızlandırdığını belirtti. Raporu incelemeye başlayan Konsey'in 5 daimi üyesi (ABD, İngiltere, Rusya, Çin, Fransa) ve Almanya dışişleri bakanları, krizi görüşmek üzere 9 Mayıs'ta New York'ta bir araya gelerek, İran'ı durdurmak için BM Sözleşmesi'nin 7.maddesine göre yeni bir karar tasarısı hazırlayacaklardı. 7.maddeye göre, alınan bir karara uyulmaması durumunda Konsey, İran'a yaptırımlar getirebilirdi. Bu yoldan alınacak bir yaptırım kararının ise, yaptırımlara uyulmasını sağlamak için askeri müdahaleye olanak tanıyacağı belirtiliyordu. Ahmedinejad ise, açıklanan IAEA raporuna ve BM Güvenlik Konseyi'ne de atıfta bulunarak, İran ulusunun böyle anlamsız tasarılarla değer vermediğini belirtmişti (Milliyet, 29 Nisan 2006:19). Tahran yönetimi, BM Genel Sekreteri Kofi Annan'a, ABD'nin, Tahran üzerindeki uranyum zenginleştirme programını askıya alması yönündeki baskıları artarsa, hükümeti "Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'ndan çekilmeye zorlayacağı" tehdidinde de bulunmuştu (Milliyet, 8 Mayıs 2006:18).

İran ile diplomatik yolları denemeye devam eden AB, bu ülkeye ekonomik teşvik, güvenlik garantisi ve nükleer teknoloji desteği içeren bir öneri paketini, 19 Mayıs'a kadar BM Güvenlik Konseyi üyelerine sunacaktı. AB Yüksek Temsilcisi Javier Solana, paketin, Ağustosta önerilen, ancak Tahran tarafından reddedilen paketin genişletilmiş hali olduğunu belirtti. Solana, İran'ın istediği eğer gerçekten enerjiyse, onlara reddedemeyecekleri bir paket hazırladıklarını belirtti. Hazırlanacak pakete, sorunun diplomatik yollardan çözümü için son şans olarak bakılıyordu (Milliyet, 16 Mayıs 2006:16).

İran, kendisine yönelik yapılan bütün bu suçlamalar karşısında, uluslararası yalnızlıktan kurtulabilmek için, Türkiye'ye PKK konusunda daha titiz davranmaya başlamıştır. (Milliyet, 2 Mayıs 2006:15) Bu konuda daha etkili adımlar atmaya

başlayan İran, Nisan 2006'da PKK örgütünün kendi ülkesindeki uzantısı olduğu belirtilen, PJAK (Kürdistan için Özgür Yaşam Partisi) adlı gruba üye 7 kişiyi, "etnik kışkırtma yaptıkları" suçlamasıyla tutuklamıştı (Milliyet, 11 Nisan 2006:18). Ayrıca, Türk silahlı Kuvvetleri (TSK) terör örgütü PKK'ya yönelik kapsamlı bir hareket için Irak ve İran sınır hattına yığınak yaparken, İran da Türkiye sınırına yakın bölgelerde, PJAK'a yönelik yeni bir operasyon başlatmış, bölgedeki PKK kamplarını bombalayarak, füze saldırısı düzenlemiş, bu saldırılar neticesinde 3 terörist öldürülmüştü (Milliyet, 22 Nisan 2006:14). Mayıs ayında ise, İran ordusunun, PKK'nın ana eğitim merkezi olarak kullanıldığı sınırdaki Kandil Kampı'nı bombaladığı bildirilmişti (Milliyet, 2 Mayıs 2006:15).

Türk kamuoyunda, ABD'nin Türkiye'nin bu kriz konusunda desteğini sağlamaya çalıştığı bir zamanda, İran'ın PKK'ya karşı harekete geçmesi, zamanlama bakımından rastlantı değilse, iyi hesaplanmış bir manevra olarak değerlendirilmektedir. "PJAK"ın varlığı ve faaliyeti, İran'ı kaygılandırdığı için, Tahran yönetimi Kürt eylemcilere karşı giriştiği kapsamlı operasyonlarını öncelikle kendi güvenliğini düşünerek gerçekleştirmekteydi. Bu doğrultuda, İran kuvvetlerinin PKK'nın uzantısı sayılan "PJAK" militanlarını yok etmek için Irak içinde "sıcak takip"e girişmesi ve bu arada PKK'nın da üslendiği Kandil Dağı'ndaki hedefleri bombalaması, Ankara'yı da memnun etmişti. Bununla birlikte, Tahran bu son dönemde militanlara karşı Irak sınırını da aşarak saldırıya geçmekle Türkiye'ye iki mesaj vermek istemektedir (Kohen, 2006a):

- 1- Türkiye ABD'den Kandil'i, PKK kamplarını vurmasını beklerken, bu beklentisini ABD değil, İran karşılamaktaydı. Bu sebeple, PKK ile mücadele konusunda ABD değil, İran müttefik olarak görülmeliydi.
- 2- Türkiye, nükleer faaliyetler nedeniyle tırmanan ABD-İran gerginliğinde, Washington'un değil, İran'ın yanında yer almalıydı.

İran'ın bu mesajları vermekteki amaçlarından biri, PKK ile mücadelede Ankara'yı memnun ederek Türkiye-ABD yakınlaşmasını çatlatmak ve İran'a karşı uluslararası koalisyonda önemli bir gedik açmaktır. İkincisi ise, PKK'yla mücadele yoluyla yakınlaşacağı Ankara'dan, nükleer krizde ABD'yi frenlemek için arabulucu olarak yararlanmaktır. İran için PKK ile mücadele, Ankara'yla yakınlaşmanın en kestirme ve

garantili yolu. Ankara'nın, PKK ile etkin mücadeleye girişen Tahran'a cepheden tavır alması zor olacaktı. Her zaman devlet ve diplomasi deneyiminden söz edilen Tahran'ın, PKK'ya yüklenerek bu özelliğini kanıtladığı söylenebilir. İran'ın PKK politikası, Ankara'nın, "ABD karşısında İran'ın yanında" resmen aktif bir tutum almasını sağlamasa da, kamuoyunda olumlu bir hava, bir sempati yarattığı söylenebilir (Bila, 2005).

Bütün bu gelişmeler doğrultusunda Türk diplomasisinin İran krizinde arada kaldığını söyleyebiliriz. ABD, Türkiye'yi kendi yanına çekmeye çalışarak, İran'a karşı "yaptırım aşaması"na gelindiğinde, Türkiye'nin de bu ortak politikanın içinde yer almasını istemekteydi. Ankara, İran'ın nükleer programından kaygı duymakta ve Tahran'ın bu konuda esnek davranmasını istemekle beraber iş "yaptırım" noktasına gelince, buna (kendi çıkarları nedeniyle) pek razı olmamaktaydı (Kohen, 2006a). Sırf bu sebepten dolayı İran'ın, nükleer krizde Ankara'nın Tahran'ı destekleyeceğini veya ABD'yi yatıştırmak için özel bir çaba harcayacağını düşünmesi yanlış olacaktır. Öncelik Türkiye'nin çıkarıdır, yani İran'ın nükleer güç sahibi olmamasıdır (Birand, 2006). Bu sebeple, Türk yetkililerinin de her fırsatta dile getirdikleri şey, eğer Güvenlik Konseyi'nden bir karar çıkarsa, Türkiye'nin de, diğer ülkeler gibi, buna uyacağıdır. Olaylara bu çerçeveden bakıldığında, İran'ın PKK konusunda giriştiği manevranın anlamı daha iyi anlaşılıyor. Şu aşamada Amerika kadar İran da Türkiye'nin "kimden yana" tavır alacağını merak ediyor. Tabi bu iki duruma da ihtiyaç duymadan, taraflarla diyalogu sürdürerek krizi yatıştırmaya ve bir uzlaşma sağlamaya çalışmak en fazla tercih edilmek istenen yoldur (Kohen, 2006a).

4.2. İran'daki Nükleer Gelişmelerin İki Ülkenin Ekonomik İlişkilerine Yansıması

Son dönemde ABD'nin, İran'ın nükleer çalışmalarını durdurmaya yönelik olarak uyguladığı baskı politikalarından biri de, ekonomik ambargoydu. ABD'nin uygulamak istediği ekonomik yaptırımlar, özellikle petrol ve doğalgaz fiyatlarında artışa sebep olmakta, tabi bu durum bütün uluslararası camiayı etkilediği gibi, Türkiye-İran ekonomik ilişkilerini de olumsuz etkilemekteydi. Bu doğrultuda, New York'ta 64 doların üzerine çıkan ham petrolün varili 12 Ocak itibari ile 64.61 dolara kadar yükselmişti. Özellikle İran'a karşı petrol ihraç etme ambargosu uygulanmasının gündeme gelmesi, petrol fiyatlarının artışında etkili olmuştu. (Milliyet, 13 Ocak

2006:10). Ayrıca İran'ın, OPEC'den (The Organization of the Petroleum Exporting Countries) (Petrol İhrac Eden Ülkeler Örgütü) petrol üretimini günlük 1 milyon varil kısmasını istemesi ve Avrupa'daki döviz rezervlerini çekme hazırlığı içine girmesi, petrol fiyatlarının yükselmesine neden olan bir diğer etkendi. Uluslararası basında yapılan yorumlara göre İran, Batı ile uzun süreli bir karşı karşıya gelişin hazırlıklarını yapıyordu, petrol üretimini kısmak istemesi de ABD üzerinde uluslararası baskı planı olarak yorumlanıyordu. Aşağıdaki tabloda İran'ın nükleer enerji sebebiyle ABD ile girdiği çekişmenin petrol fiyatlarına yansımaları görülmektedir.

Tablo 2: Son Bir Yıllık Ham Petrol Fiyatları

Kaynak: Milliyet, 22 Ocak 2006

Petrol fiyatlarındaki bu artış sebebiyle Türkiye'nin, 2005 yılında 8 milyar doları aşan ham petrol ithalatı için ödediği para yükselmektedir. 2005 yılının ilk iki ayında ham petrol ortalama 58.7 dolarlık varil fiyatıyla ithal edilirken, ilerleyen süreçte, İthalat miktarı yüzde 14 azalmasına rağmen ödenen tutar yüzde 28.6 oranında artmıştır. Türkiye'nin bu yılki toplam ham petrol faturasının 10 milyar doları aşacağı tahmin edilmektedir (Milliyet, 12 Nisan 2006:10).

İran ve Türkiye arasında ki gaz alımı da, 2005-2006 yılı itibarıyla sektöre uğramaya başladı. İran'ın Türkiye'ye doğalgaz satmasına karşın, şuan ki doğalgaz fiyatı konusunda iki ülke arasındaki görüş ayrılıkları "içinden çıkılmaz" bir hale geldi

(Milliyet, 20 Mayıs 2005:9). Türkiye, günlük 26 milyon metreküp gaz vermesi gerekirken, şu sıralar 11 milyon metreküp gaz veren İran'a karşı herhangi bir yaptırım uygulayamıyor. Çünkü, Türkiye'nin İran'la anlaşmasında taahhütlerini yerine getirememesi halinde uygulanacak herhangi bir yaptırım öngörülüyor. Bilindiği gibi bu anlaşma, Refah-Yol Hükümeti sırasında şimdiki Saadet Partisi Genel Başkanı Recai Kutan'ın Enerji Bakanı olduğu dönemde imzalanmıştı. Türkiye, Rusya ile imzaladığı üç anlaşmaya eksik teslimat halinde kayıpların karşılanmasını düzenleyen hükümler koydururken, İran Anlaşması'nda eksik teslimatı düzenleyen bir hükmün bulunmaması Türkiye'ye kaybını telafi etme hakkını vermiyor (Milliyet, 28 Ocak 2006:9). Bu durum, anlaşma yapılmadan önce, Türkiye'nin çıkarlarını tam anlamıyla gözetemeyen bir çalışmanın yapılmadığı izlenimini doğurmaktadır.

İran'ın nükleer santrallerini gözetime açması için Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine havale edilmesi, ilişkileri giderek gerginleştirmişti. Böyle bir ortam da Türkiye-İran ekonomik ilişkilerinin en az zarara maruz kalması için çeşitli alternatifleri değerlendirmek gerekmektedir. Türkiye'nin tarafsız kalması durumunda ekonomik hasar elbette daha az olacaktır. Yabancı sermaye girişlerinde, özellikle mali alanda azalmalar olurken, dış ticarete bu durumdan olumsuz etkilenecektir. Ancak, eğer Türkiye Batı'dan yana tavır koyacak olursa, ekonomik bakımdan hasar büyüyecektir. Irak'a müdahalede yeterince destek vermediğinden dolayı ABD ile ilişkilerimiz gerildiği için, Türkiye böyle bir tavra zorlanabilir. Türkiye'nin İran'a 2005 yılı itibarıyla 900 milyon dolarlık ihracat yapmasına rağmen, İran'dan 3.5 milyar dolarlık ithalat yapması ve bu ithalatın çoğunluğunu da doğalgazın teşkil etmesi, Batı tarafına çekilmek isteyen Türkiye'yi özellikle, Rusya'nın doğalgazı sağlamakta güçlük çıkardığı böylesi bir dönemde zora sokacaktır. Böylesi bir durum ise, Türkiye'nin ekonomik ilişkilerini kalıcı olarak sarsacaktır. Tabii Türkiye için en kaygı verici olan, bölgeye bir askeri müdahalenin olmasıdır. Türkiye'nin çevresindeki bölge ile 12-13 milyar dolarlık bir dış ticaret hacminin olması, gerginliğin artması durumunda Türkiye'nin zararını arttıracaktır (Güneş, 2006).

Eğer İran'a karşı ekonomik yaptırım uygulamayı öngören bir karar alınmak istenirse, buna Rusya'nın ve Çin'in onay verme olasılığının çok zayıf olacağı söylenmektedir. Böyle bir kararın çıkması durumunda ise bunun uygulanmasının, yeni bir petrol krizi

yaratacağı ve böyle bir durumun, İnan'la ticareti 4 milyar doları bulan, petrol ihtiyaçlarının bir kısmını İnan'dan sağlayan Türkiye'yi de çok zora sokacağı tahmin edilmektedir (Kohen, 2006c).

SONUÇ

Türkiye ve İran gerek coğrafi konumları, gerek bundan kaynaklanan jeopolitik durumları ve gerekse bu özelliklerin kendilerine kattığı değer açısından çok kritik bir bölgede yer almaktadırlar. Türkiye ve İran tarih boyunca birbirlerini bazen düşman, bazen de işbirliği yapabilecekleri bir komşu olarak görmüşlerdir.

İkili ilişkileri etkileyen faktörlere göz attığımızda, her bir faktörün belli dönemlerde ikili ilişkileri olumlu veya olumsuz etkilediğini görürüz. 1979 öncesi Türkiye-İran ilişkilerinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllarda savaştan yeni çıkmış olmasından kaynaklanan ufak pürüzlerin dışında herhangi olumsuz bir gelişme olmamıştır. Ancak 1979 yılında meydana gelen devrim ile birlikte, İran'da İslam'ın siyasal alana taşınması, iki ülke ilişkilerini olumsuz etkileyecek ideoloji faktörünün ön plana çıkmasına neden olmuştur. İran, devrimin ilk birkaç yılında rejim ihracı çabalarında bulunmuş fakat bunun İran'a çok fazla bir getirisi olmadığını görerek, İslam'ı yaymayı bir amaç olmaktan çıkarıp, belli politikalarını uygulama konusunda bir araç olarak kullanmıştır. Birçok yazarın ve kamuoyunun, ideolojik unsuru İran ve Türkiye arasında sürekli olumsuz bir faktör olarak göstermesine karşın, aslında bu olumsuzluğun, İran'ın İslami rejimini yayma çabalarından değil, belli dönemlerde Türkiye ve İran'ın izlemiş oldukları kendi iç politikalarından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Örneğin; 1979 yılında İran'da İslami devrimin gerçekleşmesi, Türkiye'de dönemin Ecevit Hükümeti tarafından hoşgörüle karşılanmış, endişe duyulması gereken bir faktör olarak değil de, halk hareketiyle gerçekleşen olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'de 1980 yılında gerçekleşen devrimle birlikte, askeriyenin yönetimi devralması bile, ikili ilişkilerde gerçekleşen ufak sıkıntıların dışında herhangi bir olumsuzluk yaratmamış, Türkiye kendi iç karışıklıklarıyla meşgul olmuştur.

1983 sonrası Özal döneminde ise İran'ın Irak'la savaşta olması ve Özal'ın ekonomik alanda liberal politikalar takip ediyor olması, İran'ında ticaret için güvenilir bir yola ihtiyaç duyması, o dönemde ideolojinin arka plana itilerek, ekonomik çıkarların ön plana alınmasını sağlamış ve İran'ın bir tehdit olarak algılanmasını geri plana itmiştir. Hatta 1970'li yıllarda gündeme getirilerek, 1980'in ilk yıllarında uygulamaya konan Türk-İslam Sentezi ile, Türk toplumunun düştüğü kültürel boşluk, milliyetçilik ve

özellikle de dini inançlar ön plana çıkarılarak aşılıma çalışılmıştır. Ancak o dönemin ihtiyacını karşılayabilecek bir politika olarak görülüp uygulamaya konan Türk-İslam sentezi, ekonomik açıdan desteklenemediği için sınıflar arasındaki farkın artmasıyla, yan etki olarak 1996 yılında İslami yönü ağır basan bir parti olan Refah Partisinin en fazla oyu alarak kurulan ortak hükümette yer alması sonucunu doğurmuştur. Bu durum Kemalizm'in tehlikede olduğu endişesini yaratmış ve acil önlem alınması gereken bir oluşum olarak görülmüştür.

Tabi o dönemde Türkiye'nin kendi iç siyasetinin olumsuz yansımaları göz önüne alınmadan kolaycılığa kaçılarak, birçok yazar ve medya grubu tarafından İran suçlu olarak gösterilmiş, rejimini yaymaya çalıştığına dair iddialar gündeme getirilmiştir. Oysa İran'da devrimin gerçekleştirildiği ilk birkaç yıl hariç, devrim ihracı çabaları sadece dış politik söylem olarak kullanılmıştır. İran'ın dış politika faaliyetleri incelendiğinde ideolojinin sadece söylemde kaldığı ve bir araç olarak kullanıldığı görülür. Örneğin; İran, Keşmir olayında Pakistan'ın değil de Hindistan'ın yanında yer alırken, Karabağ sorununda da yine ülke çıkarlarını amaç olarak görüp, ön planda tutarak, Azerbaycan'ı değil de Ermenistan'ı desteklemiştir.

Bununla birlikte İran'daki muhafazakar rejim destekçileri tarafından zaman zaman rejim ihracı söylemlerinin gündeme gelmesi bile Türkiye-İran ilişkilerini olumsuz etkilemeye yetmiştir. Bu doğrultuda Sincan olayı sebebi ile Refahiyol hükümeti 1997 yılında 28 Şubat süreci ile düşürülmüştür. Az öncede değinildiği gibi bu durum Türkiye-İran arasındaki ideolojik karşıtlıktan ziyade, Türkiye'nin kendi iç sıkıntılarının yarattığı bir sonuçtur. 1997 yılına gelindiğinde İran'da reform yanlısı Hatemi'nin işbaşına geçmesi, İran'ın sadece dış politika söyleminde kalan ideoloji faktörünü, söylemden de kaldırmış, İran artık "medeniyetler arası diyalog"dan yana olduğunu tüm dünyaya duyurmuştu. Özellikle bu tarihten itibaren, önceleri Türkiye ve İran arasında sürekli bir sorun olarak gösterilen ideoloji konusu ikinci plana itilmişti.

İkili ilişkileri etkileyen bir diğer faktör olan tarihi ve kültürel faktörler konusu ise özellikle, Soğuk savaşın bitimin takip eden yıllarda Türkiye ve İran'ın birbirlerine karşı davranışlarını etkilemiştir. Her iki ülkenin de geçmişten gelen farklı havza algılamalarının, özellikle 1991 sonrasında Orta Asya ve Kafkasya'da yeni Cumhuriyetlerin ortaya çıkmasıyla ilişkileri etkileyen bir unsur olarak ön plana çıktığı

görülmektedir. İran'ın, kendi içinde ki yoğun Türk nüfusunu, Türkiye için potansiyel kültürel ve siyasal nüfuz alanı olarak gördüğü söylenmektedir. Türkiye'nin, kendi sınırları içinde bulunan Türkler üzerindeki olası etkilerini düşünen İran, tarihten gelen bölge üzerindeki rekabetin de etkisi ile, Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk nüfusu varlığına birinci derecede önem vermiş, bu bölgede Türkçülüğün siyasi bir olgu olarak ortaya çıkmasından endişe duymuştur. Duyulan bu endişe 1990'ların ilk yıllarında tarihi ve kültürel faktörlerin rekabet unsuru olarak ön plana çıkmasını sağlamıştır. Fakat 1993 itibari ile Rusya'nın bölgeye tekrar geri dönmesi ile bu rekabet yerini işbirliğine bırakmış, hatta ECO Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetlerini kapsayacak şekilde genişletilmişti.

İki ülke ilişkilerine etki eden bir diğer unsur ise dış etkenlerdir. Devrim sonrasında İran'ın, Türkiye'nin müttefiki konumunda ki ABD ile ilişkilerini kötüleştirilmesi ve Türkiye'nin de İran'ın olumsuz ilişkiler içinde olduğu İsrail'le iyi bir diyalog içinde olması, ister istemez her iki ülkenin birbirlerine yönelik politikalarında etkili olmuştur. Özellikle 2003 Irak savaşı sonrasında ABD ve İsrail'in ikili ilişkilere etkisi eskiye oranla azalmıştır. Her iki ülke de güvenlik algılamalarını bu dönemde ortak çerçevede belirlemeye başlamışlar bu sebeple de ABD ve İsrail faktörü ikinci planda kalmıştır. Türkiye artık İran'a karşı politika belirlerken ABD'den ziyade, AB'nin İran politikası doğrultusunda, onu uluslararası camiadan dışlamadan hareket etmektedir.

Güvenlik faktörü içinde ele aldığımız PKK konusu ise özellikle 1980 ve 1990'lı yılların ilk yarısında iki ülke ilişkilerine olumsuz etki yapan bir faktör olarak ön plana çıkmıştır. Bu dönemlerde Türkiye sürekli olarak İran'ın PKK'yı desteklediğini ileri sürmüş, İran ise bu suçlamaları reddetmiştir. İran'a göre Türkiye İran sınırı coğrafi konumu itibari ile kontrol edilmesi çok zor bir bölge olduğu için geçişler hükümet bilgisi dışında gerçekleşmektedir. İran ayrıca, Türkiye'nin kendi sınırları içinde var olan PKK sorununu kontrol edemezken, kendisine karşı yöneltilen bu suçlamaları da çelişkili bulmaktadır. 1980-88 arası dönem de İran, Irak ile savaşta olduğu için kontrol edilmesi zaten zor olan bu bölgenin denetimi tam anlamıyla yapılamamış olabilir. Ancak medyada yer alan bazı haberlere göre terörist geçişlerinin dışında, İran'ın sınırları içerisinde PKK üs kurmuştur. İran bu iddiayı kesinlikle reddetmektedir. Kaynağını Türk istihbarat servislerine dayandığını söyleyen medya gruplarının bu

haberlerinin ne kadar doğru olduğunu da sorgulamak gerekir. İran'ın Musul ve Kerkük bölgesindeki Kürt grupları denetimi altına almak için PKK'yı desteklediği iddiaları da ileri sürülmüş, ancak Bu bölgenin Türkiye'nin yumuşak karnı olduğunu ve kırmızı çizgilerinin geçtiği bölge olduğunu bile bile İran'ın neden böyle bir girişimde bulunmak isteyeceği konusuna kesinlikle değinilmemiştir. Her ülke dönemin çıkarları neyi gerektiriyorsa o şekilde davranır. Bu uluslararası ilişkilerin bir kuralıdır. Bu sebepten dolayı İran'ın da dönem dönem PKK'ya göz yummak zorunda kaldığı durumların olduğu söylenebilir ancak dış politika söylemini değiştirerek, medeniyetler arası diyalogu öne çıkarmaya çalışan İran'ın, Türkiye ile de iyi ilişkiler kurmak isteyeceği göz ardı edilerek, sürekli PKK'ya destek veren bir ülke gibi gösterilmesi yanlış olacaktır. Son dönemde bu duruma özen gösterildiği söylenebilir, özellikle 2003 Irak savaşı sonrasında ABD'nin bölgeye uyguladığı politikalarından zarar göreceklarını düşünen Türkiye ve İran birçok konuda birlikte hareket etmeye başlamışlar ve PKK konusunda da Türkiye İran'dan tam destek görmeye başlamıştır.

Ancak iyiye giden ilişkilere rağmen, İran'ın nükleer enerji üretiminde ki ısrarcı tavrı, Türkiye'yi de zora sokmakta, Batı ile İran arasında kalmasına sebep olmaktadır. Haziran 2005 yılında İran'da yapılan seçimleri muhafazakar kesimden Ahmedinecat'ın kazanması bu endişeyi daha da arttırmıştır. Batılı devletler tarafından İran'ın nükleer güç elde etmesinin engellenmesi için çeşitli yollar sunulmaktadır. AB üyeleri diplomasiyi kullanma taraftarıyken, ABD İran'a karşı ekonomik yaptırımları ve gerekirse de müdahaleyi öngörmektedir. Türkiye, bu konuda AB gibi düşünmekte ve Amerika'nın İran'da askeri güç kullanmasına karşı çıkmaktadır. Ayrıca Rusya ve Çin de bu talebe karşı çıkmakta, İran'ı nükleer güç olmaktan alıkoymak için diplomasinin tüm yollarını denemek gerektiğini düşünmektedirler. Türkiye ise bu konuda uluslararası camiayı karşısına almadan, BM kararlarına göre hareket edeceğini bildirmiştir.

Şuanda da İran yönetiminde, Humeyni gibi muhafazakar bir liderin olduğu göz önüne alınacak olunursa, ideolojinin artık iki ülke ilişkilerinde belirleyici unsur olmamasını, her iki ülkenin de, uluslararası ve bölgesel alanda meydana gelen değişimlere bağlı olarak, artık ortak çıkarlar etrafında birleşmelerine bağlayabiliriz. Bir ülkenin uluslararası sistemde var olmasının yolu, bütün ideolojik kaygılarından arınarak, dış

siyasetini, rasyonel politikalar çerçevesinde belirlemesinden geçer. Son dönem Türkiye İnan ilişkilerinin bu doğrultuda belirlenmeye başladığını söyleyebiliriz. Türkiye ve İnan'ın hiçbir zaman ciddi anlamda sorun haline gelecek problemleri olmadığı için, daha sonraki süreçte de aynı politika takip edilmeli, ikili ilişkilerde işbirliğini gerektiren hususlara öncelik verilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akdevelioğlu, Atay (2003), “İran’ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası”, **Stradigma Dergisi**, Sayı:10, ss.1-25.
- Akyol, Taha (2004b), “Kerkük, Kürtler, Şiiler, Türkmenler”, **Milliyet**, 13 Ocak, s.18.
- Akyol, Taha (2002), “ Türkiye, İran ve PKK”, **Milliyet**, 5 Mart, s.19.
- Akyol, Taha (2004a), “ İran’a Dikkat”, **Milliyet**, 14 Ocak, s.19.
- Akyol, Taha (2004c), “İran ve Türkiye”, **Milliyet**, 28 Eylül, s.18.
- Altay, Tayfun (1997), “İran İslam Devrimi’nin Arka Planı”, **Birikim Dergisi**, Sayı:96, ss.22-47.
- Altınbaş, Deniz (1999), “İran’ın Silahlanma Çabaları”, **Avrasya Dosyası**, cilt:5, Sayı:3, ss.245-272.
- Aras, Bülent (2005), “Ahmedinecat Dönemi ve Türkiye”, **Stratejik Analiz**, cilt:6, sayı:63, ss.58-65.
- Arı, Tayyar (1998), **Basra Körfezi ve Ortadoğu’da Güç Dengesi (1978-1996)**, Alfa Basın Yayın, Bursa.
- Arı, Tayyar (2004), **Irak İran ve ABD**, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Armaoğlu, Fahir (1993), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)**, cilt:1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Aydın, Mustafa (2003), “ABD Dünyadan Ne İstiyor? ABD’nin Yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi ve Dış Politikası”,
<http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=60>
- Ataman, Muhittin (2004), “İran-Irak üstünlük mücadelesi:Çok Boyutlu Sorunlar”, **Dünya Çatışma Bölgeleri**, Editörler: İnat, Kemal ve B. Duran, Nobel Yayın, Ankara, ss.55-65.

- Atatanır, Tahir Bora (2004), “İran:Avrupa Amerikan ilişkilerinde yeni Kriz Noktası”, **Stratejik Analiz**, cilt:4, sayı:45, ss.3-15.
- Atay, Mehmet (1999), “İran İslam Devrimi’nde:Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç Ve Dış Dinamikler”, **Avrasya Dosyası**, cilt:5, sayı:3 ss.126-140.
- Bayır, Emre ve Araz Aslanlı (2001), “Tehdit Merkezli Bir Dış Politika: İran’ın Azerbaycan Politikası”, **Stratejik Analiz**, cilt:2, sayı:18, ss.47-56.
- BBC Turkish (2005), “Dünyadaki Nükleer Güçler”,
http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/05/050502_nuclear_powers.shtml
- Berkan, İsmet (2000), “İran ’a Tedbir ve Görüşler”, **Radikal**, 31 Mayıs, s.18.
- Bila, Fikret (2003a), “İran’dan Önemli Mesajlar”, **Milliyet**, 30 Ocak, s.19.
- Bila, Fikret (2003b), “Türkiye’nin Yeri ve Rolü”, **Milliyet**, 4 Nisan, s.19.
- Bila, Fikret (2003c) “Gül’ün Sistemi”, **Milliyet**, 5 Nisan, s.18.
- Bila, Fikret (2003d), “Türkiye, Suriye, İran”, **Milliyet**, 8 Nisan, s.19.
- Bila, Fikret (2004), “ABD, İran’ı Vuracak mı?”, **Milliyet**, 12 Kasım, s.18.
- Bila, Fikret (2005), “İran’ın PKK Politikası 18”, **Milliyet**, 10 Mayıs, s.18.
- Bingöl, Yılmaz (1999), “Türk-İran İslam Kültürü:Empirik Bir Analiz”,
Avrasya Dosyası, cilt:5, sayı:3, s.157-185.
- Birand, Mehmet Ali (2006), “İran Ankara’ya Güvenmemeli”, **Milliyet**, 10 Mayıs, s.16.
- Bozkurt, Giray Saynur (2006), “11 Eylül Sonrasında ABD’nin Yeni Güvenlik Politikasında Ortadoğu”, **Ortadoğu Yılığ 2005**, Editörler:İnat, Kemal ve A. Balcı, Nobel Yayın, Ankara, ss.405-417.
- BYEGM (2000), “Hizbullah Dehşeti”,

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/DISBASIN/2000/03/01x03x00>.

HTM

BYEGM (2001), "Ecevit –Harrazi Görüşmesi",

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/HABERANADOLU/HABER-ANA/2001/11/HA07X11X01.HTM#%200>

Canbolat, İbrahim S. (1999), **Gelişmekte Olan Ülkeler ve Dış Politika**, Alfa Yayınevi, Bursa.

Cankara, Yavuz (2005), **Yeni Oyun İran'ın Nükleer Politikası**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Civaoğlu, Güneri (2005), "Nükleer İran", **Milliyet**, 19 Ocak, s.18.

Çetinsaya, Gökhan (1999), "Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri 1926-1938", **Avrasya Dosyası**, cilt:5, sayı:3, ss.134-162.

Çolak, İhsan (1999), "Değişen Stratejiler Işığında İran-Türk Cumhuriyetleri İlişkilerinde Yeni Gelişmeler", **Avrasya Dosyası**, cilt:5, sayı:3, ss.205-223.

Cole, Juan (2003), "Taking Aim At Iran", **Nation**, 00278378, Volume:276, No:24, pp.1-18.

Cornell, Svante E. (2000), **Small Nations and Great Powers:A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus**, Curzon Press Limited, Richmond

Çongar, Yasemin (2006), "İsrail'e NATO Şemsiyesi", **Milliyet**, 24 Şubat 2006, s.20.

Çongar, Yasemin (2002), "Amerikan Merceğinde İran",

<http://www.milliyet.com/2002/02/25/yazar/congar.html>

Biçimlendirilmiş: Varsayılan
Paragraf Yazı Tipi, Yazı tipi: 12 nk

Davutoğlu, Ahmet (2001), **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, İstanbul

DEİK (2006), "Türk-İran Ticari ve Ekonomik İlişkileri",

<http://www.deik.org.tr/ikili/200623174833Iran-ikili-ocak2006.pdf>

- Dikkaya, Mehmet (1999), “Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun:Türkiye, Rusya ve İran”, **Avrasya Dosyası**, cilt:5, sayı:3, ss.181-208.
- Dilip, Hiro (2001), **Neighbours, Not Friends : Iraq and Iran after the Gulf Wars, London**, GBR:Routledge.
- HR-NET (1999), “Cabinet to Discuss Fate of Kavakci”,
<http://www.hri.org/news/agencies/trkpr/1999/99-05-13.trkpr.html#04>
- Esposito, John L. (2003), **Unholy War:Terror in the Name of Islam, Cary**, Oxford University Press Incorporated, USA.
- Gawdat, Bahgat (2003), “Iran The United States And The War On Terrorism”, **Studies in Conflict & Terrorism**, Volume:26, No:2, ss.87-114.
- Gencer Özcan (2002), “Türk dış politikasında oluşum süreci ve askeri yapı”, **Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Gerges, Fawaz A. (2001), **Amerika ve Siyasal İslam**, Çev., Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul.
- Gönlübol, Mehmet (1996), **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Gül, Nazmi ve Gökçen Ekici (2002), “Ortak Tehdit Algılamaları ve Stratejik İttifaklığa Doğru İlerleyen İran-Ermenistan İlişkileri”, **Stratejik Analiz**, cilt:2, sayı:22, ss.33-65.
- Güneş, Hürşit (2006), “İran’a müdahale gelirse”, **Milliyet**, 7 Şubat, s:17.
- Güvenç, B., G. Şaylan, İ. Tekeli ve Ş. Turan (1994), **Türk-İslam Sentezi**, İstanbul, Sarmal Yayınevi, s.43-44-58.
- Hale, William (2002), “Türk Dış politikasındaki Ekonomik Sorunlar”, **Türkiye’nin Yeni Dünyası**, Alfa Yayınları, Bursa.
- Heinz, Kramer (2000), **Changing Turkey:Challenges to Europe & The United States**, USA:Brookings Institution Press, Washington.

- Hürriyet (2002), “İran’la İlişkiler Düzelirken”,
[http://www.hurriyetim.com.tr/dosya/almanak2002/news_detail.asp?nid=143
&sid=14](http://www.hurriyetim.com.tr/dosya/almanak2002/news_detail.asp?nid=143&sid=14)
- Hürriyet (2003), “2003’te İran ile İlişkiler”,
[http://dosyalar.hurriyet.com.tr/almanak2003/news_detail.asp?nid=156&sid
=5](http://dosyalar.hurriyet.com.tr/almanak2003/news_detail.asp?nid=156&sid=5)
- Iran Daily (2005a), “IAEA Team Visits Pachin Site”,
<http://www.iran-daily.com/1383/2190/html/index.htm>
- Iran Daily (2005b), “EU-Iran Political Dialogue Positive”,
<http://www.iran-daily.com/1383/2190/html/index.htm>
- Iran Daily (2005c), “Nation Will Confront Foreign Agression”,
<http://www.iran-daily.com/1383/2212/html/index.htm>
- İnat, Kemal (2006), “Türkiye’nin Ortadoğu Plitikası 2005”, **Ortadoğu Yıllığı 2005**, Nobel Yayın, Ankara, ss.1-34.
- İnançlı, Selim ve Mehmet Zeki Ak (2006), “Türkiye’nin Komşu Ortadoğu Ülkeleri İle Ticari İlişkilerine Ekonomik ve Siyasi Gelişmelerin Etkileri”, **Ortadoğu Yıllığı 2005**, Nobel Yayın, Ankara, ss.385-405.
- İzzeti, İzzetullah (2005), **İran ve Bölge Jeopolitiği**, Küre Yayınları, İstanbul.
- Kai, Hafez (2000), **Islamic World and the West:An Introduction to Political Cultures and International Relations**, Leiden, NLD:Brill, N.H.E.J., N.V. Koninklijke, Boekhandel en Drukkerij.
- Kalafat, Yaşar (2001), “Azerbaycan-İran Bağlamında Güney Kafkasya’da Etno Sosyal Yapı”, **Avrasya Dosyası**, cilt:7, sayı:1, ss.212-247.
- Kardaş, Tuncay (2006), “Türkiye-İsrail İlişkilerinin ‘Analiz Düzeyi’ Kapsamında Değerlendirilmesi”, **Ortadoğu Yıllığı 2005**, Editörler:İnat, Kemal ve A. Balcı, Nobel Yayın, Ankara, ss.333-353.

- Karpat, Kemal H. (2004), **Studies on Turkish Politics and Society**, Koninklijke Brill NV Leiden, Boston.
- Kenneth, Pollack (2005), “Persian Puzzle:The Conflict Between Iran and America”, **Westminster**, Random House Adult Trade Publishing Group, USA, ss.376-403.
- Keskin, Arif (2004a), “Tüm Boyutları ile Türkiye-İran ilişkileri”, **Stratejik Analiz**, cilt:5, sayı:53, s.22-30.
- Keskin, Arif (2004b), “Türkiye-İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler”, **Avrasya Dosyası**, cilt:10, sayı:1, ss.57-76.
- Keyman, Fuat (2006), “AKP, CHP ve Türkiye Nereye Gidiyor?”, **Radikal**, 7 Mayıs, s.14.
- Kirişçi, Kemal (2002), “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası’nın Geleceği”, **Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, ss.154-171.
- Kocatürk, Nurhan (2004), “İran:ABD’nin Ortadoğu’daki Baş Ağrısı”, **ABD’nin Haydut Devletleri**, Editör:Kemal İnat, Değişim Yayınları, Sakarya, s.254.
- Kohen, Sami (2001), “İran Neden Kızıyor” **Milliyet**, 25 Ağustos, s.18.
- Kohen, Sami (2002), “Şimdi Neden İran”, **Milliyet**, 6 Şubat, s.18.
- Kohen, Sami (2003a), “ İran’a Baskı ve Türkiye”), **Milliyet**, 20 Haziran, s.18.
- Kohen, Sami (2003b), “İran:Kim Ne Yapmak İstiyor?”, **Milliyet**, 17Haziran, s.19.
- Kohen, Sami (2004a), “ Ortadoğu’da Çok Yönlü İlişkiler”, **Milliyet**, 13 Temmuz, s.18.
- Kohen, Sami (2004b), “Türkiye İçin Tehdit mi?” , **Milliyet**, 25 Ağustos, s.19.
- Kohen, Sami (2004c), “İran’la Uzlaşma”, **Milliyet**, 16 Kasım, s.19.

- Kohen, Sami (2004d), “Zor Komşu”, **Milliyet**, 29 Eylül, s.19.
- Kohen, Sami, (2005a), “İran’a Karşı Bekle-Gör”, **Milliyet**, 29 Haziran, s.19.
- Kohen, Sami (2005b), “İran’la Tehlikeli Çekişme”, **Milliyet**, 12 Ağustos, s.19.
- Kohen, Sami (2005c), “İran Açmazı” , **Milliyet**, 28 Aralık, s.19.
- Kohen, Sami (2006a), “İran Krizinde Manevralar”, **Milliyet**, 4 Mayıs, s.19.
- Kohen, Sami (2006b), “İran Krizi”, **Milliyet**, 10 Ocak, s.18.
- Kohen, Sami (2006c), “İran’a Komşu Nasihati”, **Milliyet**, 17 Ocak, s.19.
- Kohen, Sami (2006d), “İran içerden değişir mi?”, **Milliyet**, 15 Mart, s.19.
- Kuloğlu, Armağan ve Birgül Demirtaş-Coşkun (2000), **Stratejik Analiz**, cilt:1, sayı:8, ss.62-88.
- Kuloğlu, Armağan (2001), “21. Yüzyılın Başlangıcında Türkiye’nin Değişen Etki ve İlgi Alanları”, **Stratejik Analiz**, cilt:1, sayı:10, ss.52-78.
- Kurubaş, Erol (2003), “Türkiye-Suriye-İran arasındaki işbirliği çabalarının analizi ve Ortadoğu’daki Güç Dengelerine Etkisi”, **Stratejik Analiz**, cilt:9, sayı:4, ss.204-219.
- Kut, Şule (2002), “1990’larda Türk Dış Politikasının Anahtarı”, **Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, ss.6-24.
- Küçükaya, İsmail (2000), “Sezer’in İran Gezisini Nasıl Yorumlamalı”, **Akşam**, 21 Haziran, s.17.
- Laçiner, Sedat (2004), “Özal Dönemi Türk Dış Politikası”
<http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=7>
- Laçiner, Sedat (2006), “İsraili Askerler ve Iraklı Kürtler”,
<http://www.turkishweekly.net/turkce/yazarlar.php?type=3&id=139>

- Mann, Paul (2002), "Terrorism More Lethal But Less Frequent", **Aviation Weeks & Space Technology**, Volume:156, No:21, pp.23-31.
- Milliyet (1999), "İran'da 10 PKK Kampı Var",
<http://www.milliyet.com.tr/1999/07/28/haber/hab00.html>
- Milliyet (1999), "Türk İran Sınırının Tadı Yok",
<http://www.milliyet.com.tr/1999/07/29/dunya/dun03.htm>
- Milliyet (2001), "2001 yılında Türkiye'nin Dış İlişkileri",
<http://www.milliyet.com.tr/content/dosya/almanak2001/disiliskiler.html>
- Milliyet (2006), "İran-ABD Gerginliği Petrol Fiyatlarını Rekora Götürüyor",
<http://www.milliyet.com/2006/01/22/ekonomi/aeko.html>
- Olgun, Ayşe (2006), "Kürt Devleti İsrail'in İşine Yarar",
<http://www.tumgazeteler.com/fc/ln.cgi?cat=33&a=197662>
- Olson, Robert (2005), **Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004**, Çev., Kezban Acar, Babil Yayınları, Ankara.
- Oran, Baskın (2003a), **Türk Dış Politikası**, cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Oran, Baskın (2003b) **Türk Dış Politikası**, cilt:2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Oğuz Sami ve Ruşen Çakır (2000), **Hatemi'nin İran'ı**, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.36-38.
- Özcan, Nihat Ali ve Emre Bayır (2002), "Ortadoğu Barış Süreci, Oyuncuları ve İran", **Stratejik Analiz**, cilt:2, sayı:22, ss.22-53.
- Özcan, Nihat Ali (1999), "İran'ın Türkiye Politikasında Ucuz Ama Etkili Bir Manivela:PKK", **Avrasya Dosyası**, cilt:5, sayı:3, ss.326-341.
- Özkan, Tuncay (2003), "İran ve Kürtler", **Akşam**, 7 Nisan, s.19.

- Peter, Berger (2001), “Sekülerizmin Gerilemesi”, **Medeniyetler Çatışması**, Derleyen:Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, İstanbul, ss.318-357.
- Ramazani, Roullah K. (1992), “Iran’s Foreign Policy: Both North and South”, **Middle East Journal**, Volume:46, No:3, ss.395-410.
- Roger, Owen (2000), **State Power and Politics in Making of the Modern Middle East**, UK: Routledge, London.
- Roy, Allison (2001), **Central Asian Security:The New International Context**, USA:Brookings Institution Pres, Washington.
- Rubin, Barry (1999), “İran’ın İç Politikası Üzerine Bazı Notlar”, **Avrasya Dosyası**, cilt:5, sayı:3, ss.71-94.
- Sander, Oral (2002), **Siyasi Tarih**, İmge Yayınları, Ankara.
- Saray, Mehmet (1999), **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Sasley, Brent (2002), “XIII. 1990’larda Türkiye’nin Enerji Politikaları”, **Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, ss.312-346.
- Sedgwick, Mark J. (2004), **Against the Modern World:Traditionalism and the Secret Intellectual History of the Twentieth Century**, NC, USA:Oxford University Press, Incorporated, Cary.
- Shahram, Chubin (2001), “*Iran's Security Policy in the Post-Revolutionary Era*” **Santa Monica**, CA, USA:Rand Corporation.
- Sinkaya, Bayram (2005), “Devrimden Günümüze İran Dış Politikası Bölüm:2 Hatemiden Sonra Dış Politika”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, sayı:248-6, ss.59-68.
- Taflioğlu, Serkan (1999), “İran, Silahlı İslami Hareketler ve Barış Süreci”, **Avrasya Dosyası; İsrail Özel**, cilt:5, sayı:1, s.25-54.

Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu 16-17 Aralık 2002

Konya, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara

Temelkuran, Ece (2003), “İran’ dan Gelen Sesler”,

<http://www.milliyet.com/2003/06/13/yazar/temelkuran.html>

TESEV (2001), “Türkiye'nin Avrupa ve ABD Politikalarındaki Yeri: Ortak Noktalar, Ayrı Noktalar ve Etkileşimler”,

<http://www.tesev.org.tr/ocak02/t2.html>

Türkmen, İltter, (1999), “Uzak komşumuz İran”, **Hürriyet**,13 Mayıs 1999, s.21.

Winrow, Gareth (2002), “Türkiye, Orta Asya’da Bağımsızlığını Yeni Kazanmış Devletler ve Trans-Kafkasya”, **Günümüzde Türkiye’nin Dış Politikası**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, ss.262-288.

Yeşiltaş, Murat (2006), “İran 2005”, **Ortadoğu Yılığ 2005**, Nobel Yayın, Ankara, ss.79-106.

Yeşiltuna, Serap (2000) “İran’ da Değişim”,

http://www.adk.boun.edu.tr/gozlem/mayis_2000/9.htm

Zalmai, Khalilzad (2000), **Future of Turkish-Western Relations: Toward a Strategic Plan**, CA, USA: Rand Corporation, Santa Monica.

<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ANADOLUNUNSESI/194/AND7.htm>

ÖZGEÇMİŞ

02.11.1979 tarihinde Hatay/İskenderun'da doğdu. İlkokul öğrenimini İskenderun Namık Kemal İlkokulu'nda yaptı. Ortaokulu İskenderun Kız Meslek Lisesi'nin orta kısmında tamamladı. Liseyi İskenderun Anadolu Meslek Lisesi-Bilgisayar Bölümünde okudu. Üniversite eğitimini Uludağ Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünde tamamladı. 2003 yılında "Entelektüel Perspektif" isimli kitabın editör yardımcılığını yaptı. 2004 yılında "Haydut Devletler" isimli kitapta "İran:ABD'nin Ortadoğu'daki Baş Ağrısı" isimli makaleyi yazdı. Şu anda Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında yüksek lisans öğrencisidir.